

**Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών: Εικαστικές τέχνες και
τοπίο: προσεγγίσεις του φυσικού και αστικού χώρου
(Visual Arts and Landscape: Approaches to Natural and Urban
Space)**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η "ταυτότητα" Λιθόγλυπτων συμβόλων σε οικήματα στη Βεύη
Φλώρινας**

The "identity" of stone-carved symbols in buildings in Vevi Florina

ΠΕΤΡΟΥ ΠΑΥΛΙΔΗ

ΑΕΜ 00023

**ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΚΑΛΑΜΑΡΑΣ
ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΖΥΡΠΑΛΗΣ
ΖΩΗ ΓΟΔΟΣΗ**

ΦΛΩΡΙΝΑ 2022

Πίνακας Περιεχομένων

Πίνακας Περιεχομένων.....	3
Περίληψη	4
Abstract.....	5
Εισαγωγή	7
1. Λαϊκή παράδοση και λιθογλυπτική	11
2. Η Θεματολογία των Λιθόγλυπτων στην Βεύη Φλώρινας.....	18
3. Ιστορικό, κοινωνικό, πολιτικό και γεωγραφικό πλαίσιο της περιοχής της Φλώρινας	22
4. Η Αρχιτεκτονική Φυσιογνωμία της Δυτικής Μακεδονίας και η Περιοχή της Φλώρινας	29
5. Η Βεύη Φλώρινας	37
5.1 Γενικά στοιχεία	37
5.2 Σύντομη Ιστορική Αναδρομή	38
6. Μελέτη περίπτωσης: Οι ταυτότητες των έξι κτιρίων στην Βεύη Φλώρινας	46
Επίλογος.....	52
Βιβλιογραφία	76

Περίληψη

Ένας από τους σημαντικότερους στόχους που καλείται να επιτύχει η σημερινή κοινωνία είναι η ανάδειξη και προστασία των ιδιαίτερων κτιρίων, εξαιτίας είτε του αρχιτεκτονικού κάλους τους, είτε της ιστορίας τους. Η διπλωματική εργασία αυτή έχει ως αντικείμενο της, τη καταγραφή και την μελέτη ειδικών συμβόλων που συναντάμε σε παλαιά κτίρια στην Βεύη Φλώρινας και συγκεκριμένα σε έξι εγκαταλειμμένα κτίρια που εντοπίζονται σε κεντρικές συνοικίες στο ιστορικό κέντρο του οικισμού. Οι στόχοι μέσα από την πραγματοποίηση αυτής της έρευνας είναι τρεις: η δημιουργία ενός μητρώου για την καταγραφή του συνόλου των πληροφοριών για τα συγκεκριμένα κτίρια στην Βεύη Φλώρινας, η ανάλυση των συμβόλων και των πληροφοριών αυτών ως αναπόσπαστα μέρη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, και τέλος η αξιολόγηση καλλιτεχνικών τεχνοτροπιών που χρησιμοποιήθηκαν κατά την ανέγερση των οικημάτων. Για τους σκοπούς αυτούς, αρχικά φωτογραφήθηκαν και μελετήθηκαν σε θεωρητικό επίπεδο τα κτίρια, ενώ ταυτόχρονα ερωτήθηκαν εμπλεκόμενοι φορείς από πλευράς κράτους, όπως κοινότητα Βεύης, Διεύθυνση Πολεοδομίας & Χωροταξίας Φλώρινας, πτυχιούχοι μηχανικοί και φυσικά οι κληρονόμοι των ιδιοκτητών των κτιρίων. Σε πρακτικό επίπεδο, συγκεντρώθηκαν όλα τα απαραίτητα στοιχεία που περιγράφουν όσο το δυνατόν πιο αναλυτικά τα κτίρια και την ιστορία τους. Στη συνέχεια τα περιγραφικά στοιχεία των κτιρίων που συγκέντρωσα αναλύθηκαν σε έξι χωριστές ταυτότητες κτιρίων (τεχνικές εκθέσεις), όπου περιγράφονται τα γενικά, τα ιστορικά και τα μορφολογικά στοιχεία των κτιρίων. Η ανάλυση αυτή, σε συνδυασμό με τη θεωρητική μελέτη έδωσαν μία σαφή εικόνα για τα σύμβολα που υπάρχουν στα συγκεκριμένα κτίρια και την χρήση τους.

Λέξεις κλειδιά: Φλώρινα, Δυτική Μακεδονία, Κοινότητα Βεύης, Αρχιτεκτονική, Λαϊκή Τέχνη, Πέτρες, Χαρακτική, Λιθοξόος, Αρχαία Λαϊκά Σύμβολα, Ιστορία, Πολιτισμός.

Abstract

One of the most important goals that modern day society tries to achieve is the protection and emergence of unique structures, whether because of their architectural magnificence or because of their historic past. This thesis paper focuses on the registration and study of special symbols that one may encounter on multiple buildings in the town of Vevi, Florina, Greece, more specifically in six abandoned buildings that can be located across some neighborhoods within the town's historic center. The aims of this research are three: firstly the creation of a catalogue for the registration of the information regarding these historic buildings in Vevi, secondly the analysis of symbols and other architectural information regarding these buildings that are in turn of crucial importance to their architectural legacy and thirdly, the in-depth evaluation of the artistic styles that were used during the construction of these buildings. For the above purposes, the buildings were initially photographed, studied at a theoretical level, while simultaneously multiple different local entities of the state were asked about them in detail such as the local municipal authority of Vevi, the department of urban and spatial planning, multiple different architects and engineers and lastly but most importantly, the inheritants of these buildings. On a practical level, all of the necessary information was gathered, so as to best analyze these buildings as well as their history. Lastly, the descriptive information that I managed to gather, were analyzed in six separate groups (technical evaluations) were the general, morphological and historic elements are described. This analysis in combination with the theoretical study performed provided me with a clear and very specific understanding of the historic symbols found on these buildings as well as of their use in the past.

Keywords: Florina, Western Macedonia, Vevi Community, Architecture, Folk Art, Stones, Engraving, Stonecutter, Ancient Folk Symbols, History, Culture.

Συντομογραφίες & Ακρωνύμια

ΔΕ: Διπλωματική Εργασία

ΘΕ: Θεματική Ενότητα

ΠΕ: Πτυχιακή Εργασία

ΣΥΝ: Συντονιστής

ΓΟΚ: Γενικός Οικοδομικός Κανονισμός

ΝΟΚ: Νέος Οικοδομικός Κανονισμός

ΚΕΝΑΚ: Κανονισμός Ενεργειακής Απόδοσης Κτιρίων

ΝΔ: Νότιο Δυτικά

ΒΑ: Βόρειο Ανατολικά

ΟΗΕ: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

ΟΤ: Οικοδομικά Τετράγωνα

Εισαγωγή

Η ευρύτερη περιοχή της Φλώρινας, μεταξύ άλλων είναι γνωστή για την πλούσια πολιτιστική της κληρονομιά, η οποία αποτελείται από μνημεία, κινητά και ακίνητα, μέσω των οποίων αναδεικνύεται η ανά τους αιώνες πολιτιστική εξέλιξη της περιοχής. Η τεκμηρίωση, η ανάδειξη και η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι ένα διαχρονικό ζήτημα που απασχολούν τους τοπικούς και κρατικούς φορείς, την επιστημονική αλλά και την καλλιτεχνική κοινότητα, καθώς σε πολλές περιπτώσεις της επαρχίας, η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς συγκρούεται βάνανυσα με την αστική ανάπτυξη.

Στην περιοχή μας μέχρι σήμερα δεν έχει καταστεί δυνατή η δημιουργία και η διατήρηση ενός ολοκληρωμένου συστήματος καταγραφής πληροφοριών (τεχνικών, ιστορικών, νομικών κοκ) που να αφορά τα ακίνητα. Δεκάδες παλαιά κι εγκαταλειμμένα κτίρια έρμαιο της κρατικής αδιαφορίας, δίνουν καθημερινή μάχη επιβίωσης με την φυσική φθορά. Το θεσμικό πλαίσιο και η εσωτερική μετανάστευση που μαστίζει την περιοχή δεν προσφέρουν στους Φλωρινιώτες ιδιοκτήτες δυνατότητες και κίνητρα για διάσωση ή αναπαλαίωση. Οι προσπάθειες συντήρησης που έγιναν τα τελευταία χρόνια από τους νόμιμους ιδιοκτήτες τους αλλά και από την πολιτεία για να διαμορφωθεί ένα πιο ευέλικτο θεσμικό πλαίσιο, δεν προχώρησαν.

Το φαινόμενο της εγκατάλειψης και της κατάρρευσης ιδιαίτερων κτιρίων στην περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας και δη στα χωριά της Φλώρινας, σίγουρα αντανακλά την ευρύτερη οικονομική κρίση της Ελλάδας, η οποία σχετίζεται με το φαινόμενο της αστυφιλίας και την αποχώρηση, τη δεκαετία του '90, των κατοίκων της για τις μεγαλουπόλεις . Τα παραδοσιακά χωριά των τελευταίων 100 ετών της Φλώρινας άλλαξαν ριζικά, με αποτέλεσμα να φτάσουμε σήμερα σε έρημους οικισμούς με πολλά εγκαταλελειμμένα και ετοιμόρροπα κτίρια. Δυστυχώς, η παντελής εγκατάλειψη αυτών των κτιρίων, έχει σαν αποτέλεσμα τα περισσότερα εγκαταλελειμμένα κτίρια, να χάνουν καθημερινά μεγάλο μέρος της δομής τους, καταλήγοντας χωρίς στέγη και τοίχους στην σταδιακή κατεδάφιση τους, συμπαρασύροντας μαζί τους κι ένα σπουδαίο κομμάτι της ιστορίας και της τέχνης.

Με την συμμετοχή μου στο συγκεκριμένο μεταπτυχιακό μου δόθηκε η δυνατότητα να ενεργοποιηθώ περισσότερο ως πολίτης και να εξερευνήσω καλύτερα το φυσικό τοπίο και την ιστορικότητα της περιοχής της Φλώρινας. Με αφορμή τα παλαιά κτίρια και τα ιστορικά μνημεία του τόπου όπου μεγάλωσα αλλά και της ευρύτερης περιοχής της Δυτικής Μακεδονίας (που αξίζει να σημειωθεί, πως για μένα προσωπικά, αποτελούσαν ανέκαθεν και εξακολουθούν να αποτελούν πηγή έμπνευσης για την ατομική μου δουλειά) πάντα μου κέντριζαν το ενδιαφέρον και ως δομή αλλά και ως θεματολογία. Το πλήθος των κτιρίων, αυτών, ποτέ δεν υπέστη σημαντικές επεμβάσεις, διατηρώντας έτσι, στο μεγαλύτερο ποσοστό του, την αρχιτεκτονική του ταυτότητα. Με την πάροδο του χρόνου ωστόσο κάποια από αυτά τα γηγενή στοιχεία έχουν υποστεί επικίνδυνες φθορές κινδυνεύοντας να αλλοιώσουν έτσι την ιστορική ταυτότητα της κάθε οικίας κι εκείνες με την σειρά τους, να αλλοιώσουν την ταυτότητα των οικισμών.

Αναζητώντας και μαθαίνοντας πληροφορίες για την ιστορικότητα των κτηρίων αλλά και του τόπου μου γενικότερα, ωθήθηκα στη δημιουργία. Συγκεκριμένα, πιστεύω πως οι παλιές κατασκευές έχουν ιστορική αξία και ασύγκριτη αρχιτεκτονική, ιδιαίτερα τα σημεία και τα σύμβολα που αναφέρονται σε μια ιστορία και σε μια άλλη εποχή. Έτσι θέλησα ν' αποτυπώσω πάνω στη ζωγραφική επιφάνεια το ιστορικό υπόβαθρο των κτηρίων στο σημείο όπου βρίσκονται αλλά και τον ίδιο τον τόπο. Λατομεία, σχολεία, εκκλησίες, σπίτια, κ.α. είναι μερικά από τα θέματα που επικεντρώνομαι, δουλεύοντας εκ του φυσικού, αλλά κυρίως μέσα από φωτογραφικό υλικό.

Ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιώ τα υλικά προσδίδει στα ζωγραφικά μου έργα ένα ατμοσφαιρικό χαρακτήρα. Οι αποχρώσεις περιορίζονται σε τόνους του καφέ, της σιένας, και της ώχρας, με κύριο υλικό το κάρβουνο. Επιπλέον, συνδυάζω ένα ακριβές σχέδιο ρεαλιστικής αναπαράστασης με ανάλαφρα χρώματα, θέλοντας με αυτό τον τρόπο να αποδώσω την παλαιότητα των κτηρίων και την αίσθηση μιας παλαιότερης εποχής, με άλλα λόγια, «να ξυπνήσω θύμισες και μνήμες στον απλό θεατή». Σημαντικό ρόλο της έρευνας μου αποτελεί το στοιχείο του συμβόλου-ταυτότητας που παρατήρησα για πρώτη φορά σε παλαιά κτήρια του τόπου μου, συγκεκριμένα επικεντρώνομαι στην μελέτη-έρευνα αυτών των στοιχείων, κατά βάση στην ευρύτερη περιοχή της Βεύης Φλώρινας.

Αφορμή της έρευνας των επιγράφων που θα εξετάσουμε παρακάτω, στάθηκε ένα συγγενικό σπίτι στην γενέτειρα μου, τη Βεύη Φλώρινας, στο οποίο παρατήρησα για πρώτη φορά τις πολύ ιδιαίτερες λιθανάγλυφες επιγραφές που υπήρχαν στις άκρες των προσόψεων του κτηρίου. Πιο συγκεκριμένα, απεικονίζονται μια ανθρώπινη

φιγούρα, ένας σταυρός κι ένα σφυρί. Σύμφωνα με πληροφορίες που συγκέντρωσα από γηγενή κάτοικο της Βεύης, πρώην κάτοχο λατομίου, παλιότερα στο χωριό της Βεύης, σ' όλα τα κτήρια χρησιμοποιούσαν μεγάλες πέτρες σαν πλάκες για τις γωνίες των κτηρίων, και συγκεκριμένα το είδος των λίθων αυτών ήταν ο παρόλιθος ο οποίος χωριζόταν και σε κατηγορίες (Βωξίτες, Ψαμίτες, Τραβεστίνο) και απάνω σε αυτές τις επιφάνειες δημιουργούσαν ανάγλυφες αναπαραστάσεις-σύμβολα οι παλαιοί μάστορες της εποχής. Με άλλα λόγια, η παραδοσιακή τέχνη της πέτρας στη περιοχή της Φλώρινας, φαίνεται να είναι η πρακτική γνώση για την εξασφάλιση και επεξεργασία των πρώτων υλών και τη δημιουργία κτηρίων όπως διαμορφώθηκε κυρίως κατά τον 18ο και 19ο αιώνα.

Συνεπώς, οι φιλότεχνοι μάστορες της πέτρας άφησαν διάσπαρτα τα υλικά ίχνη της εργασίας και στην Βεύη της Φλώρινας. Πρόκειται για επιβλητικά έργα από τα σπουδαιότερα κτήρια έως και τα ταπεινότερα του χωριού, που αποτυπώνουν διάφορα σύμβολα σε όλες τις εκφάνσεις της τέχνης τους. Μάρτυρες της πάλαι ποτέ ακμάζουσας τέχνης, πέραν των διασωθέντων κτισμάτων και των επιγραφών που κουβαλάνε σε διάφορα σημεία του εξωτερικού τους διάκοσμου, είναι και οι τοπικές προφορικές παραδόσεις, που αποτελούν ένα αρχείο συλλογικής μνήμης αφενός για την αρχιτεκτονική των κτιρίων, κι αφετέρου για την τέχνη της πέτρας και την πολυποίκιλη σημασία της στις τοπικές κοινωνίες.

Η παραδοσιακή τέχνη της πέτρας (λιθογλυπτική) αποτελεί ισχυρό στοιχείο της πολιτισμικής ταυτότητας των κατοικιών τόσο στην Βεύη Φλώρινας, όσο και στα όμορα χωριά, συνεπώς η καταγραφή και η διάσωσή τους συνεπάγεται και την προστασία και ανάδειξη της διαχρονικής πολιτισμικής ταυτότητας της περιοχής. Έτσι δημιουργούσαν ουσιαστικά την 'ταυτότητα' των σπιτιών, των εκκλησιών και γενικά των κτηρίων (οι ανάγλυφες επιγραφές απεικόνιζαν πιθανόν το θρήσκευμα, το επάγγελμα του ιδιοκτήτη κ.α). Επιπρόσθετα, επειδή σχεδόν όλοι οι σημερινοί οικισμοί της Φλώρινας και της Δυτικής Μακεδονίας γενικότερα, όπου άνθισε η παραδοσιακή τέχνη της πέτρας (λιθογλυπτική), είναι χαρακτηρισμένοι ως παραδοσιακοί, η καταγραφή και η μελέτη του στοιχείου, θα διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη διατήρηση της φυσιογνωμίας των οικισμών και θα αποφευχθούν περαιτέρω αλλοιώσεις, που ήδη είναι ορατές στο δομημένο περιβάλλον. Επιπλέον, η προστασία του χαρακτήρα των παραδοσιακών οικισμών είναι σημαντική για τη διάσωση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και της συλλογικής μνήμης των τοπικών κοινωνιών,

εξασφαλίζοντας ταυτόχρονα τη βιώσιμη ανάπτυξη και την προσαρμογή της τοπικής γνώσης στις σύγχρονες απαιτήσεις και συνθήκες.

Έτσι λοιπόν, ερευνώντας και καταγράφοντας με φωτογραφικό υλικό τις ιδιαίτερες λιθανάγλυφες επιγραφές της περιοχής, θέλω να τις ενσωματώσω στο προσωπικό μου έργο, άλλοτε με ζωγραφικό τρόπο κι άλλοτε με ανάγλυφη πάστα η ακόμη και με χαρακτηριστικό αποτύπωμα πάνω στον καμβά. Το στοιχείο της επιγραφής είναι αυτό που μου γεννά στο μυαλό «μνήμες», μέσα από την εξιστόρηση χαρούμενων, δυσάρεστων και τραγικών γεγονότων που συνέβησαν στις οικογένειες που διέμεναν σε αυτά τα κτήρια. Παράλληλα, το έργο μου ενισχύει τη συνοχή μεταξύ των τοπικών κοινωνιών στη βάση των κοινών πολιτισμικών εμπειριών, π.χ. της ευρύτερης περιοχής της Φλώρινας με τις κοινότητες της Καστοριάς, της Κοζάνης, των Γρεβενών, της Πέλλας αλλά και με εκείνες του Μοναστηριού και της Κορυτσάς.

Οι δρόμοι που ακολουθούσαν οι μάστορες ήταν συγκεκριμένοι, δημοφιλείς προορισμοί για παρόμοιες επιγραφές σε οικήματα πέραν της Βεύης, έχω εντοπίσει σε διάφορα χωριά της Φλώρινας, όπως: Κλειδί, Κάτω Κλεινές, Σιταριά, Πρώτη, Πολυπόταμος, Νυμφαίο, Κρατερό, Παρόρι, Ακρίτα, στη Μικρολίμνη Πρεσπών, σε διάφορα χωριά της Καστοριάς όπως: Κλεισούρα, Ποιμενικό, Νεστόριο, Απόσκεπο, Άργος-Ορεστικό, ενώ δεν λείπουν και από διάφορα χωριά της Κοζάνης και της Σιάτιστας.

Σήμερα ο κόσμος χάνει την πολιτιστική του κληρονομιά ταχύτερα από ό,τι μπορεί να τεκμηριωθεί. Ενώ πρέπει να προσπαθούμε να διατηρήσουμε όσο το δυνατόν περισσότερο το συλλογικό μας παρελθόν. Μια επιλογή είναι να τεκμηριωθεί η κληρονομιά πριν χαθεί. Η αξιοποίηση των εγκαταλελειμμένων κτηρίων στην Φλώρινα αλλά και στις άλλες πόλεις της Δυτικής Μακεδονίας, είναι ένας από τους κύριους στόχους που πρέπει να έχει τόσο η Ελληνική πολιτεία, όσο και η Ευρωπαϊκή Ένωση, κι αυτό επειδή τα χιλιάδες εγκαταλελειμμένα κτήρια με τα πλούσια ιστορικά και πολιτισμικά στοιχεία που κουβαλάνε στους τοίχους τους, πλέον αποτελούν μόνο κίνδυνο για τους περαστικούς και εστίες μολύνσεων.

Τέλος, η παρούσα εργασία, θα μπορούσε να αποτελέσει ένα προπομπό ή ένα πρώτο δείγμα για τη δημιουργία ενός αυτόνομου δημοτικού μητρώου εγκαταλελειμμένων ακινήτων σε κάθε χωριό του Δήμου Φλώρινας, για τη διαδικασία εντοπισμού και καταγραφής, μελέτης της ιστορίας τους και παρέμβασης για την αποκατάσταση και την επανάχρηση των κτισμάτων ή των τμημάτων τους. Ο σχεδιασμός μου πέραν της δημιουργίας του αυτόνομου δημοτικού μητρώου

εγκαταλελειμμένων ακινήτων στα γεωγραφικά όρια του Δήμου Φλώρινας, στο οποίο θα εγγράφονται τα συγκεκριμένα ακίνητα, προβλέπει και την δημιουργία αυτοτελών καρτελών (ταυτοτήτων-τεχνικών εκθέσεων), όπου θα συλλέγονται και θα περιγράφονται τα γενικά, τα ιστορικά και τα μορφολογικά χαρακτηριστικά των κτιρίων, κατά προσέγγιση. Μάλιστα, εκτιμώ πως η συγκεκριμένη έρευνα κι ανάλυση, σε συνδυασμό πάντα με την ανάλογη θεωρητική μελέτη, θα φέρει στο φως πλούσια πολιτισμικά και ιστορικά στοιχεία, τα οποία με το πέρασμα των χρόνων τείνουν να χαθούν.

1. Λαϊκή παράδοση και λιθογλυπτική

Βέβαιον είναι ότι η λαϊκή μας παράδοση αποτελούσε και αποτελεί το επιτίμιο της πολιτιστικής μας κληρονομιάς που επιβεβαιώνει το ιστορικό παρελθόν, κατοχυρώνει το παρόν και διασφαλίζει το μέλλον. Συνδετικοί κρίκοι στην πορεία της πολιτισμικής κληρονομιάς και στην δημιουργία της ιστορίας, υπήρξαν η θρησκεία, τα ήθη και τα έθιμα, η γλώσσα, η κοινή καθημερινή ζωή, τα εργαλεία, τα παραμύθια, οι θρύλοι, οι χοροί, η παροιμία, τα τραγούδια, η ποίηση, η διάρθρωση της οικογένειας, η λαϊκή ψυχαγωγία, τα υφαντά, τα κεντήματα, η αργυροχοΐα, η ζωγραφική, τα έπιπλα, τα κεραμικά, τα κτίσματα, η οικοτεχνία, η αρχιτεκτονική, η διακοσμητική κτλ. Κι οτιδήποτε άλλο συγκροτεί το χαρακτήρα του έθνους και συνθέτει την ταυτότητά μιας χώρας ή μιας ευρύτερης γεωγραφικής περιοχής.

Για την Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος (1993) παράδοση είναι ένα «ύφος ζωής» και ένα «ήθος ανθρώπων» που διαμορφώθηκε μέσα στη μακρά διάρκεια των αιώνων. Αυτό το ύφος και αυτό το ήθος, ουσία του πολιτισμού, παραδίδεται από τη μία γενιά στην άλλη». Η ίδια διευκρινίζει πως η παράδοση διακρίνεται στη λόγια και τη λαϊκή. Μιλώντας μάλιστα για τις δυο διαστάσεις της παράδοσης, αναφέρει ότι: «Ο χαρακτήρας της λαϊκής παράδοσης είναι προφορικός, σε αντίθεση με το γραπτό χαρακτήρα της λόγιας παράδοσης. Με άλλα λόγια, η λόγια παράδοση μεταδίδεται με το γραπτό λόγο, ενώ λαϊκή με τον προφορικό που προϋποθέτει την άμεση, την προσωπική επαφή των ανθρώπων μεταξύ τους. Η πρώτη δεν μπορεί παρά να εντάσσεται στην πραγματικότητα και να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της, ενώ

δεύτερη βασίζεται στην αυθεντία των κειμένων της και αρνείται να δει τη συνεχώς μεταβαλλόμενη πραγματικότητα (Κυριακίδου-Νέστορος, 1993).

Όπως αναφέραμε και παραπάνω, από την μια, η λαϊκή παράδοση είναι ιδιαίτερα σημαντική και παρουσιάζει σπουδαία δείγματα γραφής και τέχνης σε πολλούς τομείς, όπως η Αρχιτεκτονική που περιλαμβάνει και άλλες τέχνες (π.χ. την ξυλουργική, την ξυλογλυπτική, την σιδηρουργική, την μεταλλοτεχνία, την κεραμική, την ζωγραφική και την λιθογλυπτική) και από την άλλη, έχουμε την λαϊκή τέχνη που δημιουργήθηκε κατά κόρον στους κλάδους της χειροτεχνίας και της διακοσμητικής και περιλαμβάνει την υφαντική, την κεντητική και την αργυροχοΐα. Η ελληνική λαϊκή παράδοση αντλεί τα θέματά της κυρίως από την καθημερινή ζωή των ανθρώπων, τα ήθη και τα έθιμά τους, τη θρησκευτική ζωή και το φυσικό περιβάλλον.

Για πολλούς σύγχρονους μελετητές, «το στολίδι της λαϊκής μας παράδοσης» θεωρείται αδιαμφισβήτητη η «Λαϊκή τέχνη», δηλαδή τα έργα που αντιπροσωπεύουν την εικαστική καλλιτεχνική έκφραση του λαού. Για τον Σπύρο Ασδραχά (1976), ο λαός αποτελεί την ιστορική σταθερά στην έννοια του «λαϊκού». Η έννοια «λαϊκή» περιλαμβάνει όλα τα μέλη της κοινωνικής ομάδας μόνο στις πρωτόγονες κοινωνίες που υπάρχει κοινή παιδεία και τρόπος ζωής. Όταν όμως ο πολιτισμός δεν είναι ενιαίος, χρησιμοποιείται ο όρος λαός μόνο για τα κυριαρχούμενα κοινωνικά στρώματα και ως λαϊκός νοείται πολιτισμός των κυριαρχούμενων στρωμάτων όπως διαμορφώνεται μέσα από την επαφή του με τον πολιτισμό της κυρίαρχης τάξης.

Με άλλα λόγια, ο ανώνυμος λαϊκός τεχνίτης, γνωστός στα μέρη μας και ως μάστορας, συνθέτει και δημιουργεί μέσα από τη δύναμη της παράδοσης που επικρατεί σε μια κουλτούρα ή μια κοινωνία. Ο ίδιος, ανεξάρτητα από την εκάστοτε χρονική περίοδο που ζει και συνθέτει, σχεδόν αυτοδίδακτα ακολουθεί ήδη διαμορφωμένες καλλιτεχνικές τάσεις βάζοντας μάλιστα και την προσωπική του σφραγίδα στις καλλιτεχνικές του δημιουργίες. Εξάλλου, δεν είναι τυχαίο ότι στην λαϊκή μας παράδοση επικρατεί η φήμη, ότι οι μεγαλύτερες αρετές της λαϊκής τέχνης είναι η ευαισθησία, η γνησιότητα, η εντιμότητα, η ανιδιοτέλεια και το μεράκι της ομορφιάς, που πλέον αποτελούν στοιχεία μιας άλλης κοινωνίας.

Προσωπικά αυτή την αγνότητα και την ειλικρίνεια του ανώνυμου λαϊκού καλλιτέχνη την συνάντησα πολλάκις στις προφορικές μαρτυρίες των μεγαλύτερων ηλικιακά συγχωριανών μου, καθ' όλη την διάρκεια που συγκέντρωνα πληροφορίες για την συγγραφή της παρούσας εργασίας. Η λαογραφική έρευνα πρέπει να είναι και εμπειρική έρευνα. Δεν μπορεί να είναι έρευνα μόνο στα βιβλία. Και ιστορική

λαογραφία ή ιστορική ανθρωπολογία να κάνουμε, χρειαζόμαστε μια επιτόπια έρευνα. Χρειαζόμαστε μια έρευνα του χώρου, του οικολογικού συστήματος μέσα στο οποίο ανθεί ένας συγκεκριμένος τοπικός πολιτισμός και φυσικά το τι λένε σήμερα οι άνθρωποι για όλα αυτά που υπήρξαν παλιά εκεί στον τόπο. Μια εμπειρική έρευνα είναι απαραίτητη» (Κυριακίδου-Νέστορος, 1993).

Αυτή την αγνότητα και την ειλικρίνεια του λαϊκού καλλιτέχνη επισήμανε και ο Πικιώνης: «Η αγνότητα και αλήθεια που αναγνωρίζουμε στην τέχνη του απλού λαού», έγραφε το 1925, «προϋποθέτει ένα σύνολο ανθρώπων, ένα σύνολο ζωής αγνής και φυσικής. Αληθινή θα βρεις λοιπόν την τέχνη του λαού πάντοτε, ικανή να γίνει θεμέλιο για το παραπέρα, για το ανώτερο. Αλάνθαστο σαν το ένστικτο, χρήσιμη. Κι αντανακλά, χωρίς ίδια να το ξέρει, χωρίς να το ζητήσει, μία λάμψη από τα υψηλότερα ιδανικά του ανθρώπου. Τη θρησκεία, την οικογένεια, την πατρίδα...» (Πικιώνης, 1925).

Τα έργα της ελληνικής λαϊκής τέχνης ξεκινώντας από την αιώνια ανάγκη της ανθρώπινης ψυχής να διαμορφώσει αισθητικά τα πράγματα που αγγίζει και χρησιμοποιεί, μένουν δεμένα με την αναγκαιότητα και την πρακτική σκοπιμότητα της καθημερινής ζωής και έχουν τα βασικά γνωρίσματα όλων των εκδηλώσεων του λαϊκού πολιτισμού. Η συντηρητικότητα, η ομαδική έκφραση, η μαγικοθρησκευτική αντίληψη του κόσμου και η ανωνυμία, - εκτός από εξαιρετικές περιπτώσεις-, είναι τα βασικά χαρακτηριστικά της. Μάλιστα, η ελληνική λαϊκή τέχνη, εκτός από την αρχιτεκτονική, αγκαλιάζει και όλους τους κλάδους της χειροτεχνίας και της διακοσμητικής, δηλαδή τη ζωγραφική, την ξυλογλυπτική, τη λιθογλυπτική κ.κ. (Ζώρα, 1995).

Μελετώντας κανείς την ιστορία της τέχνης, αμέσως συνειδητοποιεί ότι η λιθογλυπτική ασκείται στην Ελλάδα από την αρχαιότητα. Η ελληνική φύση είναι πλούσια σε πέτρα, η οποία χρησιμοποιήθηκε από τους αρχαίους Έλληνες για να φτιάξουν "είδωλα" ή αντίγραφα πραγματικών αντικειμένων, καθώς και για να δώσουν μορφή σε αφηρημένες έννοιες. Λέγεται δε, ότι χρησιμοποίησαν τη γλυπτική για να στολίσουν τις δημόσιες κατασκευές τους, την αγορά, τους τάφους και τα ιερά. Η αναπαράσταση του ανθρώπινου σώματος θεωρήθηκε ως μια μορφή παγανιστικής τέχνης. Στους χριστιανικούς ναούς, τα αγάλματα είχαν τεθεί εκτός νόμου από την εκκλησία. Τα γλυπτά εμφανίζονται μόνο στις πρώιμες χριστιανικές σαρκοφάγους.

Από την άλλη, η βυζαντινή γλυπτική περιοριζόταν σε γεωμετρικά μοτίβα, διαμορφωμένα ζώα και σκαλιστά πτηνά που χρησιμοποιούνταν για τη διακόσμηση των κιονόκρανων και των θόλων του τέμπλου. Τα σχήματα έγιναν πιο απελευθερωμένα, η ανθρώπινη μορφή επιβλήθηκε και υπήρξε ένα ευρύ φάσμα θεμάτων και συμβόλων

κατά την εποχή της άνθησης του λαϊκού πολιτισμού. Τόσο τα δημόσια όσο και τα ιδιωτικά κτίρια κοσμούσαν με πέτρινα γλυπτά. Πλούσιοι Έλληνες έκαναν δωρεές και έχτισαν εκκλησίες, παρεκκλήσια, καμπαναριά και δημόσιες κρήνες που κοσμήθηκαν με λιθογλυπτικές εικόνες καθ' όλη τη διάρκεια του 18ου και 19ου αιώνα (Ράπτης, 2013).

Οι λιθοξόοι (πελεκάνοι), οι οποίοι φρόντιζαν για τον γλυπτικό διάκοσμο των κτιρίων, ήταν απαραίτητο προσωπικό των «κατασκευαστικών εταιρειών» που ταξίδευαν σε όλη την Ελλάδα για να κατασκευάσουν όλα τα κτίρια. Το σύνολο της ελληνικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής φτιάχτηκε από τους λαϊκούς, ανώνυμους αρχιτέκτονες. Αυτοί οι παραδοσιακοί τεχνίτες, οργανωμένοι σε ομάδες, ταξίδευαν από περιοχή σε περιοχή και έχτιζαν τα κτίρια, τις γέφυρες, τις βρύσες, τους μύλους και κάθε άλλη κατασκευή των παραδοσιακών οικισμών. Το γεγονός ότι οι ίδιοι άνθρωποι δημιουργούσαν, σε όλο τον ελληνικό χώρο, εξηγεί, εν μέρει, τα κοινά χαρακτηριστικά τα οποία εμφανίζονται στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική διαφορετικών περιοχών (Λαμπρόπουλος, 2019).

Από την ιστορική έρευνα προκύπτει, πως η Ήπειρος, και ιδιαίτερα τα χωριά της Κόνιτσας και του Μετσόβου, ήταν το σημαντικότερο κέντρο της λιθογλυπτικής στην Ελλάδα. Οι τεχνίτες, προέρχονται από τρεις περιοχές: τα χωριά της Κόνιτσας, τα Τζουμέρκα και τους Χουλιάρδες. Τα παλιότερα μαστοροχώρια είναι η Πυρσόγιαννη και η Βούρμπιανη (Κόνιτσα). Δεν είναι τυχαίο ότι πατρίδα των μαστόρων αποτελούν τα πιο ορεινά και βραχώδη χωριά, τα οποία δεν έχουν εδάφη κατάλληλα για καλλιέργειες, με αποτέλεσμα οι κάτοικοί τους να στρέφονται στην οικοδομική, κυρίως τέχνη (αλλά και τη ζωγραφική και την ξυλογλυπτική), προκειμένου να εξασφαλίσουν τα απαραίτητα και να επιβιώσουν. Αντίθετα, χωριά όπως τα βλαχοχώρια - η Κλεισούρα, η Σαμαρίνα, το Νυμφαίο, το Μέτσοβο, κ.α. χτισμένα κοντά σε κατάλληλα επιλεγμένα βοσκοτόπια (για τις ανάγκες της κτηνοτροφίας) δεν έδωσαν μαστόρους - η ανάπτυξη της κτηνοτροφίας εξασφάλιζε την επιβίωση και επομένως δεν γεννούσε την ανάγκη για την ανάπτυξη της οικοδομικής τέχνης (Αρμολόι, 2011).

Οι Ηπειρώτες Πελεκάνοι ταξίδευαν σε όλη την Ελλάδα μαζί με τα οικοδομικά συνεργεία, ενώ πολλοί από αυτούς εγκατέλειψαν τη χώρα και έκαναν μόνιμες κατοικίες αλλού, κυρίως στο Πήλιο, όπου δημιούργησαν βοηθητικά κέντρα γλυπτικής. Η Χίος, η Τήνος και η Πάρος στα νησιά, όπου το μάρμαρο ήταν άφθονο, ήταν σημαντικά κέντρα λιθογλυπτικής. Οι λαϊκοί οικοδόμοι ήταν οργανωμένοι σε συντεχνίες (συνάφια ή ισνάφια) - μπουλούκια (τούρκικα: Boluk = συντροφιά, λόχος). Οι ονομασίες των συντεχνιών των μαστόρων - χτιστάδων διαφέρουν από τόπο σε τόπο. Στην Ήπειρο

ονομάζονται Κουδαραίοι. Οι χτίστες των πέτρινων γεφυριών ειδικά, ονομάζονται κιουπρουλήδες (τούρκικα: Κοργυ = γεφύρι) (Λαμπρόπουλος, 2019).

Τα άγωνα ορεινά χωριά της περιοχής της Φλώρινας, τα κυκλωμένα από βουνά και δάση, με ελάχιστη ή καθόλου καλλιεργήσιμη γη, αναπτύσσουν κι εδώ επαγγέλματα σχετικά με το περιβάλλον τους, όπως του κτηνοτρόφου, του λατόμου, του υλοτόμου, οι οποίοι συχνά εξελίσσονται σε τεχνίτες, είτε οικοδόμους κτιστάδες, είτε ξυλουργούς. Όλοι αυτοί οι επαγγελματίες συμπράττουν στην οικοδομική τέχνη.

Τα περίφημα μαστοροχώρια της Φλώρινας, τ' αρβανίτικα όπως αποκαλούνται χωριά, Λέχοβο, Φλάμπουρο, Δροσοπηγή, ανήκουν στην πιο πάνω κατηγορία. Όλα σκαλωμένα στις υπώρειες της οροσειράς Βέρνον (Βίτσι) προς το νότιο μέρος του νομού, ιδρύθηκαν τον 18ο και 19ο αιώνα από κυνηγημένους Ηπειρώτες Αρβανιτόβλαχους, που ήταν εγκαταστημένοι βόρεια της περιοχής της Κόνιτσας, κοιτίδας αυτών των επαγγελματιών. Οι έποικοι, μαζί με την ιστορία των εθνικών τους αγώνων και των συνεχών μετακινήσεων, έφεραν μία παράδοση αιώνων στην τέχνη του κτισίματος. Αντίστοιχες εγκαταστάσεις ηπειρωτών προσφύγων δημιούργησαν τα μαστοροχώρια του Βοΐου Κοζάνης, των Γρεβενών και της Καστοριάς (Περιφερειακή Ενότητα Φλώρινας, 2012).

Το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, ως τα μέσα του 20ού, η οικοδομική ή κτιστική τέχνη είχε ενδιαφέρον για την περιοχή, γιατί συνέβαλε στην εντόπια οικονομία, αλλά και στην ιδιαίτερη αρχιτεκτονική μορφή της. Ευτυχώς, σήμερα σώζονται αρκετά τεκμήρια της δραστηριότητας τους, όπως είναι οι γραπτές και οι προφορικές μαρτυρίες των τεχνιτών που ζουν, προπαντός όμως τα ίδια τα κτίσματα, έργα των παλαιών μαστόρων. Αυτά, άλλοτε μνημειακά και άλλοτε ταπεινά και απλά, σημαδεύουν την εποχή κατά την οποία η παραδοσιακή τέχνη της πέτρας, της λάσπης και του ξύλου, έδινε αριστουργήματα φτιαγμένα με τα χέρια και την ψυχή. Τα έργα των κτιστάδων ήταν ιδιωτικά, κοινοτικά και δημόσια. Από τη μία πλευρά ήταν οι απλές κατασκευές, όπως μαντρότοιχοι και αντιστηρίγματα, σταυλαχυρώνες, αποθήκες, οικογενειακοί φούρνοι και φτωχικά σπίτια. Από την άλλη, υπήρχαν οι σύνθετες και δύσκολες κατασκευές, όπως βρύσες και πηγάδια, υδραγωγεία και φράγματα, μύλοι και γεφύρια, δρόμοι και αντερείσματα οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου, χάνια και ξενοδοχεία, αρχοντικές κατοικίες και παλάτια. Τα οικοδομήματα, όμως, που έχουν μνημειακό χαρακτήρα είναι οι εκκλησίες, τα καμπαναριά, τα τζαμιά και οι μιναρέδες, τα σχολεία και τα μεγάλα εκπαιδευτήρια. Γενικά, όλα τα δημόσια κτήρια, όπως τα λουτρά, τα μπεζεστένια (κλειστές αγορές), τα θέατρα και γυμναστήρια, τα μουσεία, οι τράπεζες, οι σταθμοί τρένων, οι στρατώνες, τα νοσοκομεία, τα δικαστήρια, τα

διοικητήρια κ.α. Τα τελευταία, λόγω της επιμελημένης κατασκευής τους και των ανθεκτικών υλικών αντιστάθηκαν περισσότερο στον χρόνο. Σ' όλα αυτά αποτυπώνεται η μαστοριά και το μεράκι (Περιφερειακή Ενότητα Φλώρινας, 2012).

Με όλες τις γλυπτικές δημιουργίες τους που έχουν διασωθεί μέχρι σήμερα, οι άγνωστοι λαϊκοί τεχνίτες που έκοβαν πέτρες αναδεικνύουν την ευαισθησία της πηγής, τον καλλιτεχνικό αυθορμητισμό και την ωριμότητα των στόχων τους. Η δική τους τέχνη χρησίμευε ως κύρια έμπνευση για τις δημιουργίες τους και το έκαναν με θέρμη και συγκινητική αφοσίωση. Αυτό οφείλεται στην πεποίθησή τους ότι, παρά τις προκλήσεις, τις μάχες και τα δεινά που αντιμετώπισε το έθνος τους στο πέρασμα του χρόνου, η τέχνη τους διατηρήθηκε αδιάλειπτα από τα βυζαντινά χρόνια. Η λαϊκή λιθογλυπτική, η οποία διατηρεί την πλούσια ιστορία της, οφείλει λοιπόν να παρουσιάζει γνήσια αριστουργήματα σκαλισμένα στην πέτρα, τα οποία δείχνουν την καλλιτεχνική έκσταση και το ψυχικό σθένος των δημιουργών (Νικήτα-Χουλιάρη, 2000).

Ένα πολύ ιδιαίτερο στοιχείο των μαστόρων ήταν η μυστική, συνθηματική γλώσσα την οποία έφτιαχναν, χρησιμοποιούσαν μεταξύ τους και μετέδιδαν από γενιά σε γενιά. Η γενεσιουργός αιτία αυτού του τρόπου επικοινωνίας ανάγεται στην φτώχεια και την ανάγκη των ανθρώπων αυτών να εξασφαλίσουν τα απαραίτητα για την επιβίωση της οικογένειας μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα και κάτω από δύσκολες συνθήκες. Η εργασία τους αποτελούσε το μοναδικό μέσο συντήρησης των οικογενειών τους - γυναίκες, παιδιά, γονείς, γέροι, άρρωστοι, συνεπώς αυτή έπρεπε να προστατευθεί, να παραμείνει δηλαδή γνωστή η τέχνη ανάμεσα στην ομάδα, στην συντεχνία. Να μη μαθευτούν τα μυστικά σε πολλούς και διεκδικήσουν περισσότεροι τη δουλειά. Η μυστική επαγγελματική γλώσσα δικαιολογεί και την εξειδίκευση ενός ολόκληρου χωριού στο επάγγελμα του μαστορά - χτίστη (έτσι μόνο μπορούσε να παραμένει μυστική η γλώσσα) (Λαμπρόπουλος, 2019).

Ο λαϊκός λιθογλύπτης κατασκεύαζε τα δημιουργήματά του αθόρυβα και απλά χρησιμοποιώντας εργαλεία όπως χτένα, σμίλες, σφυριά, διαβήτες και μαστρακά με βάση τις πραγματικές χρηστικές ανάγκες του τόπου. Η τεράστια γνώση που προερχόταν από την εμπειρία και την παράδοσή του ήταν κρυμμένη σε αυτή την απλή προσέγγιση της δουλειάς του. Οι ποικίλες δημιουργίες του δεν δημιουργούνταν σύμφωνα με ένα καθορισμένο πρότυπο, αλλά σκαλίζονταν ανάλογα με τις ανάγκες, χρησιμοποιώντας αποκλειστικά τις απαιτήσεις του ατόμου. Εξαιτίας αυτού, όταν κάποιος βλέπει αυτά τα ευθύβολα κομμάτια, όλα φαίνονται ευεργετικά, σημαντικά και

απαραίτητα. Τα πολλά έργα της γνωστής πέτρινης γλυπτικής ανταγωνίζονται μεταξύ αισθητικής ομορφιάς και πρακτικής αναγκαιότητας. (Μακρής, 1979).

Η λαϊκή λιθογλυπτική αποτελεί χρονολογική συνέχεια της μεταβυζαντινής γλυπτικής. Καθ' όλη τη διάρκεια του ελέγχου της Ελλάδας από την Τουρκία, διατηρήθηκε η εξάρτηση της τέχνης και της εκπαίδευσης γενικότερα από την Εκκλησία και ο θρησκευτικός προσανατολισμός της γνώσης. Μέχρι τα μέσα του 18ου αιώνα δεν υπήρχε ποιοτική διάκριση μεταξύ λόγου, λαϊκής παράδοσης και τέχνης, αλλά μάλλον διαφορά βαθμού. Η αστική, ακαδημαϊκή τέχνη αναπτύχθηκε κάτω από τις κατάλληλες συνθήκες. Στη συνέχεια, κατά τη διάρκεια του 19ου και του 20ού αιώνα, μέχρι την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ενώ ο παραδοσιακός πολιτισμός εξακολουθούσε να λειτουργεί, η λαϊκή τέχνη συνυπήρξε με την αστική τέχνη αλλά πήρε διαφορετική κατεύθυνση. Η λαϊκή τέχνη υποβαθμίζεται αργά αλλά σταθερά. Η αστική γλυπτική βρίσκεται σε θεαματική και ανοδική πορεία. Η ελληνική πέτρινη γλυπτική δεν εξελίχθηκε ομοιόμορφα κατά τη διάρκεια της ακμής της. Οι κυριότερες αιτίες ήταν η έλλειψη μιας κεντρικής, ενοποιητικής αρχής επί τουρκοκρατίας και η ποικιλομορφία της γεωγραφικής μορφής και του υπεδάφους του ελλαδικού χώρου. Έτσι, η λιθογλυπτική από την ηπειρωτική και τη νησιωτική χώρα διαφέρει σε μεγάλο βαθμό εννοιολογικά, παρόλο που και στις δύο υπάρχουν παρόμοιες πτυχές της λαϊκής τέχνης. Η κύρια πρώτη ύλη στην ηπειρωτική Ελλάδα είναι η πέτρα, ενώ στα νησιά είναι το μάρμαρο, είτε η λευκή, τέλεια ποικιλία από τις Κυκλάδες είτε η έγχρωμη ποικιλία από τη Χίο. Κατά συνέπεια, τα αποτελέσματα είναι διαφορετικά (Νικήτα-Χουλιάρη, 2000).

Σε αντίθεση με την Κυκλαδική Ελλάδα, όπου τα εργαστήρια είναι συνηθισμένα και απαραίτητα, η μορφή τέχνης δεν βασίζεται σε εργαστήρια στην ηπειρωτική Ελλάδα. Ο πελεκάνος ήταν και στην ηπειρωτική Ελλάδα χτίστης, περνώντας από όλες τις φάσεις πριν μεταμορφωθεί σε πελεκάνο και, όπως προαναφέρθηκε, να "σύρει την παρέα". Ο πρωτομάστορας ήταν το αφεντικό στο εργαστήριο στη νησιωτική Ελλάδα, ιδιαίτερα στην Τήνο, για την οποία υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία, και έμαθε για πρώτη φορά να πελεκάει δουλεύοντας ως "παραγίος" σε παλαιότερο εργαστήριο. Υπήρξαν σκαμπανεβάσματα στην ανάπτυξη της λαϊκής λιθογλυπτικής στα νησιά (Κυκλάδες και Ιόνια νησιά), αλλά συνολικά δεν σταμάτησε ποτέ (Νικήτα-Χουλιάρη, 2000).

Σε ιδιωτικές κατασκευές, όπως οι κατοικίες, πέτρινα ανάγλυφα κοσμούν τις προσόψεις, τους κίονες, τα πλαίσια, ακόμη και οικιακά αντικείμενα όπως κολονάκια, γούρνες και μπιανιέρες. Η θρησκευτική λιθογλυπτική είναι πιο διαδεδομένη στην

ηπειρωτική Ελλάδα από την κοσμική γλυπτική. Επιπλέον, αποτελεί προσθήκη στην αρχιτεκτονική και όχι υποκατάστατό της. Εκκλησιαστικά ανάγλυφα συναντώνται μόνο στο θυρεό, που είναι συνήθως η κύρια είσοδος στη νότια πλευρά του κτιρίου.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί στο σημείο αυτό πως οι μαστόροι ταξίδευαν σε πολλές περιοχές της Ελλάδας και του εξωτερικού. Το που ταξίδευαν είναι σημαντικό γιατί εξηγεί τις επιρροές που δέχονταν. Διαπιστώνεται ότι το τοπικό περιβάλλον επιδρά στον τρόπο χτισίματος, γεγονός που σημαίνει ότι μάλλον δεν υπήρχαν "σχολές" αλλά προσαρμογή των μαστόρων στις τοπικές συνθήκες. Οι ομάδες των μαστόρων - χτιστάδων ξεκινούσαν το ταξίδι τους αμέσως μετά την Αποκρία. Η δουλειά είχε από πριν συμφωνηθεί από τον πρωτομάστορα. Η αποδημία διαρκούσε μέχρι τα μέσα του Νοέμβρη περίπου, οπότε η ομάδα επέστρεφε στο χωριό. Η ομάδα ξεκινούσε πριν τα ξημερώματα. Οι διαδρομές των μαστόρων έχουν σημασία γιατί φανερώνουν τον τρόπο με τον οποίο εξαπλώνονται οι τοπικές τεχνικές χτισίματος, η τοπική μορφολογία των κτισμάτων, οι επιρροές οι οποίες μεταφέρονται από ξένες περιοχές. Συνήθως όμως οι μαστόροι έχτιζαν σύμφωνα με τις συνήθειες του τόπου τους, τα υλικά που έβρισκαν στον τόπο του έργου και τις επιθυμίες του ιδιοκτήτη (Λαμπρόπουλος, 2019)

2. Η Θεματολογία των Λιθόγλυπτων στην Βεΐη Φλώρινας

Η γλυπτική της πέτρας όπως τονίσαμε και παραπάνω, ανήκει όπως οι περισσότερες μορφές της λαϊκής δημιουργίας, στις πλανόδιες τέχνες, γι' αυτό και σε ολόκληρη την ηπειρωτική Ελλάδα αλλά κυρίως στην περιοχή μας, παρουσιάζει ως προς την τεχνική, τη μορφολογία και τα διακοσμητικά ανάγλυφα ένα βαθμό ομοιογένειας. Παρατηρώντας με προσοχή τα ανάγλυφα των οικιών που φωτογράφισα στην ευρύτερη περιοχή της Φλώρινας, καταλήγω στο συμπέρασμα πως οι πελεκάνοι που εργάστηκαν στην περιοχή, αφενός σκάλιζαν τα ίδια μοτίβα και σύμβολα κατά παραγγελία στην πέτρα κι αφετέρου, ότι στο εσωτερικό των κοινοτήτων είχαν αναδειχθεί κάποιοι οικονομικά ισχυροί που επένδυαν τον πλούτο τους στη διακόσμηση των πολυτελών οικιών τους, κατοχυρώνοντας και με αυτόν τον τρόπο το κύρος τους και την κοινωνική τους θέση. (Λουκάκη 2005)

Σε όλα τα χωριά της Φλώρινας η λιθογλυπτική εμφανίζεται σε έκταση με αισθητικό και τεχνοτροπικό χαρακτήρα που εμπνέεται κυρίως από τη λαϊκή παράδοση και κουλτούρα και λιγότερο θα έλεγα από δυτικές επιρροές. Τα λιθανάγλυφα της

ευρύτερης περιοχής της Δυτικής Μακεδονίας έχουν θέματα που συνδέονται άμεσα με τις λαϊκές δοξασίες και αντιλήψεις της Ανατολής.

Αναλυτικότερα οι παραστάσεις είναι διαφόρων ειδών και τεχνοτροπιών σταυροί (σε κύκλο, ελεύθεροι, σε τρίγωνο, με ενσωματωμένη βάση κοκ) εργαλεία της καθημερινότητας, δικέφαλοι αετοί, λουλούδια, φίδια, κεφαλές κλπ, θέματα δηλαδή που στη λαϊκή αντίληψη προσλαμβάνουν ένα φυλακτικό ή και προστατευτικό χαρακτήρα, έναν χαρακτήρα αποτρεπτικό κατά του κακού. Με άλλα λόγια πρόκειται για προστατευτικά σύμβολα κατά της γλωσσοφαγιάς, της βασκανίας, της ζηλοφθονίας και γενικά κάθε είδους εχθρικής ή μοχθηρής ενέργειας, που απομακρύνουν τον αρνητισμό και τις επιδράσεις που μπορεί να φέρει το κακό μάτι, προστατεύοντας και εξασφαλίζοντας την ευημερία και τη θετική ενέργεια στον κύρη του σπιτιού αλλά και σε όλη την οικογένεια. Τα συγκεκριμένα Φυλακτικά-αποτρεπτικά σύμβολα, είναι συνήθως τοποθετημένα στα υπέρθυρα ή σε γωνίες των προσόψεων των σπιτιών, ενώ εντοπίζονται επίσης κτητορικές επιγραφές, σε ιδιωτικές επιχειρήσεις (παντοπωλεία, μύλοι, στάνες, στάβλοι κοκ) σε εκκλησίες, σε βρύσες και γεφύρια.

Τα Φυλακτικά-αποτρεπτικά σύμβολα που εξηγήσαμε παραπάνω, είναι κυρίως χαραγμένα πάνω στα υπέρθυρα όχι τυχαία ή διακοσμητικά, αλλά για την προστασία του ανθρώπου και των αγαθών του. Ουσιαστικά συνυπάρχουν δύο αντιθετικά στοιχεία, η χριστιανική «μαγεία» και τα φυλαχτά σύμβολα. Ο χριστιανισμός εκφράζεται μέσω θρησκευτικών συμβόλων. Ο σταυρός είναι το πιο ισχυρό έμβλημα, που διώχνει τα κακά πνεύματα στη θέα του. Από την άλλη, συνυπάρχουν μαζί του και διάφοροι «μαγικοί» συνδυασμοί που αντιπροσωπεύονται και σε αυτή την περιοχή από τα μαγικά σύμβολα φύλαξης των νεοελληνικών λίθινων γλυπτών, τα οποία εκφράζουν αρχαίες αντιλήψεις. Προειδοποιητικά σημάδια, όπως το φίδι προστάτης του σπιτιού καθώς και αλλόκοτα πλάσματα που μοιάζουν με πουλιά- φρουρούς.

Συνοψίζοντας, συμπεραίνουμε ότι τα αρχιτεκτονικά μορφώματα της περιοχής, και οι μάστορες της πέτρας, που εργάστηκαν στα χωριά της Φλώρινας, δεν είναι δυνατόν να προσεγγιστούν και να ερμηνευτούν ξεχωριστά από τις πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, οι οποίες οδήγησαν στην «αστικοποίηση» της τοπικής κοινωνίας, με κινητήριο μοχλό την εμφάνιση και δραστηριοποίηση της Ορθόδοξης Ανατολικής Εκκλησίας στις ευρύτερες περιοχές της Ηπείρου και της Δυτικής Μακεδονίας, κάτω από τον οθωμανικό ζυγό του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα.

Χρήσιμο είναι να επισημανθεί στο σημείο αυτό, πριν ξεκινήσουμε να αναλύουμε τα παραδείγματα των λιθόγλυπτων, ότι ο όρος «μάστορας» που

χρησιμοποιείται στο συγκεκριμένο κεφάλαιο, καλύπτει τους εργαζόμενους στο σύνολο των επαγγελματιών της πέτρας, δηλαδή τους λιθοξόους των λατομείων, τους μεταφορείς της πέτρας, τους λιθογλύπτες, τους εργαζόμενους στο χτίσιμο (κάτι σαν χτίστες ή οικοδόμους) και τους τοποθέτες της πέτρας. Αυτή την γενίκευση την επέλεξα επηρεασμένος από τις προφορικές συζητήσεις που έκανα με τους μεγαλύτερους σε ηλικία συγχωριανούς μου, αλλά και με τους κληρονόμους των ιδιοκτητών των οικιών που εξετάζουμε, κατά την διάρκεια της διεξαγωγής της έρευνας.

Εξίσου σημαντική πληροφορία είναι επίσης, ότι και οι ίδιοι οι πετράδες, αποκαλούν όλο το «συνάφι» τους ως μάστορες, μιας και πολλοί απασχολούνταν περιοδικά ή μόνιμα σε διάφορες από τις προαναφερθείσες ειδικότητες, με αποτέλεσμα να μην έχουμε ξεκάθαρη επαγγελματική ιδιότητα. Βέβαια, ο όρος «μάστορας» στην περιοχή της Φλώρινας, προσδιόριζε και προσδιορίζει το ευρύτερο σύνολο των ειδικεύσεων στις χειρωνακτικές εργασίες. Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι ίδιοι οι πετράδες δεν αναγνώριζαν εσωτερικές διακρίσεις στον επαγγελματικό τους κλάδο.

Καθώς η σκληρή πέτρα γίνεται έργο ομορφιάς στα χέρια των εξαιρετικών λαϊκών καλλιτεχνών, αντικαθιστά τη φροντίδα, την υπομονή, την πίστη και την ευαισθησία τους. Οι ανάγλυφες καλλιτεχνικές δημιουργίες από πέτρα που κοσμούν εκκλησίες και κατοικίες έχουν ιδιαίτερη έλξη, αντίκτυπο και προκαλούν έντονη εκτίμηση. Σύμφωνα με τον Κ. Μακρή, ο οποίος πραγματεύεται τη λιθογλυπτική, "η λιθογλυπτική δίνει μεγαλύτερη έμφαση στο ανάγλυφο, αλλά ποτέ δεν επιτυγχάνει την ελευθερία της τέχνης της ξυλογλυπτικής- εδώ παίζει ρόλο η αντίσταση του υλικού. Οι μορφές στα λιθογραφικά ανάγλυφα στρέφονται με τόλμη προς το πλάι (Μακρής, 1959 και Μακρής, 1979).

Τα ενσωματωμένα πρόσωπα στην ανωδομή ορισμένων από τα παλαιότερα σπίτια των χωριών αποτελούν ένα ενδιαφέρον θέμα στην πέτρινη γλυπτική, αλλά δεν είναι το μόνο. Πολλές φορές μοιάζουν με αυτά που βρίσκονται στα καμπαναριά ή στις υπερκατασκευές των κοντινών εκκλησιών, οι οποίες, χρονολογούνται από τα τέλη του 18ου αιώνα και καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Η ποικιλία των εκφράσεων και των λύσεων που χρησιμοποιούν, καθώς προσαρμόζονται στο σχήμα της πέτρας κατασκευής, την οποία χρησιμοποιεί κάθε φορά ο τεχνίτης, κεντρίζει την προσοχή (Νικήτα- Χουλιάρη, 2000).

Γενικότερα στην κατηγορία των λιθόγλυπτων έργων που έφτιαξαν οι πετράδες στη Βεύη ανήκουν οι παρακάτω κατηγορίες: Υπέρθυρα και περιθυρώματα μαζί με επιτοίχιες πλάκες, φεγγίτες, βρύσες και ταφόπλακες.

α) Υπέρθυρα, περιθρώματα και επιτοίχιες πλάκες

Η μπροστινή πόρτα κοσμείται σε σπίτια και εκκλησίες. Συνήθως ολόκληρα παράθυρα είναι διακοσμημένα σε πολυτελή οικίες της εποχής ή και σε εκκλησίες. Το υπέρθυρο δέχεται το μεγαλύτερο μέρος του στολισμού και υποδηλώνει ένα αποτροπαϊκό έμβλημα ή ένα μυστικιστικό αποτρεπτικό για το κακό μάτι, που κρατά το σπίτι ασφαλές όπως αναφέραμε και παραπάνω. Συνηθισμένα σύμβολα είναι οι διάφοροι τύποι σταυρών, όπως π.χ. με την βάση τους ή και άνευ, σταυροί μέσα σε κύκλο ή σε τρίγωνο, το καλλιτεχνικό μάτι, διάφορα είδη λουλουδιών (μαργαρίτα), αναπαραστάσεις οικόσιτων ζώων (κόκορας, κοτόπουλο, γαϊδουριά), αναπαραστάσεις εργαλείων (τροχός, σφυρί, καρφιά, δρεπάνι), ανθρώπινες φιγούρες, τα δύο πρώτα γράμματα του ονόματός του ιδιοκτήτη και ή ημερομηνία έναρξης της κατασκευής ή το έτος στο οποίο εγκαταστάθηκε η οικογένεια στο οίκημα.

β) Οι Φεγγίτες

Μοιάζουν με ένα υπέρθυρο με τρύπες. Η λειτουργία τους είναι να χρησιμοποιούν τα μαγικά του σημεία και σύμβολα για να απομακρύνουν τα κακά πνεύματα και να επιτρέπουν την είσοδο του φωτός και της δροσιάς στο σπίτι όταν οι πόρτες και τα παντζούρια είναι κλειστά. Συνήθως σκαλίζονται πάνω από τις πόρτες και τα παράθυρα. Συν τοις άλλοις, αποτελούν και διακοσμητικά στοιχεία του κτιρίου. Μάλιστα, ορισμένοι εξ αυτών, διαθέτουν διακοσμητικά θέματα.

γ) Οι Βρύσες

Το νερό, διαχρονικά σε κάθε πολιτισμό αποτελούσε πολύτιμη πηγή ζωής, και πρωταρχικό αγαθό για την ανάπτυξη του φυσικού περιβάλλοντος και του ίδιου του ανθρώπου. Προκειμένου ο άνθρωπος να προμηθεύεται και να χρησιμοποιεί ευκολότερα το νερό δημιουργούσε κατασκευές σε κεντρικά σημεία του χωριού, όπως οι βρύσες με τις γούρνες και τα πηγάδια που είχαν ως κύριο σκοπό τη λήψη, τη συγκέντρωση, το «πότισμα» των οικόσιτων ζώων και τη φύλαξη του νερού. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των μεγαλύτερων ηλικιακά ανθρώπων της Βεύης, οι παραδοσιακές κρήνες (βρύσες) που υπήρξαν και εξακολουθούν να υπάρχουν στο χωριό, είναι έργα λαϊκών μαστόρων και σημαντικά δείγματα αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Σήμερα, όσες έχουν διασωθεί, είναι μεν πέτρινες αλλά δεν φέρουν ούτε ανάγλυφα ούτε χαραγμένα σύμβολα να τις κοσμούν. Από την έρευνα που έκανα και σε άλλα χωριά της Φλώρινας

προκύπτει τα σύμβολα των επιγραφών να είναι παρόμοια με τα υπέρθυρα, τα περιθυρώματα και τις επιτοίχιες πλάκες των οικιών που εντόπισα στην Βεύη.

δ) Οι Ταφόπλακες

Στους σταυρούς που υψώνονται πάνω από τις ταφές, στις επιτύμβιες στήλες είναι χαραγμένα μόνο το όνομα και οι ημερομηνίες γέννησης και θανάτου. Σε μερικούς τάφους, παρατηρούνται αρκετές γλυπτικές διακοσμήσεις που έχουν καταστραφεί από την φθορά του χρόνου, καθιστώντας τις δυσανάγνωστες. Σύμφωνα πάλι με τις μαρτυρίες των μεγαλύτερων ηλικιακά ανθρώπων της Βεύης και οι τάφοι είναι έργα λαϊκών μαστόρων. Λέγεται μάλιστα πως στην πλάκα μερικών τάφων περιστασιακά αναγράφονταν και τα εργαλεία του επαγγέλματος του νεκρού. Κι εδώ συνηθισμένα σύμβολα είναι οι διάφοροι τύποι σταυρών της πρώτης κατηγορίας, όπως π.χ. με την βάση τους ή και άνευ, σταυροί μέσα σε κύκλο ή σε τρίγωνο κοκ.

3. Ιστορικό, κοινωνικό, πολιτικό και γεωγραφικό πλαίσιο της περιοχής της Φλώρινας

Η Φλώρινα, πρωτεύουσα του νομού Φλώρινας, είναι χτισμένη στις νοτιοανατολικές παρειές του όρους Βαρνούντα (Περιστέρι). Η πόλη αναπτύσσεται γραμμικά κατά το μήκος χαράδρας όπου ρέει ο ποταμός Σακουλέβας. Ο Λόφος του Αγίου Παντελεήμονα αποτελεί το νότιο όριο της πόλης και είναι κατάφυτος από δέντρα κεντροευρωπαϊκής προέλευσης. Προς τα ανατολικά βρίσκεται ο κάμπος της Φλώρινας. Το κλίμα της Φλώρινας είναι ηπειρώτικο καθώς αυτή βρίσκεται σε εσωτερικό υψηλό λεκανοπέδιο περικυκλωμένο από βουνά και είναι κτισμένη σε μέσο υψόμετρο 660 μέτρων από την επιφάνεια της θάλασσας. Ο χειμώνας είναι ιδιαίτερα βαρύς με μέση θερμοκρασία τον Ιανουάριο με 0,5° C και με ετήσια 12,1° C τη μικρότερη μεταξύ των ελληνικών πόλεων. Το κλίμα της προσομοιάζει περισσότερο στο κέντροευρωπαϊκό. Οι χιονοπτώσεις του χειμώνα είναι συχνές και έντονες ενώ παράλληλα δημιουργούν προβλήματα καθώς το ύψος του χιονιού κάποιες χρονιές ξεπερνά το ένα μέτρο (Παπαγιαννάκης, 2016).

Σύμφωνα με την προηγούμενη απογραφή του 2011 συνολικά ο Νομός Φλώρινας είχε 51.841 κατοίκους, ενώ τώρα με τη νέα απογραφή του 2021 έχει 45.162 κατοίκους. Η πόλη της Φλώρινας ανήκει στην κατηγορία των μεσαίων πόλεων, με

πληθυσμό 15.265 κατοίκους, σύμφωνα με τα στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας Ελλάδος (ΕΣΥΕ), ενώ παράλληλα είναι και πρωτεύουσα του ομώνυμου νομού. Ωστόσο ο Γούσιος (2003), ισχυρίζεται πως «η οικονομική και κοινωνική ζωή των αστικών κέντρων αυτής της κατηγορίας προσδιορίζεται άμεσα τόσο από την κυρίαρχη παραγωγική δραστηριότητα του γεωργικού τομέα της ενδοχώρας τους (δυνατότητα ελέγχου από τα κέντρα αυτά των εισροών - εκροών μέσω του εμπορίου και της μεταποίησης μέρους των παραγόμενων πρώτων υλών), όσο και από τη θέση τους ως νομαρχιακά κέντρα όπου εδρεύουν μια σειρά από σημαντικές υπηρεσίες, διοικητικές και κοινωνικές».

Αναμφισβήτητα, η ιστορία κάθε περιοχής αποτελεί και το κύριο συστατικό της ταυτότητάς του, που μεταξύ άλλων μεταφέρει διαχρονικά την πολιτιστική και ιστορική κληρονομιά στις επόμενες γενεές. Για το λόγο αυτό, και όντας η περιοχή της σημερινής Φλώρινας κληρονόμος μιας μακροχρόνιας ιστορίας, έκρινα σκόπιμο να παραθέσω στον αναγνώστη μια σύντομη και συνοπτική ιστορική αναδρομή που ξεκινά από τα αρχαία χρόνια και μας οδηγεί στο σήμερα. Συνεπώς, στο κεφάλαιο αυτό παραθέτω τις χρονολογίες «ορόσημο» τους ιστορικούς σταθμούς και τα γεγονότα που σημάδεψαν την ιστορία της περιοχής.

Η Φλώρινα και η περιοχή γύρω από αυτήν έχουν γνωρίσει σχεδόν ασταμάτητη ανάπτυξη και εξέλιξη. Αρχαιολογικά ευρήματα από τη νεολιθική περίοδο δείχνουν ότι οι άνθρωποι που ζούσαν εκεί ασχολούνταν κυρίως με τη γεωργία, το κυνήγι και την κτηνοτροφία. Οι άνθρωποι αποδεικνύουν επίσης ότι την πλειονότητα του χρόνου ζούσαν ικανοποιημένοι σε σπίτια φτιαγμένα από πηλό και καλάμια (Τσαπάνου, 2002). Υπάρχει ένα σημαντικό κενό στην κατανόηση της εξέλιξης της περιοχής από τη Νεολιθική περίοδο, την Εποχή του Χαλκού (η περιοχή εποικίστηκε από ινδοευρωπαϊκά φύλα, όπως οι Δωριείς και οι Αιολείς ήδη από το 2200 π.Χ.) και την ύστερη Εποχή του Σιδήρου, όπου τα ευρήματα δείχνουν ενδείξεις ανθρώπινης δραστηριότητας, έως την Κλασική Εποχή. Αυτό είναι πιθανότατα αποτέλεσμα της ανεπαρκούς αρχαιολογικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε στην περιοχή κατά τις προηγούμενες χρονικές περιόδους (Γαβρά, 2007).

Το καλοκαίρι του 1932, ο ακαδημαϊκός Αντώνιος Κεραμόπουλος ξεκίνησε τις πρώτες ανασκαφές στην περιοχή με έξοδα του Δήμου Φλώρινας. Οι ανασκαφές αυτές χρηματοδοτήθηκαν από τον Δήμο Φλώρινας. Εκεί αποκαλύφθηκαν κεραμικά, νομίσματα και θεμέλια κτιρίων, εκτός από το γνωστό Ίλιον Περσέα, γνωστό και ως Ίλιον του Τρωικού Πολέμου. Η πρώτη πόλη που ανακαλύφθηκε ήταν τα ερείπια της

αρχαίας πόλης της Λυγκηστίδας. Κατασκευάστηκε περίπου το έτος 352 π.Χ. από τον βασιλιά Φίλιππο Β' της Μακεδονίας στην περιοχή που σήμερα είναι γνωστή ως ο λόφος του "Αγίου Παντελεήμονα", ο οποίος βρίσκεται νότια της σημερινής πόλης. Ήταν μία από τις οχυρές πόλεις που είχαν κατασκευαστεί γύρω από τα σύνορα του μακεδονικού κράτους με σκοπό την υπεράσπισή του. Η άμυνα της πόλης αποτελούνταν από υψηλά τείχη λόγω της γειτνίασής της με την εχθρική γη των Ιλλυριών (Τσαπάνου, 2002). Μάλιστα, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Φιλίππου Β', σημειώθηκε τεράστια αύξηση τόσο της οικονομικής όσο και της κοινωνικής ανάπτυξης της περιοχής. Λέγεται ότι για να γίνει κάποιος στρατιωτικός αξιωματικός του μακεδονικού στρατού, έπρεπε να έχει γεννηθεί στην περιοχή που ήταν γνωστή ως Άνω Μακεδονία (Γαβρά, 2007).

Η πτώση της πόλης έχει χρονολογηθεί στον πρώτο αιώνα π.Χ. με μεγάλη ακρίβεια. Από την άλλη πλευρά, το γεγονός ότι στο χωριό βρέθηκαν ευρήματα που χρονολογούνται από τη δεύτερη χιλιετία π.Χ. αποτελεί απόδειξη ότι κατοικήθηκε καθ' όλη τη διάρκεια της προϊστορικής εποχής. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι κατά τα έτη 1930-1934, οι αρχαιολόγοι Α. Κεραμόπουλος και Κ. Μπακαλάκη ανακάλυψαν τα ερείπια μιας αρχαίας πόλης στην περιοχή που σήμερα καταλαμβάνει το ξενοδοχείο που παλαιότερα ήταν γνωστό ως "Ξενία". Δυστυχώς, αυτές οι ανακαλύψεις της ίδιας παλιάς πόλης εξαφανίστηκαν τη δεκαετία του 1960, καθώς πάνω τους χτιζόταν το ξενοδοχείο. Η έκταση της περιοχής που έχει σκαφτεί μέχρι σήμερα είναι περίπου 8 εκτάρια (Γαβρά, 2007).

Η πολεοδομική διάταξη του ελληνιστικού χωριού είναι αρκετά χαρακτηριστική για την εποχή. Τα οικοδομικά τετράγωνα αποτελούνταν από τρία ή τέσσερα μεμονωμένα σπίτια που συνδέονταν μεταξύ τους με μισογκρεμισμένα τείχη και είχαν τη δυνατότητα να ανταλλάσσουν πληροφορίες μεταξύ τους. Κάθε κατοικία περιλάμβανε τρία ή τέσσερα δωμάτια, μια αυλή, ένα τζάκι, μια εστία και έναν ή δύο αποθηκευτικούς θαλάμους που ήταν εφοδιασμένοι με πιθάρια και εξοπλισμό για την παραγωγή διαφόρων ειδών. Η πλειονότητα των πήλινων πιθαριών που ανακαλύφθηκαν εκτίθενται στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Φλώρινας (Γαβρά, 2007).

Καθ' όλη τη διάρκεια της ρωμαϊκής περιόδου, υπήρχαν συγκρούσεις μεταξύ του ρωμαϊκού πληθυσμού που εκδηλώνονταν ως εμφύλιοι πόλεμοι. Η πόλη πολιορκήθηκε από τον Πομπήιο. Ο Δαμίτιος, Ρωμαίος διοικητής και στενός φίλος του Καίσαρα, έβαλε φωτιά στην πόλη το έτος 48 π.Χ. σε μια προσπάθεια να την εμποδίσει να παραδοθεί στην εξουσία του Πομπήιου. Ο οικισμός εγκαταλείφθηκε και

αποφασίστηκε να μην ξαναχτιστεί εκεί, αντίθετα, οι κάτοικοί του μεταφέρθηκαν στη γειτονική πόλη Πελαγονία, η οποία συνδεόταν με τον οικισμό (Τσαπάνου, 2002).

Κατά την εποχή της βυζαντινής αυτοκρατορίας, ένας οικισμός δημιουργήθηκε στις εκβολές του ποταμού Σακουλέβα, στους πρόποδες του λόφου του Αγίου Παντελεήμονα. Επιπλέον, έγγραφα στα οποία δεν μπορεί να βασιστεί κανείς, δείχνουν ότι ο πρώτος οικισμός της πόλης βρισκόταν στην περιοχή που σήμερα αναφέρεται ως πλατεία Ηρώων (Μποσδελεκίδου, 2000). Άλλα στοιχεία υποδηλώνουν ότι το χωριουδάκι ιδρύθηκε για πρώτη φορά πιο δυτικά, πιθανότατα κοντά στον Άγιο Νικόλαο στη θέση που αναφέρεται ως "Μοτεσνίτσα". Αγροτικές εκτάσεις κάλυπταν παλαιότερα το έδαφος που σήμερα καταλαμβάνει η ίδια η πόλη. Το χωριό μεγάλωσε με την πάροδο του χρόνου και τελικά επεκτάθηκε πιο ανατολικά. Ο πρώτος λόγος είναι ότι υπάρχει μεγαλύτερη χρήση γης, η οποία με τη σειρά της επιτρέπει απλούστερη συνδεσιμότητα(πρόσβαση στον κάμπο). Καθώς ξεκίνησε η διαδικασία της αποκατάστασης, το νέο οικιστικό κέντρο συναρμολογήθηκε σιγά-σιγά- παρ' όλα αυτά, καθ' όλη τη διάρκεια της οθωμανικής εποχής, εξακολουθούσε να δίνει την εντύπωση ότι ήταν "υπανάπτυκτο" (Τσαπάνου, 2002). Δεν γνωρίζουμε πότε χτίστηκε η πόλη της Φλώρινας στη σημερινή της θέση, από τις μελέτες όμως αρχιτεκτόνων και ιδιαίτερα από τον Δρ. Αρχιτεκτονικής Αινεία Οικονόμου, μαθαίνουμε ότι ο πυρήνας της πόλης βρισκόταν πιθανότατα ανάμεσα στους Πρόποδες του Λόφου και το ποτάμι (Μεκάσης, 2017). Με την πάροδο όμως του χρόνου, καθώς το χωριό εξελισσόταν, περιοριζόταν από την τοπική τοπογραφία και πήρε την αξονική δομή που έχει μέχρι σήμερα, με κελύφη σε κάθε πλευρά του ποταμού και μια έξοδο προς τον κάμπο" (Μποσδελεκίδου, 2000).

Κατά την εποχή των Βυζαντινών, οι ντόπιοι αποκαλούσαν τον οικισμό τους Χλερινό. Μετά τη βασιλεία των Σέρβων ηγεμόνων (1330-1350), οι ντόπιοι που μιλούσαν αλβανικά υιοθέτησαν τον όρο Χλερίνα ως επώνυμο. Μετά τον εξισλαμισμό του πληθυσμού της πόλης από τους Οθωμανούς, αυτοί επέβαλαν την εξουσία τους ως παράγοντες του κρατικού μηχανισμού και έδωσαν εντολή να γίνει το Philorin το επίσημο όνομα της πόλης. Ο Χατζή-Καλφάς, ένας Τούρκος περιηγητής, άκουσε τους ντόπιους να αναφέρονται στον οικισμό με αυτό το όνομα γύρω στο έτος 1650. Όταν το επίσημο κράτος της Φιλορινής καταστράφηκε περίπου το έτος 1750, το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως άρχισε να χρησιμοποιεί το όνομα Φλώρινα, το οποίο προέρχεται από τον όρο Φλώρι (Κατεμίδου, Κωνσταντακάκος & Στόνος 1987).

Ορισμένοι πιστεύουν ότι το όνομα "Χλώριον" ή "Χλέρινο" χρησιμοποιήθηκε για να αναφερθεί στην πόλη αυτή κατά την εποχή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Ωστόσο, οι Τούρκοι κατακτητές προτίμησαν και επέβαλαν το δικό τους όνομα, βαφτίζοντάς την "Φιλορίνα", το οποίο με την πάροδο του χρόνου έγινε "Φλώρινα". Οι Ρωμαίοι αποκαλούσαν τη Φλώρινα από την αρχαία θεά της χλωρίδας, αλλά οι Τούρκοι κατακτητές προτίμησαν και επέβαλαν το δικό τους όνομα (Τσαπάνου, 2002).

Τον δέκατο τέταρτο αιώνα, η κατάληψη των βυζαντινών επαρχιών στη βαλκανική χερσόνησο από τους Σέρβους είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία του δικού τους πριγκιπάτου. Ο Χλερηνός καθαιρέθηκε από τον μονάρχη αυτού του λαού, τον Στέφανο Ντούσαν, το έτος 1334. (Φλώρινα). Στην περιγραφή της πόλης που έγραψε ο Ιωάννης Καντακουζηνός, αναφέρεται ότι οι άνθρωποι που ζούσαν στο Χλερηνό (Φλώρινα) ήταν Ρωμαίοι πολίτες, δηλαδή ήταν Ρουμάνοι. Αυτό αναφέρεται στην ακόλουθη φράση: "Τότε από Χλερηνού προτέρον Ρωμανός πόλις Ρωμαίων υπηκόων".

Στις 20 Δεκεμβρίου 1355, ο Στέφανος Ντούσαν πέθανε. Μετά την κατάρρευσή της, η Σερβική Αυτοκρατορία διαιρέθηκε σε διάφορες ηγεμονίες και μικρότερα βασίλεια. Το έτος 1370, μια μικρή περιοχή με κέντρο το Πρίλαπο αναγνωρίστηκε ότι βρισκόταν υπό την κυριαρχία του Σέρβου πρίγκιπα Μάρκο Κράλι. Η Φλωρίνα ήταν ένα άλλο πρόσωπο που ανήκε σε αυτό το πριγκιπάτο. Το 1383, οι Τούρκοι νίκησαν τους Σέρβους και τελικά απέκτησαν τον έλεγχο της περιοχής ως αποτέλεσμα της νίκης τους. Όταν ξεκίνησε η οθωμανική κατάκτηση της πόλης το 1481, υπήρχαν συνολικά 243 κατοικίες και 199 χριστιανικά νοικοκυριά που κατοικούσαν σε αυτήν (Δ. Κατά το έτος 1881, έτος ίδρυσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στην περιοχή ζούσαν συνολικά 243.000 άνθρωποι) (<http://florineanews.blogspot.gr>).

Από τον 15ο αιώνα, τουρκικές οικογένειες στρατιωτών άρχισαν να εγκαθίστανται σκόπιμα στη Φλώρινα στο πλαίσιο της προσπάθειας αποικισμού ολόκληρης της Μακεδονίας. Ο πρώτος τους σταθμός ήταν η πόλη της Φλώρινας. Η Καστοριά και η Φλώρινα αποτέλεσαν την αφετηρία για την αργή επέκταση που τελικά έφτασε στις λίμνες Πρέσπα, Αχρίδα, Περλεπέ και Ιστίπ, καθώς και στα Σκόπια. Στην πόλη διορίστηκε ένας αξιωματούχος, γνωστός ως βοεβόδας, ο οποίος λειτουργούσε ως εκπρόσωπος της εξουσίας που κατείχε το κράτος. Ο αξιωματούχος αυτός ήταν υπεύθυνος για τη διαχείριση των θρησκευτικών και δικαστικών υποθέσεων (Βακαλόπουλος, 1990).

Η περιοχή δέχθηκε περιοδικές επιθέσεις από Βούλγαρους και Τουρκαλβανούς καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσαίωνα και αργότερα, με αποτέλεσμα οι κάτοικοι της

πόλης να αναγκαστούν να μεταναστεύσουν στους πιο ασφαλείς ορεινούς οικισμούς της γύρω περιοχής. Το έτος 1634, η Φλώρινα ορίστηκε ως διοικητικό κέντρο της Μητρόπολης Μογλενίας, θέση την οποία κατείχε μέχρι το έτος 1916. Υπήρξε μέρος του Πατριαρχείου Αχρίδας ή της Αρχιεπισκοπής Αχρίδας μέχρι το 1767, οπότε μεταφέρθηκε στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως (Μποσδελεκίδου, 2000).

Στο δεύτερο μισό του 17ου αιώνα, η Φλώρινα είχε έξι συνοικίες και περίπου 1.500 κτίρια από πέτρα με κεραμοσκεπές. Στην πόλη εξακολουθούσε να ζει σημαντικός αριθμός μουσουλμάνων, όπως φαίνεται από το γεγονός ότι περιλάμβανε 14 τζαμιά, 3 μαντράσες, 1 τζαμί δερβίσηδων (τεκές), 7 κατώτερα σχολεία, 2 λουτρά, 2 νοσοκομεία και 100 καταστήματα. (Βούρη, 2004).

Το 1892, υπήρχαν περίπου 1500 σπίτια στην περιοχή της Φλώρινας. Μόλις το 1893 δημιουργήθηκε σιδηροδρομική σύνδεση μεταξύ των δύο πόλεων- το επόμενο έτος, οι γραμμές επεκτάθηκαν μέχρι το Μοναστήρι. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η πόλη γνώρισε επίσης αύξηση της δραστηριότητας στους τομείς της τέχνης και της εκπαίδευσης και έγινε γνωστή ως το αστικό κέντρο της γύρω περιοχής. Οι Τούρκοι αποκαλούσαν την περιοχή γύρω από τη Φλώρινα ως "Πράσινη Περιοχή", γεγονός που οφειλόταν στο γεγονός ότι βρισκόταν στο βιλαέτι του Μοναστηρίου (Κατεμίδου, Κωνσταντακάκος & Στόιος 1987).

Την δεκαετία 1880-1890 που ακολούθησε ο χώρος της Μακεδονίας οργανώθηκε διοικητικά παίρνοντας μία οριστική μορφή. Περιλάμβανε πλέον τα βιλαέτια της Θεσσαλονίκης, του Μοναστηριού, ένα μέρος του βιλαετιού Κοσόβου και το σαντζάκι Σερβίων που ήταν ανεξάρτητο διοικητικά και γεωγραφικά. Το βιλαέτι του Μοναστηριού περιλάμβανε τα σαντζάκια του Μοναστηριού, της Κορυτσάς, της Δίβρας και της Πρισρένης. Το σαντζάκι του Μοναστηριού αποτελούνταν από τους καζάδες του Μοναστηριού, της Φλώρινας, του Περλεπέ, του Κιρτσόβου, της Αχρίδας και από τα μουδριλίκια Πρέσπας, Ρέσνας, Εξισού και Μοριχόβου (Βακαλόπουλος, 1986).

Όπως αφηγείται ο Τέγος Σαπουντζής, η Φλώρινα και τα περίχωρά της ήταν τότε ανάστατα. Ο χριστιανικός πληθυσμός διέτρεχε κινδύνους να υποστεί βιαιοπραγίες όχι μόνο από τις ορδές των Γκέγκηδων τουρκαλβανών, που είχαν κάνει την επικίνδυνη εμφάνισή τους, αλλά και από τους υποχωρούντας τούρκους στρατιώτες. Ακόμη κινδύνευαν κι από τους αλλόφρονες τούρκους των Καϊλαρίων, οι οποίοι μόλις άρχισε η νέα επίθεση και προέλαση της 6ης Μεραρχίας, εγκατέλειψαν τα Καϊλάρια και τα γύρω χωριά και σε θλιβερές μεν αλλά ανά πάσα στιγμή επικίνδυνες φάλαγγες, με τις

βοϊδάμαξες και τα κοπάδια τους κατέκλυζαν την Φλώρινα, σαν πρώτο σταθμό, με κατεύθυνση την Κορυτσά.

Σύμφωνα πάντα με τον Θεόδωρο Βόσδου (2003), δεν σημειώθηκαν αξιόλογα επεισόδια, χάρις στους νουνεχείς Τούρκους άρχοντες της Φλώρινας. Εν όψει όλων αυτών των γεγονότων είχε γίνει πια σε όλους αντιληπτό ότι το τέλος της τουρκικής κυριαρχίας είχε φθάσει. Φυσικά αυτό δεν διέφυγε από την προσοχή των Τούρκων αρχόντων της Φλώρινας. Οι οποίοι για να προλάβουν δυσάρεστα ενδεχόμενα σε βάρος τους και των πολυπληθών Τούρκων της πόλης - υπολογίζονταν τότε σε 6.500, έναντι 3.000 Ελλήνων - αλλά και γιατί ήθελαν να παραδοθεί η Φλώρινα στους προελαύνοντες Έλληνες, από τους οποίους, όπως έλεγαν, την είχαν πάρει.

Έτσι στις 6 Νοεμβρίου 1912 το πρωί, οι Μωαμεθανοί προεστοί της πόλης, συνήλθαν σε κοινή σύσκεψη στον Τεκέ, που βρίσκονταν, όπου είναι σήμερα το κτίριο της Τραπεζίης της Ελλάδος, για να συζητήσουν και αποφασίσουν τι θα πράξουν, εν όψει των επερχόμενων ραγδαίων πολεμικών γεγονότων. Τα γεγονότα τους πίεζαν. Έτσι δεν άργησαν να συμφωνήσουν ότι πρέπει να καλέσουν στην σύσκεψη τον Μητροπολίτη Πολύκαρπο και μερικούς Έλληνες προκρίτους. ο Μουφτής Μεχμέτ Χουλουσή εφέντης, ενημέρωσε αμέσως τον Μητροπολίτη ότι ήθελαν να παραδώσουν την Φλώρινα στους Έλληνες και να γίνουν για τον σκοπό αυτό οι σχετικές ενέργειες (Βόσδου, 2003).

Στις 7 Νοεμβρίου 1912, γύρω στο μεσημέρι, ο επίλαρχος Ιωάννης Αρτης με τους ιππείς του, έφθασε προ των πυλών της πόλης. Από εκεί έστειλε τρεις ιππείς, οι οποίοι με γυμνά τα ξίφη τους και εν μέσω τούρκων στρατιωτών και όχλου, πήγαν στην Μητρόπολη και μετέδωσαν στον Μητροπολίτη Πολύκαρπο το μήνυμα του διοικητού τους, να προσέλθουν οι αρχές στην είσοδο της πόλης για να την παραδώσουν. Μετά τις προσφωνήσεις όλοι μαζί διέσχισαν την πόλη και κατέληξαν στην Μητρόπολη, όπου και υψώθηκε η Ελληνική σημαία (Βόσδου, 2003).

Η σημερινή όψη της πόλης βασίζεται στο πολεοδομικό σχέδιο της δεκαετίας του 1910. Δεν υπάρχουν οικιστικά απομεινάρια της οθωμανικής περιόδου για την εξακρίβωση των πληροφοριών της προφορικής παράδοσης. Τεκμήρια για την εποχή αποτέλεσαν οι μνήμες που διασώθηκαν στην προφορική παράδοση και οι φωτογραφικές απεικονίσεις. Η παραμονή των γαλλικών συμμαχικών στρατευμάτων στην περιοχή την περίοδο 1916-1918 υπήρξε ευεργετική, καθώς διασώθηκε σε μεγάλο βαθμό το φωτογραφικό αρχείο της Εκστρατείας της Ανατολής που μας επέτρεψε να έχουμε μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα της πόλης (Κασκαμανίδης, 2004).

Πιο συγκεκριμένα, Βαρόσι ονόμαζαν την περιοχή που εκτεινόταν κατά μήκος του ποταμού Σακουλέβα και στις δύο όχθες του, από την αρχή της οδού Αιμιλιανού και το κτίριο του Αριστοτέλη μέχρι την οδό της 25ης Μαρτίου και από τη Μεγάλου Αλεξάνδρου Μέχρι τους Πρόποδες του βουνού. Δεν γνωρίζουμε πότε και από ποιους ονομάστηκε η γειτονιά αυτή Βαρόσι. Δεν υπάρχει καμία παλαιά γραπτή μαρτυρία Ξένου περιηγητή αλλά στα αρχεία της Μητρόπολης συγκαταλέγεται ρητά το βάρος στον κατάλογο των ορίων του 1905. Λέγεται πως το Βαρόσι της Φλώρινας ήταν κάποτε προάστιο της αρχαίας πόλης ήταν έξω από τα τείχη της, κατοικούνταν από πολλούς χριστιανούς και λίγους Τούρκους και είχε δύο πύργους (κουλέδες). Υπήρχαν δύο πύργοι πλουσίων Τούρκων δύο τζάμια το ένα στο σταυροδρόμι και το άλλο στην αγορά, ένας τεκές, ενώ σε ένα ξύλινο τριώροφο κτίριο στεγαζόταν η Μητρόπολη στο ίδιο μέρος που είναι και σήμερα (Μεκάσης, 2016).

Τέλος, μόλις είκοσι χρόνια μετά την απελευθέρωσή της, στο τέλος της τρίτης δεκαετίας του 20ού αιώνα, η Φλώρινα παρουσίαζε την εικόνα μιας μάλλον ομοιογενούς ελληνικής πόλης με έντονο ευρωπαϊκό προσανατολισμό. Είχε χάσει με επιτυχία το μεγαλύτερο μέρος της πολυεθνικής και κοσμοπολίτικης ταυτότητάς της, καθώς και την οθωμανική κληρονομιά της (Ηλιάδου-Τάχου, 1995).

4. Η Αρχιτεκτονική Φυσιογνωμία της Δυτικής Μακεδονίας και η Περιοχή της Φλώρινας

Σύμφωνα με τον ομότιμο καθηγητή της Αρχιτεκτονικής σχολής του ΑΠΘ Νικόλαο Μουτσόπουλο (2005) οι ρίζες της αρχιτεκτονικής των αρχοντικών της Δυτικής Μακεδονίας χάνονται στα βάθη των αιώνων. «Αν εξετάσει κάποιος με προσοχή τα αρχοντικά της Δυτικής Μακεδονίας μπορεί να καταλάβει πάρα πολλά για τον τρόπο ζωής των κατοίκων της Μακεδονίας σε αυτά του υψηλού κάλλους και αισθητικής κτίσματα, που κτίστηκαν μετά τον 17ο αιώνα. Τα βασικά στοιχεία της Μακεδονικής Αρχιτεκτονικής προέρχονται από την Αρχαία Ελληνική και Βυζαντινή

κατοικία, καθώς εντοπίζονται στις αρχαίες κατοικίες της Ολύνθου, της Μεσημβρίας και όλες αυτές που ανασκάφηκαν πρόσφατα σε περιοχές της Βεγορίτιδας», τονίζει ο Νικόλαος Μουτσόπουλος και υπογραμμίζει ότι «η δομημένη αρχιτεκτονική μας κληρονομιά αποδεικνύει την αυθεντικότητα των κληρονόμων του αρχαιοελληνικού και βυζαντινού κόσμου».

Οι ιστορικές εξελίξεις αποτυπώνονται στα αρχιτεκτονικά μνημεία (κοσμικά και εκκλησιαστικά) της περιοχής αυτής με τον αξιόλογο αρχιτεκτονικό πλούτο και η μελέτη τους μπορεί να οδηγήσει σε χρήσιμα συμπεράσματα για την προέλευση της τοπικής αρχιτεκτονικής και να συμβάλει στην έρευνα της ιστορικής γεωγραφίας της ευρύτερης περιοχής (Τσότσος, 2002). Ωστόσο, υπάρχουν αρχιτεκτονικές ομοιότητες ανάμεσα στα οικήματα των αγροτικών οικισμών της Δυτικής Μακεδονίας με εκείνα της Βορείου Μακεδονίας και της Νοτίου Αλβανίας, οι οποίες γίνονται εμφανέστερες, όταν συγκριθούν τα διώροφα, πέτρινα και πλακοσκέπαστα σπίτια των χωριών.

Σχεδόν σε κάθε περίπτωση των σπιτιών που εξέτασα, παρατηρεί κανείς πως συνήθως τα κτίρια είναι διώροφα, με περίπου τετράγωνη κάτοψη, πυργοειδή διαμόρφωση, μικρή εσοχή στην πρόσοψη και απουσία αρχιτεκτονικής προεξοχής. Αυτός ο τύπος σπιτιού θα πρέπει να θεωρηθεί αρχαιότερος και πιο αγροτικός (ή λιγότερο αστικός), εφ' όσον απουσιάζει η προεξοχή και η αρχιτεκτονική του είναι απλούστερη και πλησιέστερη προς τον οχυρό μεσαιωνικό πύργο. Ιστορική του συνέχεια θα πρέπει να είναι ο προαναφερόμενος τύπος του σπιτιού με την αμυντική οχυρωματική αρχιτεκτονική, όπου εμφανίζονται πλέον και προεξοχές στους ψηλότερους ορόφους (Ξενάριου-Μανασσή, 1991).

Ένα από τα χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής των οικιών της περιοχής της Δυτικής Μακεδονίας είναι οι αρχιτεκτονικές προεξοχές, οι οποίες κυριαρχούν στις εξωτερικές όψεις των κτιρίων, με τη μορφή των «ξεπεταχτών» ή «σαχνισιών», τα οποία στηρίζονται σε «φουρούσια» (στις περισσότερες περιπτώσεις) ή σε ξύλινες αντηρίδες. Η προεξοχή (σαχνισί) στους ψηλότερους ορόφους αποσκοπεί και στη διεύρυνση του εσωτερικού χώρου, κυρίως όμως στην εξασφάλιση περισσότερου ηλιασμού και αερισμού έχει δε την προέλευσή της στη βυζαντινή αρχιτεκτονική (ηλιακοί, ταβλωτά, σωλάρια), με ρίζες στην αρχαία ελληνική αρχιτεκτονική και είναι ευρύτατα διαδεδομένη όχι μόνο στον γεωγραφικό χώρο της κεντρικής και νότιας Βαλκανικής, αλλά και σε όλη την έκταση της πρώην οθωμανικής και βυζαντινής αυτοκρατορίας. Στον ελλαδικό χώρο, κτίρια ογκώδη και ευρύχωρα κτίσματα, διώροφα ή τριώροφα, με αρχιτεκτονικές προεξοχές, συναντώνται κυρίως σε περιοχές της βόρειας Ελλάδας

(Φλώρινα, Καστοριά, Σιάτιστα, Κοζάνη, Βέροια, Ξάνθη και είναι γνωστά ως «μακεδονικά αρχοντικά» ή «βορειοελλαδικά αρχοντικά»), επειδή ακριβώς κυριαρχούσαν στα αστικά κέντρα του μακεδονικού χώρου που άκμασαν κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας (Τσότσος, 2002).

Τα πέτρινα ή ξύλινα επιχρισμένα φουρούσια, στα οποία στηρίζονται τα σαχνισιά των «μακεδονικών σπιτιών», παραπέμπουν σε παλαιότερες περιπτώσεις δημιουργίας μικρών προεξοχών σε πύργους και βυζαντινές κατοικίες, όπου η τοιχοποιία της οχυρωματικής μεσαιωνικής αρχιτεκτονικής συμπληρωνόταν με λιθόκτιστες προεξοχές, οι οποίες στηρίζονταν σε φουρούσια. Χαρακτηριστικά δείγματα τέτοιων υστεροβυζαντινών και μεταβυζαντινών κτιρίων, στα οποία η πέτρινη προεξοχή στηρίζεται σε φουρούσια, αποτελούν τα σωζόμενα σπίτια και άλλα κτίρια στην ευρύτερη περιοχή της Δυτικής Μακεδονίας, για τα οποία ο καθηγητής Ν. Μουτσόπουλος (1988) αναφέρει ότι «η αρχιτεκτονική προεξοχή αποτελεί μακρινό απόηχο των αντίστοιχων προεξοχών των βυζαντινών σπιτιών του 12ου και 13ου αιώνα, ή ακόμα και παλαιότερων».

Παρατηρώντας τις αγροτικές κατοικίες της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής της περιοχής, εύκολα κανείς καταλήγει ότι τα πρότυπα δόμησης που χρησιμοποιούν ως υλικά, ήταν ο πλίνθος, το τούβλο και η πέτρα. Στην περίπτωση των χωριών της Φλώρινας τα βυζαντινά (ή μεσαιωνικά) αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά του οχυρού πέτρινου πυργόσπιτου επιβιώνουν εν μέρει στα σωζόμενα κτίρια της περιοχής ενσωματώνοντας χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής με πέτρα και ξύλο. Το ίδιο συμβαίνει και σε άλλες περιοχές του ελληνικού χώρου, π.χ. στη νοτιοδυτική Μακεδονία, όπου στη Σιάτιστα, Κοζάνη και Καστοριά επικρατεί η μικτή αρχιτεκτονική λίθου, πλίνθου και ξύλου, σε αντίθεση με τις γειτονικές περιοχές των επαρχιών Βοΐου και Γρεβενών, όπου επικρατεί η πέτρα με ελάχιστη χρήση ξύλου στην τοιχοποιία. Από την άλλη, μέσα στη πόλη της Φλώρινας, τα κτίρια με σαχνισί και άλλα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την παραδοσιακή αρχιτεκτονική ήταν λίγα. Στα σωζόμενα κτίρια, γίνεται σαφές ότι υπερτερεί η νεοκλασική και εκλεκτικιστική αρχιτεκτονική, τις οποίες συναντούμε όχι μόνο σε κατοικίες αλλά και σε δημόσια κτίρια ή κτίρια με κοινωφελή χρήση.

Οι στενοί δρόμοι και η αραιή δόμηση τονίζουν τον αστικό χαρακτήρα της Φλώρινας του 19ου αιώνα, σε αντίθεση με τις γύρω αγροτικές περιοχές. Οι διαφορές ανάμεσα στην αρχιτεκτονική δόμηση της πόλης, όπου σε πολλές οικίες αντανakλάται η οικονομική ευημερία των ιδιοκτητών με την αρχιτεκτονική των οικισμών του

αγροτικού περιγύρου είναι εμφανέστατες κι αποτυπώνονται στα αναφερόμενα σε υπόμνημα του γραμματέα του ελληνικού προξενείου Μοναστηριού Θωμά Μαρκεζίνη, από το 1880: «Αί μὲν ἐντὸς τῆς πρωτευούσης του διαμερίσματος (εννοεί τις οικίες), εἰσὶν ευρύχωροι και στερεός κατασκευής, κατεσκευασμένοι αἱ μὲν ἡμίσεις ἐκ λίθων, αἱ δὲ ἄλλαι ἐκ πλίνθων καὶ ξύλων. Αἱ δε των χωρίων ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον εἰσὶν μικραί, ισόγειοι, ἄνευ ἐσωτερικοῦ διαχωρίσματος, χρησιμεύουσαι συγχρόνως καὶ εἰς κατοικίαν ἀνθρώπων καὶ εἰς σταύλους» (Τσότσος, 2002).

Σύμφωνα με τον Παπαγιαννάκη (2016), αρχικά η πόλη της Φλώρινας εκτεινόταν εκατέρωθεν του ποταμού και επεκτεινόταν γραμμικά. Εκεί βρίσκονται τα περισσότερα δείγματα της αρχιτεκτονικής του παρελθόντος. Στη συνέχεια και μετά τα μέσα του 20ού αιώνα η πόλη επεκτεινόταν προς το Βορρά στις παρυφές του Βαρνούντα. Σήμερα η πόλη επεκτείνεται ανατολικά προς το κάμπο τείνοντας να μεταφέρει το κέντρο της πόλης όλο και ανατολικότερα. Κατά μήκος του ποταμού Σακουλέβα και στους γειτονικούς δρόμους της πόλης, σώζονται μέχρι και σήμερα κτίρια από την περίοδο της τουρκοκρατίας και την περίοδο του μεσοπολέμου αρμονικά δεμένα μεταξύ τους, τα οποία αποτελούν ένα παραδοσιακό οικιστικό σύνολο με πλήθος μορφολογικών και τυπολογικών στοιχείων.

Τα παραδοσιακά κτίρια της εποχής της τουρκοκρατίας παρά τις τυπολογικές διαφορές στα επιμέρους στοιχεία, διατηρούν τα βασικά χαρακτηριστικά της μακεδονικής αρχιτεκτονικής που συναντάμε σε ολόκληρη την Βαλκανική, όπως αναφέραμε και παραπάνω. Όμως εδώ παρατηρούμε δυο κατηγορίες, τα λαϊκά και τα αστικά αρχοντικά (Παπαγιαννάκης, 2016). Πριν από το 1912, τα "Λαϊκά", "μακεδονικού τύπου", που κατοικούνταν από αγρότες ή κτηνοτρόφους, ανήκαν σε Τούρκους αγάδες ή μπέηδες ή χριστιανούς προύχοντες κατά την Τουρκοκρατία και στη συνέχεια σε αγρότες που μετακόμισαν στην πόλη για ασφάλεια, συνυπήρχαν παράλληλα μεταξύ τους. Τα "Λαϊκά" πήραν το όνομά τους από τους ανθρώπους που ζούσαν σε αυτά (Βοσκοπούλου, 2000).

Τα λαϊκά πλατυμέτωπα σπίτια που δεν είναι ιδιαίτερα ψηλά, κυρίαρχο στοιχείο τους αποτελεί ο ημιυπαίθριος, η στοά το χαγιάτι, που πάντα στρέφεται προς την αυλή. Η κάτοψη είναι άλλοτε ορθογωνική και άλλοτε σε σχήμα Γ. Στο ισόγειο βρίσκονται οι αποθήκες και οι στάβλοι, ενώ στον όροφο τα δωμάτια. Η μορφή τους είναι απλή με μικρά ανοίγματα. Κατασκευαστικά αποτελούνται από πέτρα, πλίνθους και ξύλο (Παπαγιαννάκης, 2016).

Στην πλειονότητα των περιπτώσεων, τα σπίτια αυτά διαθέτουν έναν ή δύο ορόφους, χαρακτηριστικές προεξοχές, μεγάλο αριθμό παραθύρων και εσωτερικές αυλές. Τα ισόγεια των σπιτιών είχαν συχνά στιβαρούς τοίχους από πέτρα και ξύλο, με λίγα μόνο μικροσκοπικά παράθυρα για τον αερισμό και τον εξαερισμό. Αυτό γινόταν για λόγους ασφαλείας. Στον τελευταίο όροφο, ο οποίος ήταν κατασκευασμένος από ελαφρύτερα υλικά, όπως ένα ξύλινο πλαίσιο γεμισμένο με πέτρες ή τούβλα (τουρκικά: dolma pulme) ή λεπτές ξύλινες ράβδους καλυμμένες με σοβά (pagdati), υπήρχαν περισσότερα παράθυρα και ένα εξέχον (συχνά τριγωνικό) γείσο οροφής. Αυτά τα χαρακτηριστικά βρέθηκαν σε ένα δάπεδο που ήταν κατασκευασμένο από ελαφρύτερα υλικά. (Βοσκοπούλου, 2000). Συχνά, υπήρχαν ημιυπαίθριοι χώροι (χαγιάτια) στην εσωτερική πλευρά που έβλεπαν στην αυλή, και η κλειστή αυλή στο ισόγειο, η οποία ήταν περιφραγμένη από το δρόμο με μεγάλες πύλες, αλληλεπιδρούσε εύκολα με τον εσωτερικό υπαίθριο χώρο της κοινότητας. (Λασκαμανίδης, 2004).

Η κλειστή τριμερής συμμετρική διάταξη του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα συνυπάρχει με τον τύπο της ανοιχτής κάτοψης με την παράθεση των δωματίων και την επαφή μέσω του χαγιάτι στα ξύλινα σπίτια βαλκανικού τύπου, τα οποία είναι συνήθως αραιά κτισμένα και βρίσκονται μέσα σε κήπους (τα ξύλινα διακοσμητικά στοιχεία των εξωτερικών όψεων των συμμετρικά διατεταγμένων κτιρίων δείχνουν μια πρώτη επιρροή του πρώιμου αττικού κλασικισμού). Ο ανοιχτός τύπος χαρακτηρίζεται από την αντιπαράθεση των δωματίων και την επαφή μέσω του χαγιάτι (ψευδοπύργοι, πλαίσια και γείσα, ανοιγόμενα πλαίσια, τριγωνικό αέτωμα). Αυτά τα μορφολογικά χαρακτηριστικά ήταν αρχικά σκαλισμένα από ξύλο, αλλά τώρα έχουν αναδημιουργηθεί σε γύψο, καθώς η σύνθεση παραπέμπει πλέον αναμφισβήτητα σε αθηναϊκά πρότυπα (Κασκαμανίδης, 2004).

Αξίζει να σημειωθεί, ότι στην πόλη της Φλώρινας υπάρχει μια κίνηση αναζωογόνησης του νεοκλασικού στυλ που επικρατούσε στις αρχές του 20ού αιώνα. Αυτή η αναβίωση μπορεί να φανεί στην επιστροφή της πόλης στον εκλεκτικισμό της Αναγέννησης και στα πρωτότυπα αρχιτεκτονικά σχέδια του manierισμού. Η κύρια κατασκευή διατηρεί την αυστηρή γεωμετρία του κλασικισμού, αν και έχει μικρές εκλεκτικιστικές παραλλαγές στα ρυθμικά μέρη. Η πρόσοψη διαχωρίζεται σαφώς σε τρία τμήματα και τα ανοίγματα διατάσσονται κατά μήκος κατακόρυφων αξόνων. Αυτή η τριμερής δομή είναι ένας βασικός και κοινός σχεδιασμός που διατηρήθηκε μέχρι τις τελικές φάσεις του κλασικισμού στις αρχές του 20ού αιώνα. Η κεντρική είσοδος και ο εξώστης τοποθετούνται στο πρώτο επίπεδο της κατασκευής (Ζαρκάδα, 2002).

Σύμφωνα πάλι με τον Παπαγιαννάκη (2016) τα αστικά αρχοντικά αποτελούν εξέλιξη των λαϊκών κατοικιών, η κάτοψη των οποίων είναι συνήθως τετραγωνική με κεντρική σάλα και τέσσερα δωμάτια σε κάθε όροφο (συμμετρικός τύπος) αλλά δεν λείπουν και τα πλατυμέτωπα και αυτά με κάτοψη σε σχήμα Γ η Τ. Το χαγιάτι έχει δώσει τη θέση του στον κλειστό κεντρικό σοφά (σάλα) που οδηγεί στα δωμάτια. Κύρια στοιχεία διαμόρφωσης της όψης είναι η συμμετρία, οι αρχιτεκτονικές προεξοχές του ορόφου (σαχνισιά) και είναι αρκετές οι επιρροές από τη νεοκλασική αστική αρχιτεκτονική (αέτωμα ψευδοκίονες στις γωνίες, επιστέψεις στα ανοίγματα κτλ.). Επιπλέον ο Αινείας Οικονόμου (2007) τονίζει, ότι τα κτίρια στην Φλώρινα τα έχτιζαν τις περισσότερες φορές στα όρια του οικοπέδου με τον δρόμο, σχηματίζοντας συνεχή μέτωπα και προστατεύοντας έτσι την ιδιωτική ζωή των κατοίκων, έτσι δημιουργούνταν μία εσωτερική προστατευόμενη αυλή,

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, σε μια προσπάθεια εκσυγχρονισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δημιουργήθηκαν δημόσια κτίρια στη Φλώρινα, την ομώνυμη πρωτεύουσα των Καζάκων. Εκτός από τους 12 ιδιωτικούς νερόμυλους, ο δήμος κατείχε επίσης έναν αριθμό νερόμυλων που βρίσκονταν στο δυτικό τμήμα της πόλης. Συν τοις άλλοις, υπήρχαν τριάντα εργαστήρια για ξυλουργούς (σιδηρουργεία, βυρσοδεψεία, βαρελοποιεία κ.λπ.). Ο κύριος όγκος των κατοικιών και των δημόσιων κτιρίων στο κεντρικό τμήμα της πόλης (στην όχθη του ποταμού), καθώς και οι κεντρικοί δρόμοι της πόλης, κατασκευάστηκαν κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου (1915-1935) (Λασκαμανίδης, 2004).

Τα εκλεκτικιστικά κτίρια των αρχών του 20^{ου} αιώνα και του μεσοπολέμου παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία σε τύπους και μορφές. Στα περισσότερα κτίρια που ανεγείρονται μέχρι και τη δεκαετία του 1920 διαπιστώνεται μία προσκόλληση σε παλαιότερα «ακαδημαϊκά», «κλασικιστικά» πρότυπα, με κύρια χαρακτηριστικά τη συμμετρία, τη μνημειακότητα και τα πολλά γύψινα «τραβηχτά» διακοσμητικά στοιχεία. Κατά τη δεκαετία του 1930 εμφανίζονται αρκετά δείγματα κτιρίων με τάσεις απλοποίησης, αφαίρεσης, μοντερνισμού και art deco. Υλικό κατασκευής τους είναι η πέτρα, το ψημένο συμπαγές τούβλο και το σίδηρο για τη γεφύρωση των ανοιγμάτων, ενώ σταδιακά εμφανίζεται και το οπλισμένο σκυρόδεμα. Μπορούμε να κατατάξουμε τα ιδιωτικά κτίρια της περιόδου αυτής σε τρεις κατηγορίες ως προς λειτουργία: α) αυτά που αποτελούν μονοκατοικία β) αυτά που στο ισόγειο έχουν καταστήματα και στον όροφο κατοικία και στα ισόγεια κτίρια καταστημάτων (Παπαγιαννάκης, 2016).

Η συντριπτική πλειονότητα των κτιρίων αποτελείται από μονοκατοικίες και εγκαταστάσεις πολλαπλών χρήσεων (κατοικίες και εμπορικά κτίρια). Συχνά έχουν πέτρινα θεμέλια, πέτρινο ημιυπόγειο και τούβλινη ανωδομή ως τα δομικά υλικά που επιλέχθηκαν κατά την κατασκευή τους. Τα δάπεδά τους είναι κατασκευασμένα από ξύλο, με εξαίρεση τους χώρους που βρέχονται (κουζίνα, μπάνιο). Η στέγη αποτελείται από κεραμίδια και κατασκευάζεται από ξύλο, ανεξάρτητα από τον τρόπο συναρμολόγησής της. Ο χρωματισμός των κτιρίων διαφοροποιείται το ένα από το άλλο με μια ξεχωριστή χρωματική προτίμηση, ενώ ορισμένες τοποθεσίες περιλαμβάνουν διακοσμητικά στοιχεία από μάρμαρο ή τούβλα (ώχρα). Η νεοκλασική αρχιτεκτονική χαρακτηρίζεται από τη χρήση μιας περιορισμένης χρωματικής παλέτας (ώχρα, γκρι και λευκό) (σκούρο κόκκινο και σκούρο γκρι), με εξαίρεση τη χρωματική ποικιλία που παρέχει το σκηνικό (Βοσκοπούλου, 2000)

Μια εξωστρεφής εμφάνιση παρατηρείται στο σχεδιασμό αυτών των κατασκευών, ο οποίος έχει σαφείς επιρροές από την ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με την εσωστρεφή προσέγγιση που επικρατούσε στην κατασκευή κατοικιών και άλλων κτιρίων τον προηγούμενο αιώνα. Γραμμικά, αναπτύσσονται κατά μήκος των δρόμων που διατρέχουν τις όχθες του ποταμού εκατέρωθεν του ποταμού Σακουλέβα, καθώς και κατά μήκος της οδού Μεγάλου Αλεξάνδρου και της προέκτασής της προς την Παύλου Μελά. Επιπλέον, αναπτύσσονται κατά μήκος της οδού Μεγάλου Αλεξάνδρου και της προέκτασής της προς την οδό Παύλου Μελά. Ο περιφερειακός δρόμος, ο οποίος κινείται σε παράλληλη κατεύθυνση, χρησιμεύει ως οριοθέτηση του βορειότερου άκρου της ρυμοτομίας της πόλης. Σε αντίθεση με την οδό Μεγάλου Αλεξάνδρου, η οποία είναι σχεδόν εξ ολοκλήρου αφιερωμένη στην εμπορική δραστηριότητα, ο παραποτάμιος δρόμος στο κέντρο της πόλης, γνωστός ως "Βαρόσι", έχει το ιδιότυπο παρατσούκλι "λεωφόρος", που τον περιγράφει ως ένα μέρος όπου οι πολίτες μπορούν να χαλαρώσουν και να διασκεδάσουν. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με την οδό Μεγάλου Αλεξάνδρου, η οποία είναι σχεδόν εξ ολοκλήρου αφιερωμένη στην εμπορική δραστηριότητα. (Ζαρκάδα, 2002).

Τα δημόσια κτίρια της ελληνικής κοινότητας σχεδιάστηκαν σε αναγεννησιακό ρυθμό, αλλά οι κατασκευές της οθωμανικής διοίκησης (Διοικητήριο, Δημαρχείο) βασίστηκαν στην τυπολογία των δημόσιων κτιρίων του 18ου αιώνα. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με τα δημόσια κτίρια που σχεδιάστηκαν σε αναγεννησιακό ρυθμό από την ελληνική κοινότητα (Μητροπολιτικό Μέγαρο, Παρθεναγωγείο). Σχεδόν πάντα, οι κατασκευές που χτίστηκαν τον 19ο αιώνα (Ορφανοτροφείο Αρρένων, Δημοτικό

Σχολείο, Γεωργική Σχολή, Σχολή Οικιακής Οικονομίας, Νοσοκομείο) εξακολουθούν να έχουν τις βεράντες τους στην κύρια είσοδο, τα μπαλκόνια στον πρώτο όροφο και την παραδοσιακή συμμετρική διάταξη της πρόσοψης. Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής της εποχής. Δύο παραδείγματα εξαιρετικών κτιρίων είναι το κτίριο του Σιδηροδρομικού Σταθμού του 1931, το οποίο ανήκει σε μια συγκεκριμένη ομάδα κατασκευών που βρίσκονται στην περιοχή από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, και το κτίριο της Εθνικής Τράπεζας, το οποίο ακολουθεί το αρχιτεκτονικό πρότυπο των τραπεζικών κτιρίων. Και οι δύο αυτές κατασκευές αποτελούν παραδείγματα μοναδικών περιπτώσεων (Ζαρκάδα, 2002).

Η Φλώρινα είχε την «τύχη» αλλά και ταυτόχρονα την «ατυχία» να παραμείνει «ζωντανός» ο ιστορικός της πυρήνας και να μην εγκαταλειφθεί τουλάχιστον τους τρεις τελευταίους αιώνες, σε αντίθεση με πολλές άλλες ελληνικές πόλεις. Έτσι το σημερινό κέντρο της Φλώρινας, αλλά και μεγάλο τμήμα του σημερινού αστικού ιστού, ταυτίζεται με την περιοχή του ιστορικού της κέντρου. Αυτή η συγκυρία σε συνδυασμό με την απουσία πολιτικών διατήρησης και διάσωσης του ιστορικού οικιστικού αποθέματος της πόλης μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οδήγησε τη Φλώρινα στη σημερινή της κατάσταση. Ο μεγαλύτερος αριθμός των παραδοσιακών κτιρίων της περιόδου του μεσοπολέμου κατεδαφίστηκε στην πορεία του χρόνου είτε λόγω της αντιπαροχής την περίοδο 1960-1990 και των σεισμοδανείων τη δεκαετία του 1990, είτε εξαιτίας της επιθυμίας των ιδιοτήτων να αποκτήσουν μια σύγχρονη κατασκευή, αντί να συντηρούν και να επισκευάζουν ένα ιστορικό κτίριο. Σήμερα με εξαίρεση ελάχιστα παραδείγματα ορθής συντήρησης και αποκατάστασης, συνεχίζεται η καταστροφή και αλλοίωση των περισσότερων ιστορικών κατασκευών της Φλώρινας, χωρίς να διαφαίνεται προοπτική για την αντίστροφη αυτής της πορείας (Παπαγιαννάκης, 2016).

Σήμερα εκατοντάδες από τα εναπομείναντα προαναφερθέντα κτίρια βρίσκονται υπό κατάρρευση. Τα ερείπια είναι δεκάδες τόσο στη Φλώρινα, όσο και στα χωριά. Πολλά είναι κηρυγμένα διατηρητέα, ανάμεσά τους υπάρχει ένας σημαντικός αριθμός χαρακτηριστικών κτιρίων λαϊκής αρχιτεκτονικής, ενώ άλλα χωρίς την ανάλογη ιστορική και πολιτισμική αξία, παραμένουν απλώς αξιόλογα. Στη θλιβερή εικόνα που προκαλεί η εγκατάλειψη ενός τέτοιου πλούτου, προστίθεται και η ανησυχία για την πρόκληση σοβαρού ατυχήματος από την πτώση προσόψεων και αετωμάτων ή ακόμα και ολόκληρων κτισμάτων. Οι φωτογραφίες ερειπωμένων αρχοντικών που συγκέντρωσα στη Φλώρινα και στα χωριά της, στα πλαίσια της ακαδημαϊκής μου έρευνας, αποτυπώνουν ξεκάθαρα το μέγεθος του προβλήματος, ξεπερνώντας κατά

πολύ την αίσθηση που είχε ο καθένας μας παρατηρώντας πιθανότατα μόνο την κατάσταση στην ευρύτερη γειτονιά του ή το χωριό του.

Οι συνέπειες αυτού του γεγονότος είναι οδυνηρές για τον πλούτο της νεότερης αρχιτεκτονικής κληρονομιάς που καταρρέει, με πιο χαρακτηριστικό το παράδειγμα των αγροτικών σπιτιών της υπαίθρου που φέρουν ειδικά σύμβολα της λαϊκής τέχνης. Αξίζει να αναφέρω μάλιστα, πως ένα από τα ‘έξι σπίτια που εξετάζω στην παρούσα εργασία, κατεδαφίστηκε δυο μέρες αφού ολοκλήρωσα την έρευνα μου. Τέτοιες εικόνες στη Φλώρινα και στα χωριά της είναι αποκαρδιωτικές. Αξιόλογα και διατηρητέα κτίρια της περιοχής κατεδαφίζονται, καθώς οι πολίτες αρνούνται να μπουν σε μία ατέρμονη και δαπανηρή γραφειοκρατική διαδικασία αδειοδότησης για να επέμβουν σ’ αυτά.

Η ακριτική Φλώρινα, που αδιαμφισβήτητα αποτελεί ένα μαρτυρικό τόπο γεμάτο ιστορία, παρά την γεωστρατηγική θέση της, ουδέποτε προκάλεσε μεγάλο επενδυτικό ενδιαφέρον για αγορά-αξιοποίηση ακινήτων (μόνιμη ή παραθεριστική κατοικία, ακίνητο επένδυσης, τουριστική χρήση, εμπορική χρήση κοκ), ενώ από την τελευταία απογραφή που έγινε, διαπιστώθηκε ραγδαία μείωση του πληθυσμού. Το να κατοικήσει ή να δραστηριοποιηθεί κάποιος σε έναν τέτοιο τόπο είναι δύσκολο και τα στοιχεία προβλέπουν ερημοποίηση της ευρύτερης περιοχής με άμεσο αντίκτυπο στην πολιτισμική κληρονομιά. Η προστασία και η διάσωση αυτών των ακινήτων ταυτίζεται με την αποκατάσταση και την επανάχρηση, ουσιαστικά με τη ίδια την ζωή. Το πλέον σημαντικό είναι η πολιτεία να δώσει κίνητρα. Το σύνολο των πολιτών οφείλει να κατανοήσει πως, η διάσωση και συντήρηση ενός διατηρητέου ακινήτου ή μνημείου, είναι κτήμα όλων κι όχι μόνον των ιδιοκτητών τους κι ως εκ τούτου, η προσπάθεια πρέπει να είναι οργανωμένη και κοινή.

5. Η Βεύη Φλώρινας

5.1 Γενικά στοιχεία

Η Βεύη (Μπάνιτσα) [*Τοπική Κοινότητα Βεύης - Δημοτική Ενότητα Μελίτης*], ανήκει στον Δήμο Φλώρινας, της Περιφερειακής Ενότητας Φλώρινας που βρίσκεται στην Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας, σύμφωνα με τη διοικητική διαίρεση της Ελλάδας όπως διαμορφώθηκε με το πρόγραμμα “Καλλικράτης”. Κατά τη διοικητική διαίρεση της Ελλάδας με το σχέδιο “Καποδίστριας”, μέχρι το 2010, η Βεύη ανήκε στο Τοπικό Διαμέρισμα Βεύης, του πρώην Δήμου Μελίτης του Νομού Φλώρινας. Η Βεύη

έχει υψόμετρο 747 μέτρα από την επιφάνεια της θάλασσας, σε γεωγραφικό πλάτος 40,7654234221 και γεωγραφικό μήκος 21,6151674925.

Η Βεύη βρίσκεται ανατολικά της πόλης της Φλώρινας, περίπου 20 χιλιόμετρα ανατολικά της πόλης, σε έναν ορεινό νοτιοδυτικό κλάδο του βουνού Βόρα (Καϊμακτσαλάν), ο οποίος καταλήγει στα στενά Κίρλι-Ντερβίν, κοντά στο χωριό Κλειδί Φλώρινας. Αντίθετα, ο ορεινός νοτιοανατολικός κλάδος του βουνού Βόρα καταλήγει στην πεδιάδα της Φλώρινας, τα δυτικά άκρα της οποίας είναι τα ανατολικά άκρα της Βεύης. Σύμφωνα με την βιβλιογραφία, θεωρούνταν από τα σημαντικότερα χωριά του νομού Φλώρινας και σήμερα είναι μια από τις σημαντικότερες και πολυπληθέστερες κοινότητες του νομού. Σύμφωνα με την απογραφή που ολοκληρώθηκε το έτος 2001, ζούσαν εκεί συνολικά 688 άτομα.

5.2 Σύντομη Ιστορική Αναδρομή

Η σημερινή Βεύη Φλώρινας, βρίσκεται επί της αρχαίας Εγνατίας οδού, η οποία, σύμφωνα με τον μύθο, ξεκινούσε από τη Ρώμη και έφτανε μέχρι το Μπρίντιζι (Brindisi) της Ιταλίας, κοντά στην αρχαία παραθαλάσσια πόλη Εγνατία, από την οποία πήρε και το όνομά της. Στη συνέχεια, ταξίδευε από το Δυρράχιο της σημερινής Αλβανίας στο Μοναστήρι, την Έδεσσα, τη Θεσσαλονίκη, την Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη, πριν φτάσει στην Κωνσταντινούπολη (ΗΧΩ Φλώρινας, 2022).

Η σύγχρονη Βεύη πιθανότατα βρίσκεται πάνω στα ερείπια ενός παλαιότερου οικισμού. Αυτό αποδεικνύεται όχι μόνο από το γεγονός ότι η Εγνατία οδός διέρχεται από αυτήν, αλλά και από τα αρχαία μνημεία, τα οποία δεν ανακαλύφθηκαν όλα λόγω του ότι η αρχαιολογική σκαπάνη δεν πραγματοποίησε τις απαραίτητες ανασκαφές. Η επιτύμβια στήλη, η οποία ανακαλύφθηκε στο λόφο στις βορειοδυτικές παρυφές της περιοχής σε εξαιρετική μορφή, φέρει επιγραφή που χρονολογείται στη Μακεδονική περίοδο. Το τεχνούργημα αυτό, το οποίο εκτίθεται σήμερα στο Μουσείο της Φλώρινας, αποτελεί μια από τις σημαντικότερες αρχαιολογικές ανακαλύψεις της πόλης. Ο λόφος αυτός ήταν παλαιότερα ο χώρος του αρχαίου νεκροταφείου και της νεκρόπολης, οι οποίες είναι περισσότερο γνωστές με τα ελληνικά τους ονόματα. Η επιγραφή αυτής της επιταφίου πλάκας αναγράφει τα εξής: *ΑΝΤΙΠΑΤΡΟΝ ΡΥΜΗ ΤΑΛΚΟΥ ΗΡΩΑ ΕΤΩΝ ΚΕ ΑΜΜΙΑ ΑΝΤΙΓΟΝΟΥ Η ΜΗΤΗΡ* (Αρχαιολογικό και Βυζαντινό Μουσείο Φλώρινας, 2009).

Ο Αντίγονος ήταν συμπολεμιστής και στενός σύντροφος του Αντίπατρου, ο οποίος λέγεται ότι σκοτώθηκε ενώ πολεμούσε. Αυτή είναι η ερμηνεία που έχουν δώσει οι ειδικοί. Σε μια επιστολή προς τη μητέρα του Αμμία, ο Αντίγονος μοιράστηκε την είδηση ότι ο φίλος του Αντίπατρος είχε πεθάνει ενώ μάχονταν για βωμούς και εστίες. Η προαναφερθείσα γραφή στην επιτάφια πλάκα ήταν μια αφιέρωση που έκανε η μητέρα του προς τιμήν και στη μνήμη του γιου της Αντίπατρου, ο οποίος ήταν φίλος και συναγωνιστής της. Ένα ιστορικό οχυρό, γνωστό ως Kaleto από τους ντόπιους, βρίσκεται στο νοτιοδυτικότερο άκρο της περιοχής Vehei, το οποίο βρίσκεται δίπλα στην περιοχή Flamburu. Ακριβώς κοντά στην οχύρωση υπάρχει επίσης ένα νεκροταφείο. Οι κάτοικοι, όταν αντιμετώπιζαν κίνδυνο, έφταναν στο κάστρο αυτό όσο πιο γρήγορα μπορούσαν. Τα ερείπια του κάστρου και του νεκροταφείου διατηρούνται μέχρι σήμερα. Βρίσκεται στα όρια των επαρχιών Βεύη και Φλαμπούρου και μπορεί να βρεθεί στην όχθη ενός μικρού ποταμού στη δεξιά πλευρά του ποταμού, περίπου μισή ώρα μακριά από την τοποθεσία που είναι γνωστή ως Μεγάλη Πέτρα. Υπάρχει μια τοποθεσία γνωστή ως χωράφια Λαμπάνοβου ή χωράφια Λουμάνη που μπορεί να βρεθεί στα αριστερά του ποταμού και ακριβώς απέναντι από τη Μεγάλη Πέτρα. Το Λαμπάνοβο ήταν ένας αρχαίος οικισμός που δυστυχώς έπρεπε να εξαφανιστεί, αλλά τα απομεινάρια του μπορεί να τα δει κανείς στην περιοχή σήμερα (ΗΧΩ Φλώρινας, 2022).

Στα χρονικά της σύγχρονης ιστορίας, η Βεύη είναι πιο διάσημη για τη συμμετοχή της στη μάχη που έλαβε χώρα το 1912 κατά τη διάρκεια του Πρώτου Βαλκανικού Πολέμου. Τότε, η 5η Μεραρχία του Ελληνικού Στρατού αναγκάστηκε να αποσυρθεί στο Αμύνταιο, αφού υποχρεώθηκε να πολεμήσει στα υψώματα και στους Λόφους εναντίον μιας σημαντικά μεγαλύτερης τουρκικής δύναμης που αριθμούσε περισσότερους από 35.000 στρατιώτες υπό την ηγεσία του Τζαβίντ πασά. Ο στρατός αυτός είχε κατέβει από τη πόλη του Μοναστηριού. Η πλειονότητα των σπιτιών στη Βεύη καταστράφηκε στη συνέχεια από πυρκαγιά που ξεκίνησε ο τουρκικός στρατός (Κολιόπουλος, 2008).

Ο σχηματισμός του Ιερού Λόχου της Βεύης το 1913 ήταν ένα γεγονός που σηματοδότησε μια καμπή στην ιστορία της περιόδου. Κατά την έναρξη του Μακεδονικού Αγώνα, η Βεύη και ολόκληρη η χερσαία περιοχή του ήταν το τσιφλίκι του Ιζέτ Πασά της Φλώρινας και των συγγενών του. Σε αυτό το τσιφλίκι περιλαμβανόταν και η ίδια η πόλη. Ο Ιζέτ πασάς, ως προϊστάμενος, κατείχε τη μεγαλύτερη περιουσία τόσο στο χωριουδάκι όσο και στην περιοχή γύρω από αυτό.

Ανάμεσα στους κεχαγιάδες του είχε και τον προκαθήμενο της Ρούσσας Κων/νο Κωτσόπουλο, ο οποίος ήταν επίσης μέλος του τσιφλικιού του (Μεκάσης 2021).

Ο Ιζέτ Πασάς έμενε σε ένα μεγάλο σπίτι με τεράστια αυλή, το οποίο πούλησε το 1905 στην ελληνική κοινότητα Φλωρίνης και στεγάστηκε σε αυτό το ελληνικό σχολείο. Μαζί με τον αδελφό του Σακίρ Μπέη είχαν πολλά κτήματα στην περιοχή του χωριού Βεύη, και τα γύρω χωριά. Ο τίτλος του Πασά που κατείχε ήταν το στρατιωτικό αξίωμα του στρατηγού και ήταν διοικητής όλων των στρατιωτικών μονάδων του Καζά της Φλώρινας. Παράλληλα όμως ασχολιόταν με τα κτήματα του. Ο Ιζέτ Πασάς διατηρούσε και γραφείο δημοσίων σχέσεων, που ονομαζόταν «Σελάμλικ» και στεγαζόταν σε ένα μικρότερο οίκημα – το σπίτι αυτό υπάρχει – δίπλα από την κατοικία του. Γραμματέας του γραφείου του ήταν ο Λάζαρος Γούναρης, ο οποίος γνώριζε αρκετές γλώσσες και διευκόλυνε τον Πασά. Ο Ιζέτ Πασάς ήταν φιλέλληνας, όχι μόνο επειδή πούλησε το σπίτι του στην ελληνική κοινότητα, αλλά, όπως φημιολογείται, πήγε κρυφά μέχρι τον χωριό Νυμφαίο για να συναντήσει τον Παύλο Μελά. Μετά το ξεπούλημα της ακίνητης περιουσίας του, ο Ιζέτ Πασάς, μετακόμισε σε άλλη μεγαλύτερη πόλη. Άλλοι έλεγαν ότι μετακόμισε στο Μοναστήρι, όπου έμενε ο αδελφός του, Σακίρ Μπέης, και άλλοι έλεγαν ότι πήγε την Κωνσταντινούπολη, όπου προήχθη σε ανώτερη θέση (Μεκάσης, 2021).

Θεωρώ σημαντικό για την ιστορία της περιοχής να αναφέρω στο σημείο αυτό, ότι η πρώτη μάχη κατά την διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου επί ελληνικού Εδάφους μεταξύ των γερμανικών και των ελληνικών δυνάμεων, έγινε στο μικρό χωριό της Βεύης. Η Βεύη με το στενό πέρασμα του Κλειδιού είχε θεωρηθεί από τους συμμάχους ως στρατηγικής σημασίας και γι'αυτό παρατάχθηκε ως πρώτη γραμμή άμυνας, δύναμη δύο χιλιάδων Αυστραλών στρατιωτών, μαζί με τρεις χιλιάδες Έλληνες, περί τους χιλίους Άγγλους και άλλους τόσους Νεοζηλανδούς (Σφέτας, 2010). Η Μάχη της στενωπού Κλειδιού, επίσης γνωστή και ως Μάχη της Βεύης, έλαβε χώρα στις 11 και 12 Απριλίου 1941, μεταξύ των συμμαχικών δυνάμεων και των στρατευμάτων της Ναζιστικής Γερμανίας και αποτέλεσε τμήμα της ευρύτερης γερμανικής εισβολής (επιχείρηση Μαρίτα) στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου.

Ο Χρυσόχου (1944) αναφέρει ότι η κατάληψη της Δυτικής Μακεδονίας ξεκίνησε με την είσοδο των γερμανικών στρατευμάτων στη Φλώρινα τον Απρίλιο του 1941. Τις επόμενες μέρες οι γερμανικές δυνάμεις αναφέρεται ότι επιτέθηκαν στο Πισοδέρι, κατέλαβαν τη Βεύη, την Κέλλη και το Κλειδί. Μέχρι τα μέσα Απριλίου είχε

καταληφθεί η Καστοριά και η Πτολεμαΐδα, ενώ αργότερα τον ίδιο μήνα καταλήφθηκε η Κοζάνη και τα Γρεβενά. Σε αυτή την περιοχή οι γερμανικές δυνάμεις δεν επιθυμούσαν την κρατική συμμετοχή, όπως στις άλλες περιοχές που βρίσκονταν υπό την κατοχή τους, ίσως για να μη δυσαρεστηθούν οι Βούλγαροι της περιοχής.

Οι επιθέσεις ξεκίνησαν από το μεσημέρι τις 11 Απριλίου αλλά η κύρια γερμανική επίθεση εκδηλώθηκε την επόμενη ημέρα στις 8.30 πμ. στην περιοχή του 2/8 Τάγματος των Αυστραλών. Μέχρι το μεσημέρι οι επιτιθέμενοι κατάφεραν να αποκτήσουν πλεονέκτημα ενώ αργά το απόγευμα η συμμαχική διοίκηση αντιλαμβανόμενη ότι δεν μπορεί να ανακόψει την δύναμη των Ναζί, δίνει το σήμα της υποχώρησης όλων των αμυνόμενων δυνάμεων. Δυστυχώς όμως το τάγμα των Αυστραλών που δέχθηκε τον κύριο όγκο της γερμανικής επίθεσης, εξαιτίας και της κακής συνεννόησης με την διοίκηση, απομονώθηκε από τις υπόλοιπες συμμαχικές δυνάμεις με αποτέλεσμα να αποδεκατιστεί από τους Γερμανούς. Μόνο 250 άνδρες κατάφεραν να φτάσουν στο Ξινό νερό και στα διπλανά χωριά (Κουταβάς, 2018).

Τέλος, ο Βαγγέλης Ιωαννίδης (2018) δικηγόρος και ερευνητής από το Αμύνταιο, ο οποίος γνώρισε βετεράνους της Anzac και ερεύνησε τις γραπτές μαρτυρίες επιζώντων, σημειώνει ότι η χιονόπτωση που προηγήθηκε την διάρκεια της νύκτας και οι θερμοκρασίες κάτω του μηδενός που επικρατούσαν στην περιοχή, μείωσαν τις αντοχές των ήδη ταλαιπωρημένων Αυστραλών που μεταφέρθηκαν εσπευσμένα από το "θερμό" μέτωπο της Αιγύπτου και της Βόρειας Αφρικής και που δεν πρόλαβαν να προσαρμοστούν στο χειμωνιάτικο κλίμα της μάχης. Βέβαια παρά την ήττα και τις βαριές απώλειες, στο πεδίο της μάχης, η σθεναρή αντίσταση των Αυστραλών και Νεοζηλανδών στην Βεύη είχε ως αποτέλεσμα οι συμμαχικές δυνάμεις να κερδίσουν δύο μέρες για την υποχώρηση τους προς τον νότο.

5.3 Το έντονο θρησκευτικό στοιχείο στην Βεύη

Η Βεύη όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, παραμένει ένας από τους μεγαλύτερους και σημαντικότερους οικισμούς του Νομού Φλώρινας. Ο οικισμός κατοικείται από τους αρχαίους χρόνους, λόγω της ιδιαίτερα οχυρής του θέσης και της εγγυτητάς του με την Εγνατία Οδό. Παλαιότερα, σε διάφορα σημεία της ευρύτερης περιοχής βρέθηκαν αρχαία λίθινα μέλη και νομίσματα. Σημαντικό επίσης είναι το γεγονός ότι η Βεύη βρισκόταν πάνω στον εμπορικό άξονα που οδηγούσε από τη Θεσσαλονίκη στο Μοναστήρι κατά τους τελευταίους αιώνες της Τουρκοκρατίας. Κατά

την διάρκεια της οθωμανικής περιόδου, ο οικισμός παρουσιάζει ιδιαίτερη ανάπτυξη, όπως προκύπτει και από την οικοδόμηση σε αυτόν έξι εκκλησιών μέχρι το τέλος του 19^{ου} αι (Οικονόμου, 2012).

Ο θρησκευτικός συντελεστής αποτελεί βασικό συστατικό στοιχείο του πολιτισμού είτε αυτός εκλαμβάνεται ως μια απλή ανθρώπινη δραστηριότητα είτε ως μια πολυσύνθετη διεργασία, ατομική ή συλλογική, προσωπική ή διαπροσωπική. Οι προσεγγίσεις και οι αναλύσεις του θρησκευτικού φαινομένου, εντός του ανθρώπινου πολιτισμού, με αναγκαίες τις κοινωνιολογικές και ανθρωπολογικές κατανοήσεις των διαφόρων θρησκευτικών δράσεων, επιτρέπουν την αντικειμενική και επιστημονική διερεύνηση και υπερβαίνουν, χωρίς, όμως, να απορρίπτουν το γεγονός της πίστης (Φίλιας, 2005).

Σύμφωνα με τον Αρβανίτη (2010) η κοινωνιολογική προσέγγιση και ανάλυση της θρησκείας ως ενός εκ των βασικών στοιχείων διαμόρφωσης του ανθρώπινου πολιτισμού τεκμηριώνεται κυρίως μέσα από ένα ευρύ φάσμα ανθρώπινων δραστηριοτήτων που μπορούν να ξεκινούν από πρακτικές προγονολατρείας, τελετουργίες μύησης με υπολανθάνουσες αναφορές σε δυνάμεις εξουσίας, θρησκευτικούς μύθους που υποδηλώνουν έμμεσες αναφορές σε κοινωνικούς θεσμούς και κανόνες, άλλα και υψηλά επίπεδα τέχνης, μουσικής και αρχιτεκτονικής, τα οποία φανερώνουν δυναμικές παρεμβάσεις του θρησκευτικού στον ανθρώπινο πολιτισμό με ενεργό υποκείμενο σε κάθε τέτοια δραστηριότητα τον ίδιο τον άνθρωπο. Η θρησκεία επηρεάζει τη διαμόρφωση του ήθους των ανθρώπων και τις διάφορες κοσμοθεωρίες για τα πράγματα αυτά καθ' αυτά, τις ιδέες τους για την κοινωνία και τους κανόνες που την διέπουν είτε σε ατομικό είτε σε συλλογικό επίπεδο.

Η θρησκευτική αφοσίωση των ανθρώπων που ζούσαν στη Βεύη φαίνεται από την πληθώρα των εκκλησιών που χτίστηκαν εκεί κατά καιρούς. Ωστόσο, εντύπωση προκαλούν μια σειρά από παράξενα σύμβολα, που παρόμοια συναντάμε λίγα χιλιόμετρα έξω από τη Θεσσαλονίκη, κοντά στην περιοχή της αρχαίας Πέλλας. Πρόκειται κυρίως για λίθινους σταυρούς, κυκλικού τύπου, ορισμένοι εκ των οποίων είναι τυλιγμένοι με λειχήνες, που σύμφωνα με τους (Στάμκος & Κοσάνοβιτς, 2006) είναι μοναδικοί στον ελλαδικό χώρο και αποτελούν αδιάψευστους μάρτυρες όχι μόνον της παρουσίας αλλά και της ακμής κατά το Μεσαίωνα θρησκευτικών ομάδων που δεν ανήκαν στο ορθόδοξο δόγμα, που υιοθετήθηκε επίσημα από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Από τον Θεοχάρη Άμπα (2012), πληροφορούμαστε ότι ειδικοί χαρακτηρίζουν τους σταυρούς αυτούς βογομηλικού τύπου. Ενδεχομένως να πρόκειται για κατάλοιπα των Βογόμιλων, μιας νεομανιχαϊστικής αίρεσης που εμφανίστηκε στο χώρο της Θράκης και της Μακεδονίας τον 10 μ.κ.ε. αιώνα και, παρά τις διώξεις των Βυζαντινών Αυτοκρατόρων, κατάφεραν να επιβιώσουν μέχρι τον 15^ο μΧ αιώνα. Οι Βογόμιλοι εξαπλώθηκαν γρήγορα σ' ολόκληρη τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και ιδιαίτερα στη Βουλγαρία, στη Σερβία και στη Βοσνία κι από εκεί, μέσω του κινήματος των Καθάρων, στη βόρεια Ιταλία και στη νότιο Γαλλία (Προβηγκία). Οι ίδιοι εξαφανίστηκαν καθώς στη Βοσνία εξισλαμίστηκαν, ενώ στη Βουλγαρία έγιναν Καθολικοί, αλλά τα μνημεία τους σε πολλά μέρη επιβίωσαν ως σήμερα (Στάμκος & Κοσάνοβιτς, 2006).

Ετυμολογικά «Μπόγκα» στις σλάβικες διαλέκτους σημαίνει θεός και «μίλοι» σημαίνει αγαπητοί. Στα ελληνικά δηλαδή θα λέγαμε τους Μογκόμιλους ή Βογόμιλους ως Θεαγάπητους ή Θεόφιλους. Αιρεσιάρχης του Βογομιλισμού θεωρείται ο Μπόγκομιλ, ένας ιεροκήρυκας που έδρασε στην περιοχή της Φιλιππούπολης την περίοδο της βασιλείας του Πέτρου (927-965 μ.κ.ε.). Σύμφωνα με μια άλλη εκδοχή το όνομα τους προέρχεται από τη θρησκευτική επίκληση «Κύριε Ελέησον» (Bog Milovi), που σημαίνει ότι Βογόμιλοι είναι «Αυτοί που ζητούν το Έλεος του Θεού». Άλλες μεταγενέστερες ονομασίες των Βογόμιλων ήταν «Αδελφοί του Ελεύθερου Πνεύματος», «Αδελφοί της Ασίας», «Αδελφοί Σεραφείμ», «Φιλάδελφοι» (Στάμκο & Κοσάνοβιτς, 2006). Ο αυτοκράτορας Αλέξιος Κομνηνός (1110 μΧ) με ομόφωνη απόφαση του Πατριάρχη Νικολάου του Γ' και της συνόδου των ηγουμένων των μονών καταδίκασαν τον αρχηγό τους και εκδίωξαν τους φανατικούς οπαδούς του βογομηλισμού. Αυτοί αποτραβήχτηκαν στη Βοσνία όπου στη συνέχεια εξισλαμίστηκαν, όπως συνέβη με τους οπαδούς πολλών άλλων αιρέσεων (Άμπα, 2012).

Χωρίς να αποτελεί αντικείμενο της παρούσας μελέτης, αξίζει να σημειωθεί ότι η παρουσία ισχυρών βογομλικών κοινοτήτων στην ενδοχώρα της Θεσσαλονίκης μεταξύ του 10ου και του 14ου αιώνα επιβεβαιώνεται από πολλές βυζαντινές πηγές. Στην πραγματεία του Κατά Πασών των Αιρέσεων, ο αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Συμεών (15ος αιώνας) ταξινομεί ως υπ' αριθμόν ένα κίνδυνο για τους Ορθόδοξους τους «Βογόμλους, ανθρωπάρια δυσσεβέστατα, οι οποίοι και Κουδούγεροι ονομάζονται» (Μακαρίου Συμεών Άπαντα, Λειψία 1791). Μάλιστα στην περιοχή του νομού Πέλλας υπάρχουν μεσαιωνικά νεκροταφεία και ορισμένα από αυτά χαρακτηρίζονται τυπολογικά «βογομλικού τύπου», παρουσιάζοντας πολλές ομοιότητες με τις βογομλικές νεκροπόλεις της Βοσνίας. Αυτό άλλωστε είχε

επισημάνει το 1988 στο 8ο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης ο βυζαντινολόγος Νικόλαος Οικονομίδης, που έκανε λόγο για την ομοιότητα αυτών των μνημείων με αντίστοιχες μονολιθικές στήλες της νότιας Γαλλίας, της Βουλγαρίας και της Βοσνίας, που αποδίδονται στους Βογόμιλους και τη «θυγατρική» τους δυτικοευρωπαϊκή μεσαιωνική αίρεση των Καθαρών (Στάμκος & Κοσάνοβιτς, 2006).

Στο διατηρητέο μεσαιωνικό νεκροταφείο της Χαλκηδόνας, συναντάμε 53 πανομοιότυπους λίθινους σταυρούς «βογομιλικού τύπου» αλλά και με τις ταφόπλακες στο νεκροταφείο της Παλιάς Πέλλας. Πιο συγκεκριμένα δίπλα στη μικρή πέτρινη εκκλησία της Χαλκηδόνας που κάποιοι ονομάζουν Ζωοδόχου πηγής και κάποιοι Πέτρου και Παύλου (λέγεται ότι προϋπήρχε εκεί μια ακόμα παλαιότερη εκκλησία της Αγίας Ελεούσας, στα θεμέλια της οποίας χτίστηκε ο μετέπειτα ναός ο οποίος χρονολογείται από τη μεταβυζαντινή περίοδο) παραπλεύρως υπάρχει ένας μιναρές, απομεινάρι που μαρτυρά το πέρασμα των Οθωμανών από την περιοχή και στον περίβολο της εκκλησίας, ένα νεκροταφείο μοναδικό στην Ελλάδα. Οι κέλτικοι πέτρινοι σταυροί που σηματοδοτούν τους τάφους είναι διάσπαρτοι στο χώρο, κάποιοι από αυτούς μισοθαμμένοι στο έδαφος και κάποιοι κατεστραμμένοι. Το νεκροταφείο αυτό ανήκει στους Βογόμιλους (απόφαση αρ. Β2/Φ34/29280/756 της 4 Αυγούστου του 1988).

Από την άλλη, στο βορειοδυτικό άκρο της Βεύης βρίσκεται το κοιμητήριο του Αγίου Νικολάου, το οποίο έχει αρκετές ομοιότητες με τα άλλα δυο νεκροταφεία. Κυρίως οι πέτρινοι σταυροί που ήταν όλοι από ψαμόλιθο, και τους οποίους διακρίνουμε σε τρεις κατηγορίες: Ο ψαμόλιθος διαμορφώνονταν αρχικά σε μία πλάκα πάχους 10 με 15 εκατοστά. Ανάλογα με τον τύπο του σταυρού η πλάκα αυτή είτε διατηρούσε περιμετρικά το ακανόνιστο σχήμα είτε κατεργαζόταν και έπαιρνε γεωμετρικό σχήμα (έλλειψη ή παραλληλόγραμμο). Μία ακανόνιστη περιμετρικά πλάκα από ψαμόλιθο με έναν ανάγλυφο σταυρό αποτελούσε τον απλούστερο και λιγότερο διαδεδομένο τύπο σταυρού. Όταν στην πλάκα έδιναν συγκεκριμένο γεωμετρικό σχήμα (έλλειψη ή παραλληλόγραμμο), σχηματίζονταν οι δύο άλλοι συνηθέστεροι τύποι. Το ελλειψοειδές σχήμα, στο οποίο αφαιρούσαν διαμπερώς τέσσερα τοξοειδή τεταρτημόρια εις τρόπον ώστε να σχηματιστεί ένας εγγεγραμμένος σταυρός, ήταν ο πιο περίτεχνος και περισσότερο διαδεδομένος τύπος σταυρού. Το παραλληλόγραμμο σχήμα με ανάγλυφο σταυρό στο μέσον ήταν ο τρίτος τύπος σταυρού (Άμπας, 2012).

Κατά την διάρκεια της έρευνας για την παρουσία εργασία είτε εντόπισα και φωτογράφισα παρόμοιους σταυρούς αλλά και παραλλαγές τους μαζί με τα υπόλοιπα σύμβολα λαϊκής τέχνης που θα περιγράψω παρακάτω σε τοιχοποιία οικιών της ευρύτερης περιοχής, είτε συγκέντρωσα πληροφορίες για κατεδαφισμένα κτίρια που φέραν τα ίδια σύμβολα από τους μεγαλύτερους σε ηλικία κατοίκους της περιοχής. Χωρίς βέβαια να είμαι σε θέση να εξηγήσω τον τύπο του σταυρού, το δογματικό του περιεχόμενο και τη θέση του στα κτίρια. Η έρευνα επεκτείνεται σε ολόκληρη τη γεωγραφική επικράτεια της Δυτικής Μακεδονίας και των τριγύρω περιοχών, αλλά δίνει ιδιαίτερη έμφαση στις περιοχές της Φλώρινας.

Μια από τις πιο αξιόλογες εκκλησίες της Βεύης Φλώρινας ήταν αυτή της Αγίας Άννας, η οποία ήταν η μεγαλύτερη και σημαντικότερη εκκλησία της περιοχής και διέθετε αρκετές πολύτιμες εικόνες και πίνακες ζωγραφικής. Κατείχε τη θέση που σήμερα καταλαμβάνει το ιστορικό δημοτικό σχολείο, το οποίο βρίσκεται στο κρατικό μητρώο ιστορικών και αρχιτεκτονικά σημαντικών κτιρίων. Στην αριστερή πλευρά της αυλής της Αγίας Άννας βρισκόταν η αίθουσα διδασκαλίας του σχολείου. Οι δάσκαλοι που εργάστηκαν στο σχολείο αυτό εκείνη την περίοδο ήταν ο Κωνσταντίνος Τζόγκας, ο Στέφανος Κωτσόπουλος, ο οποίος το 1920 χειροτονήθηκε ιερέας, και ο Κωνσταντίνος Σταμπουλής από τη Σκοπιά Φλώρινας, ο οποίος αργότερα χειροτονήθηκε ιερέας της πατρίδας του Σκοπιάς (ΗΧΩ Φλώρινας, 2022).

Συγκεκριμένα το έτος 1900, η ευσέβεια των κατοίκων τους ανάγκασε να ανεγείρουν έναν ακόμη ναό στη μνήμη του Αγίου Δημητρίου, ο οποίος ήταν μεγαλύτερος από όλους αυτούς και βρισκόταν σε πιο κεντρικό σημείο, στην πλατεία, όπου σήμερα βρίσκονται το Μνημείο Πεσότων και το Κοινοτικό Κατάστημα. Με τη συμβουλή και την παράκληση του πρωτοπρεσβύτερου της Ρούσσας Κωτσόπουλου, ο Ιζέτ Πασάς συμφώνησε να δώσει άδεια για την ανέγερση του ναού στη συγκεκριμένη θέση. Εκείνη την εποχή, ιερείς του Βεχί υπηρετούσαν ο Παπακωνσταντίνου Παπακωνσταντίνου, ο Παπαδημήτριος Πέτρος, ο Παπαφίλιππος Γώγος και ο Παπαϊωάννης Ντάικος (ΗΧΩ Φλώρινας, 2022).

Τέλος, στις μικρότερες εκκλησίες περιλαμβάνονται ο Άγιος Αθανάσιος, ο Άγιος Νικόλαος, η εσωτερική επιφάνεια του οποίου καλύπτεται από βυζαντινές αγιογραφίες, ο Προφήτης Ηλίας, ο Άγιος Γεώργιος, ο οποίος είναι σήμερα ο κύριος ναός, και η Αγία Μεταλίτσια, η οποία πήρε το όνομά της από τον Άγιο Γεώργιο, τον πολιούχο της Βεύης.

6. Μελέτη περίπτωσης: Οι ταυτότητες των έξι κτιρίων στην Βεΐη Φλώρινας

6.1 Οικία Αναστασίου Κωτσοπούλου

A) Ιστορικά στοιχεία

Ιδιοκτήτης αυτού του κτηρίου ήταν ο Αναστάσιος Κωτσόπουλος, ο οποίος σύμφωνα με πληροφορίες είχε μεγάλη οικογένεια. Ο ίδιος ασχολούνταν κυρίως με την γεωργία και με αγροτικές δουλειές. Το κτίριο έχει 3 επιγραφές εκ των οποίων η μια που βρίσκεται στο κεντρικό σημείο του κτηρίου αναφέρει πως χρονολογείται από τον Μάιο του 1921, και οι άλλες δυο πολύ ιδιαίτερες λιθανάγλυφες επιγραφές βρίσκονται στην Αριστερή και Δεξιά άκρη του κτηρίου και απεικονίζουν κάποιους συμβολισμούς. Στην αριστερή λιθανάγλυφη επιγραφή απεικονίζεται μια ανθρώπινη μορφή με κάποιο γεωργικό αντικείμενο, ένας σταυρός και ένα σφυρί, ενώ στην δεξιά επιγραφή διακρίνεται μια ανθρώπινη φιγούρα που λείπουν στοιχεία και ένας σταυρός (πιθανόν να συμβολίζουν το επάγγελμα και το θρήσκευμα της οικογένειας).

Το κτίριο σώζεται μέχρι και σήμερα σε καλή κατάσταση. Αξίζει να σημειωθεί στο σημείο αυτό, πως οι ιδιαίτερες λιθανάγλυφες επιγραφές που είδα για πρώτη φορά σε αυτό το κτίριο, ήταν ο κύριος λόγος που με ώθησε στην εξερεύνηση και την περαιτέρω μελέτη αυτών των συμβολικών στοιχείων, που πλέον τείνουν να εξαφανιστούν τελείως στην περιοχή μας.

B) Μορφολογικά στοιχεία

Το κτίριο είναι μια διώροφη δίχωρη κατοικία, Κλασικό Λαϊκού Τύπου-συμμετρικό λιθόκτιστο, με τετράριχτη κεραμοσκεπή, στο μέσον του κτιρίου της κύριας όψης, υπάρχει μαρκίζα τριγωνική προεξοχή της στέγης και χρησιμοποιούταν ως στέγαστρο του μπαλκονιού, ξύλινα μεσοπατώματα, καθώς και μία ξύλινη κλίμακα (σκάλα) για την σύνδεση του ισογείου με τον όροφο.

Έχει δεχθεί εξωτερική επέμβαση ασβεστοκονιάματος, διατηρώντας στις άκρες του κτιρίου τις δυο ιδιαίτερες λιθανάγλυφες επιγραφές με αναπαραστάσεις συμβολικού

χαρακτήρα, (στην αριστερή επιγραφή απεικονίζεται μια ανθρώπινη μορφή ένας σταυρός και ένα σφυρί με καρφί) (στην δεξιά επιγραφή διακρίνεται μια ανθρώπινη μορφή όπου λείπουν στοιχεία του σώματος, και ένας σταυρός), όπως επίσης και στο μέσον περίπου του κτιρίου διακρίνεται μια ακόμη επιγραφή με την ημερομηνία κτήσης και το όνομα του ιδιοκτήτη. Η κύρια όψη έχει δυτικό προσανατολισμό και είναι πλήρως συμμετρική ως προς τα ανοίγματα (πόρτες - παράθυρα) και βλέπει στον δρόμο.

6.2 2^ο Δημοτικό σχολείο Βεύης

A) Ιστορικά στοιχεία

Σύμφωνα με την προσωπική μου έρευνα, το κτίριο αυτό ήταν ιδιόκτητο και ανήκε σε μια οικογένεια Βευιωτών (Ζυγομάνη Ελένη) που ζούσε στον Καναδά. Μετά τον εμφύλιο πόλεμο γύρω στο 1950 σύμφωνα με επίταξη χρησιμοποιήθηκε ως δημοτικό σχολείο αλλά και ως νηπιαγωγείο για περίπου 20 χρόνια. Ήταν το 2^ο δημοτικό σχολείο που είχε η Βεύη εκείνη την περίοδο και λειτούργησε ως τριθέσιο. Αξίζει να σημειωθεί εδώ, πως για το παρόν κτίριο, έχω λάβει αρκετές και διαφορετικές εξιστορήσεις για την εποχή που λειτουργούσε ως σχολείο.

B) Μορφολογικά στοιχεία

Το κτίριο αποτελεί ένα από τα κλασικά δείγματα της αρχιτεκτονικής που επικρατούσε από την εποχή της τουρκοκρατίας, είναι κι αυτό Κλασικό Λαϊκού Τύπου, μεσαίας κλίμακας, με χαρακτηριστικά την λιτότητα, τη συμμετρία του φέροντος οργανισμού καθώς και των όψεων του και τα διακοσμητικά πλαίσια στα ανοίγματα. Το κτίριο είναι ορθογωνικό - συμμετρικό λιθόκτιστο, με τετράριχτη κεραμοσκεπή, ξύλινα μεσοπατώματα, ξύλινες επενδύσεις τοίχων καθώς και μία ξύλινη κλίμακα (σκάλα) για την σύνδεση του ισογείου με τον όροφο.

Η κύρια όψη έχει προσανατολισμό δυτικό και είναι πλήρως συμμετρική ως προς τα ανοίγματα (πόρτες - παράθυρα). Ο φέρων οργανισμός του κτιρίου είναι φέρουσα τοιχοποιία από αργολιθοδομή (πέτρα με κονίαμα). Οι τοίχοι είναι υπερμπατικοί, δηλαδή στη διάσταση των πενήντα εκατοστών, οι οποίοι αναλάμβαναν να παραλάβουν το βάρος της ανωδομής, της σκεπής σε περίπτωση σεισμού. Στην περίμετρο του κτιρίου για το “δεσμο” της τοιχοποιίας χρησιμοποιούνταν γωνιόλιθοι

λαξευτοί τα λεγόμενα αγκωνάρια τα οποία τοποθετούνταν με παράθεση για την καλύτερη κατανομή του βάρους της κατασκευής. Ανά δύο μέτρα ύψος του τοίχου, τοποθετούνταν οριζόντια στοιχεία (ζωνάρια) είτε από ξύλο είτε από τούβλο για την οριζοντίωση της τοιχοποιίας ώστε να διευκολυνθεί η συνέχιση της κατασκευής του καθ' ύψος.

Τα μπαλκόνια τα οποία δεν υπάρχουν πλέον, (εξαιτίας διάφορων παρεμβάσεων) φαίνεται ότι η στήριξη τους γινόταν από ξύλινα προεξέχοντα δοκάρια τα οποία αντιστηρίζονταν από την τοιχοποιία του ορόφου. Το πρέκι των παραθύρων είναι καμπυλωτό-τοξοειδές από τούβλο για την καλύτερη κατανομή του βάρους της ανωδομής στις παρειές(λαμπάδες) των παραθύρων. Τέλος, η επένδυση των εξωτερικών των τοίχων, δηλαδή στις κύριες όψεις γινόταν με μία τεχνική που ονομαζόταν “το φρύδι” και αυτό γιατί ουσιαστικά ο μάστορας άπλωνε τον αρμό περιμετρικά του λίθου με τα δάχτυλα, ενώ στις πλάγιες όψεις κάνανε απλά επικάλυψη του γωνιόλιθου. Το κτίριο περιβάλλεται από αύλειο χώρο που βρίσκεται στην δυτική πλευρά του κτιρίου.

6.3 Οικία Παπαφιλίππου

A) Ιστορικά στοιχεία

Το οίκημα χρονολογείται από το 1921. Ο ιδιοκτήτης αυτού του κτιρίου ήταν ο Παπαφιλίππου Γεώργιος, ο πατέρας του ήταν ιερέας απ' όπου πήρε το επώνυμο η οικογένεια και το οίκημα. Σύμφωνα με την έρευνα μου, το αρχικό όνομα του ιδιοκτήτη ήταν Γώγος Γεώργιος, κάτι που δεν μεταφέρθηκε στην οικία, την οποία όλοι αποκαλούσαν και αποκαλούν ως οικία Παπαφιλίππου. Λέγεται πως ο Παπαφίλιππος ήταν ο πρώτος εφημέριος ιερέας της Βεύης. Σύμφωνα με μαρτυρίες ηλικιωμένων της εποχής, περίπου το 1940 και κατά την διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, πλησίον της οικίας είχε γίνει έκρηξη βόμβας, η οποία προκάλεσε ελαφρές ζημιές στο οίκημα, ενώ σκότωσε όλα τα «ζωντανά» που διατηρούσε η οικογένεια. Ο Γεώργιος, είχε αποκτήσει τρία τέκνα. τον Γαβριήλ, τον Αναστάσιο και την Μαριάνθη. Η μόνη πληροφορία που κατάφερα να εντοπίσω, είναι ότι ο Αναστάσιος, διατέλεσε πρόεδρος της κοινότητας του χωριού το 1966.

B) Μορφολογικά στοιχεία

Το κτίριο είναι κλασικό λαϊκού τύπου, διώροφη κατοικία μεσαίας κλίμακας, ορθογωνικό - συμμετρικό λιθόκτιστο, με τετράριχτη κεραμοσκεπή, στο μέσον του κτιρίου της κύριας όψης, υπάρχει μαρκίζα τριγωνική προεξοχή της στέγης που αποτελεί στέγαστρο του μπαλκονιού. Στο μέσον της κύριας όψης του κτηρίου υπάρχει λιθανάγλυφη επιγραφή, ενώ στην αριστερή άκρη του κτιρίου βρίσκεται ένας ανάγλυφος σταυρός πάνω στην πέτρα. Στην δεξιά άκρη του κτιρίου διακρίνεται ένας ακόμη σταυρός από τούβλο εντειχισμένος. Τα στοιχεία αυτά αποτελούν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κτηρίου, πιθανότητα λόγω της ιδιότητας του κτήτορα του.

Η κύρια όψη του κτιρίου, βλέπει προς την αυλή, έχει Βορειοδυτικό (ΒΔ) προσανατολισμό και είναι πλήρως συμμετρικό, ως προς τα ανοίγματα (πόρτες - παράθυρα), ξύλινα μεσοπατώματα, ξύλινες επενδύσεις, ενώ αντίστοιχα η πίσω όψη βλέπει προς τον δρόμο που επίσης είναι πλήρως συμμετρική. Σημειώνω εδώ, πως στη πίσω όψη, υπάρχει επίσης ένα ιδιαίτερο μικρό άνοιγμα σφαιρικής μορφής. Η αριστερή και η δεξιά πλάγια όψη είναι πλήρως συμμετρικές ως προς τα ανοίγματα. Το κτίριο βρίσκεται νοτιοδυτικά του Ιερού Ναού Αγίου Γεωργίου και δυτικά της κεντρικής πλατείας της Βεύη.

6.4 Οικία Ντόρε Πρεκοπάνκεν (γνωστή και ως Οικία Παπαδημητρίου)

A) Ιστορικά στοιχεία

Ιδιοκτήτης αυτού του οικήματος, φαίνεται να ήταν ο Θεόδωρος (Ντόρε) Πρεκοπάνκεν (πιθανότατα το Παπαδημητρίου να είναι το επίθετο στα Ελληνικά), ο οποίος ήταν εύπορος αγρότης (τσιφλικάς) της περιοχής. Αξίζει να αναφέρω, ότι το κτίριο είναι κι αυτό Κλασικό Λαϊκού Τύπου παρόλο που χρονολογείται από το 1936, δηλαδή κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, που όπως είδαμε εκτενώς παραπάνω, η αρχιτεκτονική δομή της περιοχής μεταβάλλεται, ωστόσο για άγνωστους λόγους, εδώ ο πρώτος κτήτορας επιλέγει να διατηρήσει τα χαρακτηριστικά της παλαιότερης εποχής. Για το οίκημα και τον ιδιοκτήτη επικρατούν πολλές ιστορίες, πολλές εκ των οποίων ανήκουν στα μυθεύματα της λαϊκής παράδοσης μιας κλειστής κοινωνίας. Σημαντικότερη είναι η επικρατέστερη που αφορά τον θάνατο του, λέγεται πως όταν γέρασε αρκετά, πήγε ο ίδιος στα νεκροταφεία και άνοιξε τον «νεκρώσιμο λάκκο» για

να τον θάψουν όταν πεθάνει, είχε τοποθετήσει μια λαμαρίνα από πάνω σαν σημάδι για να το βρουν, και είπε στους χωριανούς πως όταν πεθάνει εκεί να τον θάψουν. Από τις μαρτυρίες προκύπτει πως ήταν βαθιά μοναχικός άνθρωπος και ζούσε μόνος του στο παρών οίκημα.

B) Μορφολογικά στοιχεία

Το κτίριο είναι Κλασικό Λαϊκού Τύπου, ορθογωνικό - συμμετρικό λιθόκτιστο, με τρίριχτη κεραμοσκεπή, ξύλινα μεσοπατώματα, ξύλινες επενδύσεις, η κύρια όψη του κτηρίου έχει νοτιοδυτική κατεύθυνση και βλέπει προς την αυλή, είναι πλήρως συμμετρική ως προς τα ανοίγματα (πόρτες - παράθυρα). Η οικία Πρεκοπάνκεν βρίσκεται στο νότιο τμήμα του χωριού, συγκεκριμένα είναι νοτιοδυτικά του ιερού ναού Αγίου Γεωργίου και απέχει 450 μέτρα από την κεντρική πλατεία του χωριού.

6.5 Οικία Ράππου

A) Ιστορικά στοιχεία

Το κτίριο χρονολογείται από το 1922 και ο ιδιοκτήτης του ήταν ο Ράππος Σταύρος. Σύμφωνα με μαρτυρίες, κατά το χρονικό διάστημα που κατοικούσε στην Βεύη, το επάγγελμα του ήταν τεχνίτης πεταλωτής (πετάλωνε τα άλογα και τα γαϊδουριά) και κατασκεύαζε άμαξες, τα λεγόμενα κάρα εκείνης της εποχής και τις ρόδες των κάρων. Απέκτησε ένα μόνο τέκνο, τον Αντώνη Ράππο, ο οποίος ζει στον Καναδά.

B) Μορφολογικά στοιχεία

Το κτίριο είναι μεσαίας κλίμακας, με χαρακτηριστικά την λιτότητα, τη συμμετρία του φέροντος οργανισμού, καθώς και των όψεων του και τα διακοσμητικά πλαίσια στα ανοίγματα. Είναι από τα μοναδικά χαμηλά κτήρια με υψηλό ταβάνι, γεγονός που το καθιστά ιδιαίτερο. Το κτίριο είναι Κλασικό Λαϊκού Τύπου, ορθογωνικό - συμμετρικό λιθόκτιστο, με δίριχτη κεραμοσκεπή, ξύλινα μεσοπατώματα, ξύλινες επενδύσεις τοίχων. Η κυρία όψη του κτηρίου έχει νοτιοανατολική κατεύθυνση και βλέπει προς την αυλή. Η οικία Ραππού βρίσκεται κι αυτή στο κεντρικό τμήμα του χωριού, νότιο ανατολικά του ιερού ναού Αγίου Νικολάου και νοτιοδυτικά του

Δημοτικού Σχολείου Βεύης, ενώ απέχει μόλις 80 μέτρα από την κεντρική πλατεία του χωριού.

6.6 Οικία Ρόμπη

A. Ιστορικά στοιχεία

Το κτίριο αυτό το άφησα εσκεμμένα στο τέλος, μιας και είναι το παλαιότερο που έχω εξερευνήσει στη Βεύη. Εξωτερικά υπάρχουν δυο επιγραφές πάνω ψηλά στις άκρες της πρόσοψης, δεξιά και αριστερά αντίστοιχα και χρονολογείται από το 1919. Στη παρούσα οικία κατοικούσε η οικογένεια των Αργύριου Ρόμπη και της Γεωργίας Ρόμπη (Γκούτσα), οι οποίοι είχαν 4 παιδιά. Ο γιος τους ο Βασίλης, μετανάστευσε στον Καναδά, ενώ οι τρεις κόρες έζησαν στη Βεύη. Σύμφωνα με μαρτυρίες λένε πως η Γκούτσα, ήταν ίσως η τελευταία γυναίκα του χωριού που ήξερε τα λόγια του Βάι Ντουντούλε, το οποίο ήταν ένα έθιμο παγανιστικού χαρακτήρα.

Σύμφωνα με μαρτυρίες, το έθιμο διεξάγονταν τα καλοκαίρια, όταν είχε πολλή ζέστη και επικρατούσε ξηρασία στο χωριό, με αποτέλεσμα να καταστρέφεται η σοδειά στα χωράφια. Τότε οι κάτοικοι του χωριού διοργάνωναν μια λιτανεία στον Προφήτη Ηλία, που ήταν και το υψηλότερο σημείο του χωριού. Οι γυναίκες έβρισκαν ένα ορφανό παιδί (κι από μάνα κι από πατέρα) και το έντυναν με φύλλα δέντρου που έμοιαζαν με καλάμια, ύστερα το έβαφαν, το έβαζαν μπροστά σε μια πομπή κι από πίσω το ακολουθούσαν λέγοντας μια ιδιότυπη προσευχή στον θεό για να βρέξει, να έρθει ανομβρία. Σύσσωμο το χωριό ακολουθούσε από πίσω. Αυτά τα λόγια τα ήξερε η ιδιοκτήτρια του σπιτιού Γκούτσα Άλτινα και αυτό το έθιμο γινόταν μέχρι το 1964. Χωρίς να μπορώ να το διασταυρώσω ιστορικά, τα σύμβολα της οικίας, πιθανότητα να είχαν σχέση με το συγκεκριμένο έθιμο.

B. Μορφολογικά στοιχεία

Κι αυτό το κτίριο είναι Κλασικό Λαϊκού Τύπου όπως και τα υπόλοιπα, ορθογωνικό- συμμετρικό λιθόκτιστο, με δίριχτη κεραμοσκεπή, ξύλινα μεσοπατώματα, ξύλινες επενδύσεις, η κύρια όψη του κτηρίου βλέπει προς στην αυλή, έχει νοτιοανατολική κατεύθυνση και είναι πλήρως συμμετρική ως προς τα ανοίγματα (πόρτες - παράθυρα). Η οικία Ρόμπη βρίσκεται στο κεντρικό τμήμα του χωριού, νότια

του ιερού ναού Άγιου Νικολάου και νοτιοδυτικά του δημοτικού σχολείου Βεύης ενώ απέχει 240 μέτρα από την κεντρική πλατεία του χωριού.

Επίλογος

Στην Ελλάδα, η λιθογλυπτική ασκείται από την αρχαιότητα. Το ελληνικό τοπίο είναι πλούσιο σε πέτρες. Οι αρχαίοι Έλληνες τη χρησιμοποίησαν για να δημιουργήσουν είδωλα, αντίγραφα πραγματικών αντικειμένων και για να δώσουν σχήμα σε αφηρημένες αντιλήψεις. Διακόσμησαν με γλυπτική τα δημόσια κτίρια, τις αγορές, τους τάφους και τα ιερά τους. Παρουσίαζαν γλυπτά των κούρων και των κορών, στους ναούς, ώστε οι θεοί να τα βλέπουν και να είναι ευχαριστημένοι. Δεδομένου ότι ο χριστιανισμός ήταν τόσο διαδεδομένος, μόνο ο ελληνικός κόσμος ασκούσε τη γλυπτική. Η απεικόνιση της ανθρώπινης μορφής θεωρήθηκε ως ένα είδος τέχνης. Στους χριστιανικούς ναούς, η εκκλησία απαγόρευε τα αγάλματα. Μόνο οι πρώιμες χριστιανικές σαρκοφάγοι περιλαμβάνουν γλυπτικά στοιχεία. Για τον εξωραϊσμό των κιονόκρανων και των θόλων του τέμπλου, η βυζαντινή γλυπτική περιορίστηκε σε γεωμετρικά θέματα, μορφές ζώων και γλυπτά πουλιών. Κατά την ανάπτυξη του λαϊκού πολιτισμού, οι μορφές έγιναν απεριόριστες. Η ανθρώπινη μορφή κυριάρχησε και προέκυψε ένα ευρύ φάσμα θεμάτων και συμβόλων. Τα πέτρινα γλυπτά χρησιμοποιήθηκαν για να διακοσμήσουν τόσο δημόσιες όσο και ιδιωτικές κατασκευές. Καθ' όλη τη διάρκεια του 18ου και 19ου αιώνα, πλούσιοι Έλληνες συνεισέφεραν δώρα και κατασκεύασαν εκκλησίες, παρεκκλήσια, καμπαναριά και δημόσιες κρήνες στολισμένες με πέτρινα γλυπτά.

Στα συμπεράσματά τους, οι αρχιτέκτονες που κατέγραψαν τις τελευταίες εναπομείνουσες οθωμανικές κατασκευές στη Φλώρινα σημειώνουν ότι ο αστικός ιστός όλων των ιστορικών πόλεων είναι ένα παλίμψηστο στο οποίο καταγράφονται οι διαδοχικές ιστορικές φάσεις και με αυτόν τον τρόπο ενημερώνει και διαμορφώνει τους κατοίκους και τους επισκέπτες τους σε θέματα ιστορίας και πολιτισμού. Ως εκ τούτου, είναι επιτακτική ανάγκη να διαφυλάξουμε και να επισκευάσουμε κάθε κατεστραμμένο ή μικρό κομμάτι αυτής της ιστορίας. Μια αρχή προς αυτή την κατεύθυνση είναι η καταγραφή και επισκευή των τριών εναπομεινάντων οθωμανικών μνημείων της

Φλώρινας, που θα επιτρέψει τη συνύπαρξη του οθωμανικού παρελθόντος της πόλης με τις νεότερες και παλαιότερες ιστορικές και αρχιτεκτονικές εποχές της (Α. Οικονόμου-Α. Στόιος, 2013).

Συμπεράσματα

1. Η τυπολογική προσέγγιση αποτελεί αναστοχασμό της προηγούμενης αρχιτεκτονικής εμπειρίας και αποσκοπεί στην εμβάθυνση και στην ανανέωση της συνθετικής γνώσης. Χωροδομικές εγκαταστάσεις του παρελθόντος μπορούν να χρησιμοποιηθούν στον σχεδιασμό νέων έργων, υπό την προϋπόθεση ότι ανταποκρίνονται στις σύγχρονες, συγκεκριμένες εκάστοτε ιδιαίτερες ανάγκες.
2. Οι φιλότεχνοι μάστορες της πέτρας άφησαν διάσπαρτα τα υλικά ίχνη της εργασίας και στην Βεύη της Φλώρινας. Πρόκειται για επιβλητικά έργα από τα σπουδαιότερα κτήρια έως και τα ταπεινότερα του χωριού, που αποτυπώνουν διάφορα σύμβολα σε όλες τις εκφάνσεις της τέχνης τους.
3. Η παραδοσιακή τέχνη της πέτρας (λιθογραφία) αποτελεί ισχυρό στοιχείο της πολιτισμικής ταυτότητας των κατοικιών τόσο στην Βεύη Φλώρινας, όσο και στα όμορα χωριά, συνεπώς η καταγραφή και η διάσωσή τους συνεπάγεται με την προστασία και ανάδειξη της διαχρονικής πολιτισμικής ταυτότητας της περιοχής. Έτσι δημιουργούσαν ουσιαστικά την ‘ταυτότητα’ των σπιτιών, των εκκλησιών και γενικά των κτηρίων.
4. Η προστασία του χαρακτήρα των παραδοσιακών οικισμών είναι σημαντική για τη διάσωση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και της συλλογικής μνήμης των τοπικών κοινωνιών, εξασφαλίζοντας ταυτόχρονα τη βιώσιμη ανάπτυξη και την προσαρμογή της τοπικής γνώσης στις σύγχρονες απαιτήσεις και συνθήκες.
5. Η λαϊκή παράδοση είναι ιδιαίτερα σημαντική και παρουσιάζει σπουδαία δείγματα γραφής και τέχνης σε πολλούς τομείς, όπως η Αρχιτεκτονική που περιλαμβάνει και άλλες τέχνες (π.χ. την ξυλουργική, την ξυλογλυπτική, την σιδηρουργική, την μεταλλοτεχνία, την κεραμική, την ζωγραφική και την λιθογλυπτική) και από την άλλη, έχουμε την λαϊκή τέχνη που δημιουργήθηκε

κατά κόρον στους κλάδους τής χειροτεχνίας και τής διακοσμητικής και περιλαμβάνει την υφαντική, την κεντητική και την αργυροχοΐα. Η ελληνική λαϊκή παράδοση αντλεί τα θέματά της κυρίως από την καθημερινή ζωή των ανθρώπων, τα ήθη και τα έθιμά τους, τη θρησκευτική ζωή και το φυσικό περιβάλλον.

6. Τα έργα της ελληνικής λαϊκής τέχνης ξεκινώντας από την αιώνια ανάγκη της ανθρώπινης ψυχής να διαμορφώσει αισθητικά τα πράγματα που αγγίζει και χρησιμοποιεί, μένουν δεμένα με την αναγκαιότητα και την πρακτική σκοπιμότητα της καθημερινής ζωής και έχουν τα βασικά γνωρίσματα όλων των εκδηλώσεων του λαϊκού πολιτισμού.
7. Οι λιθοξόοι (πελεκάνοι), οι οποίοι φρόντιζαν για τον γλυπτικό διάκοσμο των κτιρίων, ήταν απαραίτητο προσωπικό των «κατασκευαστικών εταιρειών» που ταξίδευαν σε όλη την Ελλάδα για να κατασκευάσουν όλα τα κτίρια. Το σύνολο της ελληνικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής φτιάχτηκε από τους λαϊκούς, ανώνυμους αρχιτέκτονες. Αυτοί οι παραδοσιακοί τεχνίτες, οργανωμένοι σε ομάδες, ταξίδευαν από περιοχή σε περιοχή και έχτιζαν τα κτίρια, τις γέφυρες, τις βρύσες, τους μύλους και κάθε άλλη κατασκευή των παραδοσιακών οικισμών. Το γεγονός ότι οι ίδιοι άνθρωποι δημιουργούσαν, σε όλο τον ελληνικό χώρο, εξηγεί, εν μέρει, τα κοινά χαρακτηριστικά τα οποία εμφανίζονται στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική διαφορετικών περιοχών.
8. Ο θρησκευτικός συντελεστής αποτελεί βασικό συστατικό στοιχείο τού πολιτισμού είτε αυτός εκλαμβάνεται ως μια απλή ανθρώπινη δραστηριότητα είτε ως μια πολυσύνθετη διεργασία, ατομική ή συλλογική, προσωπική ή διαπροσωπική. Οι προσεγγίσεις και οι αναλύσεις τού θρησκευτικού φαινομένου, εντός τού ανθρωπίνου πολιτισμού, με αναγκαίες τς κοινωνιολογικές και ανθρωπολογικές κατανοήσεις των διαφόρων θρησκευτικών δράσεων, επιτρέπουν την αντικειμενική και επιστημονική διερεύνηση και υπερβαίνουν, χωρίς, όμως, να απορρίπτουν το γεγονός τής πίστης
9. Το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, ως τα μέσα του 20ού, η οικοδομική ή κτιστική τέχνη είχε ενδιαφέρον για την περιοχή της Φλώρινας, γιατί συνέβαλε στην εντόπια οικονομία, αλλά και στην ιδιαίτερη αρχιτεκτονική μορφή της. Ο λαϊκός λιθογλύπτης κατασκεύαζε τα δημιουργήματά του αθόρυβα και απλά χρησιμοποιώντας εργαλεία όπως χτένα, σμίλες, σφυριά, διαβήτες και μαστρακά

με βάση τις πραγματικές χρηστικές ανάγκες του τόπου. Η τεράστια γνώση που προερχόταν από την εμπειρία και την παράδοσή του ήταν κρυμμένη σε αυτή την απλή προσέγγιση της δουλειάς του.

10. Σε όλα τα χωριά της Φλώρινας η λιθογλυπτική εμφανίζεται σε έκταση με αισθητικό και τεχνοτροπικό χαρακτήρα που εμπνέεται κυρίως από τη λαϊκή παράδοση και κουλτούρα και λιγότερο θα έλεγα από δυτικές επιρροές. Τα λιθανάγλυφα της ευρύτερης περιοχής της Δυτικής Μακεδονίας έχουν θέματα που συνδέονται άμεσα με τις λαϊκές δοξασίες και αντιλήψεις της Ανατολής.
11. Τα αρχιτεκτονικά μορφώματα της περιοχής, και οι μαστορες της πέτρας, που εργάστηκαν στα χωριά της Φλώρινας, δεν είναι δυνατόν να προσεγγιστούν και να ερμηνευτούν ξεχωριστά από τις πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, οι οποίες οδήγησαν στην «αστικοποίηση» της τοπικής κοινωνίας, με κινητήριο μοχλό την εμφάνιση και δραστηριοποίηση της Ορθόδοξης Ανατολικής Εκκλησίας στις ευρύτερες περιοχές της Ηπείρου και της Δυτικής Μακεδονίας, κάτω από τον οθωμανικό ζυγό του 18ου και του 19ου αιώνα.
12. Οι αγροτικές κατοικίες της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής της περιοχής έχουν πρότυπα δόμησης που χρησιμοποιούν ως υλικά, τον πλίνθο, το τούβλο και την πέτρα. Στην περίπτωση των χωριών της Φλώρινας τα βυζαντινά (ή μεσαιωνικά) αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά του οχυρού πέτρινου πυργόσπιτου επιβιώνουν εν μέρει στα σωζόμενα κτίρια της περιοχής ενσωματώνοντας χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής με πέτρα και ξύλο.
13. Σήμερα εκατοντάδες από τα εναπομείναντα προαναφερθέντα κτίρια βρίσκονται υπό κατάρρευση. Τα ερείπια είναι δεκάδες τόσο στη Φλώρινα, όσο και στα χωριά. Πολλά είναι κηρυγμένα διατηρητέα, ανάμεσά τους υπάρχει ένας σημαντικός αριθμός χαρακτηριστικών κτιρίων λαϊκής αρχιτεκτονικής, ενώ άλλα χωρίς την ανάλογη ιστορική και πολιτισμική αξία, παραμένουν απλώς αξιόλογα. Στη θλιβερή εικόνα που προκαλεί η εγκατάλειψη ενός τέτοιου πλούτου, προστίθεται και η ανησυχία για την πρόκληση σοβαρού ατυχήματος από την πτώση προσώπων και αετωμάτων ή ακόμα και ολόκληρων κτισμάτων
14. Το νεκροταφείο της Βεύης που βρίσκεται στο κοιμητήριο του Αγίου Νικολάου, έχει αρκετές ομοιότητες με το διατηρητέο μεσαιωνικό νεκροταφείο της Χαλκηδόνας και με το νεκροταφείο της Παλιάς Πέλλας. Κύρια ομοιότητα είναι οι πέτρινοι σταυροί που ήταν όλοι από ψαμόλιθο και οι επιγραφές των τάφων.

Παράρτημα

1) Παλαιές φωτογραφίες Βεύης

Εικόνα 1: Πλατεία Βεύης. Πηγή: Μουτσόπουλος, 2003

Εικόνα 2: Παλιό κέντρο Βεύης. Πηγή: Μουτσόπουλος, 2003.

Εικόνα 3: Παλαιά εκκλησία Βεύης. Πηγή: Μουτσόπουλος, 2003.

2. Φωτογραφίες Οικίας Αναστασίου Κωτσπούλου

Εικόνα 1: Πρόσοψη οικίας Α.Κωτσπούλου.

Εικόνα 2: Λιθανάγλυφη Επιγραφή στην αριστερή άκρη του κτιρίου.

Εικόνα 3: Λιθανάγλυφη Επιγραφή στην δεξιά άκρη του κτιρίου.

Εικόνα 4: Επιγραφή στο μέσον της πρόσοψης του κτιρίου.

Εικόνα 5: Έργο μου οικίας Α. Κοτσοπούλου/ 1,37 X 1,10εκ./ μεικτή τεχνική

Εικόνα 6: Λεπτομέρεια έργου, δημιουργία ανάγλυφης επιγραφής μέσα στο έργο μου.

3. 2^ο παλαιό δημοτικό σχολείο Βεύης

Εικόνα 7: Δεξιά πλάγια και πίσω όψη 2^ο Παλαιό δημοτικό σχολείο Βεύης

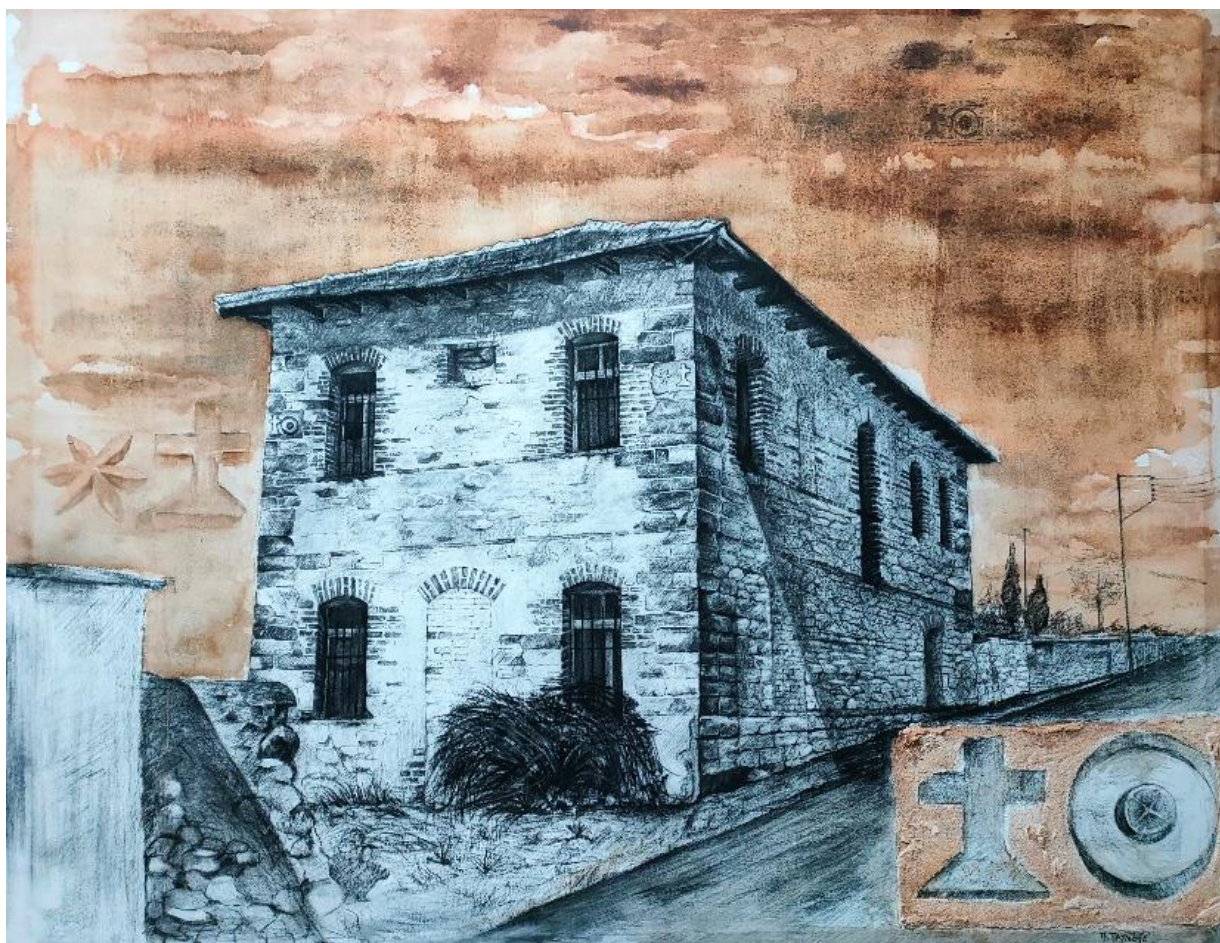
Εικόνα 8: Πρόσοψη κτιρίου.

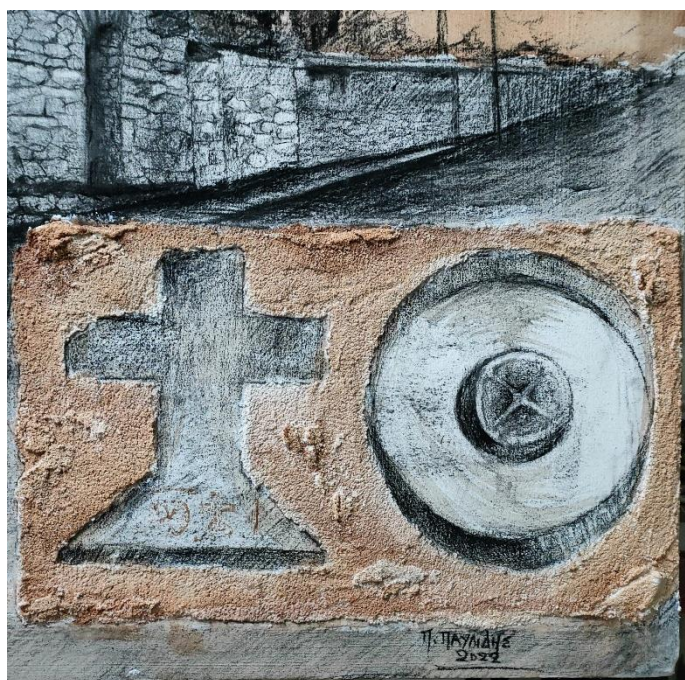
Εικόνα 9: Λιθανάγλυφη επιγραφή στην αριστερή άκρη του κτηρίου.

Εικόνα 10: Λιθανάγλυφη επιγραφή στην δεξιά άκρη του κτηρίου.

Εικόνα 11: Έργο μου 2^ο δημοτικού σχολείου Βεύης/ 1,37 X 1.10 εκ./ μεικτή τεχνική

Εικόνα 12 και 13: λεπτομέρειες έργου ανάγλυφη επιγραφή και χαρακτηριστικό τύπομα επιγραφής πάνω στον καμβά

4. Οικία Γεωργίου Παπαφιλίππου

Εικόνα 14: Πρόσοψη οικίας Παπαφιλίππου .

Εικόνα 15: Αριστερή πλάγια όψη κτιρίου

Εικόνα 15 και 16: Λαξευμένοι σταυρός αριστερά ψηλά στην άκρη του κτιρίου/ Λιθανάγλυφη επιγραφή του κτιρίου ψηλά στο μέσον της πρόσοψης. .

Εικόνα 17: Έργο μου οικίας Παπαφιλίππου/ 1,20 X.1,00 εκ./ μεικτή τεχνική.

5. Κτίριο Ντόρε Πρεκοπάνκεν

Εικόνα 18: Οικία Ντόρε Πρεκοπάνκεν

Εικόνα 19: Πρόσωση κτιρίου

Εικόνα 20: Λιθανάγλυφη επιγραφή κτιρίου

Εικόνα 21: Έργο μου οικίας Πρεκοπάνκεν/ 1,20 X 1,00 εκ./ μεικτή τεχνική.

6. Οικία Σταύρου Ράππου

Εικόνα 22: Κύρια όψη οικίας Σταύρου Ράππου..

Εικόνα 23: Πίσω όψη οικίας Σταύρου Ράππου.

Εικόνα 24: Λιθανάγλυφη επιγραφή κτιρίου.

Εικόνα 25: Ανάγλυφος Σταυρός στην αριστερή άκρη της πίσω όψης του κτιρίου.

Εικόνα 26: Έργο μου οικίας Ράππου/ 1,20 X 1,00 εκ./ μεικτή τεχνική.

7. Οικία Γεωργίας Ρόμπη

Εικόνα 27: Κόρια όψη οικίας Γ.Ρόμπη

Εικόνα 28: Πρόσοψη και δεξιά πλάγια όψη κτιρίου

Εικόνα 29: Λιθανάγλυφη επιγραφή ψηλά στην δεξιά πλευρά του κτιρίου.

Εικόνα 30: Λιθανάγλυφη επιγραφή ψηλά στην αριστερή πλευρά του κτιρίου.

Εικόνα 31: Έργο μου, οικίας Γ.Ρόμπη/1,20 X 1,00 εκ./ μεικτή τεχνική.

Εικόνα 31 και 32: Λεπτομέρειες έργου: χαρακτηριστικό τύπομα επιγραφής στον καμβά.

8. Σταυροί σε κτήρια ως το κυρίαρχο σύμβολο

9. Σύμβολα που εντόπισα στα γεωγραφικά όρια του νομού Φλώρινας

10. Χάρτης της Βεύης που απεικονίζει τα έξι κτίρια που αναλύσαμε

Βιβλιογραφία

Βοηθήματα

Άμπας Θεοχάρης, (2012), *Άγιος Γεώργιος Βεύης: Καταστροφή και ανοικοδόμηση του*. Εκδόσεις Παλίμψηστον.

Ασδραχάς Σπύρος, Μάρτιος 1976, «*Λαϊκός πολιτισμός*», περιοδικό: Αντί,
Βακαλόπουλος Κ.Α., (1990), *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού, Μακεδονία*,
Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη

Βόσδου Θεόδωρος, (2002), «*ΦΛΩΡΙΝΑ: το χρονικό της απελευθέρωσης*»,
Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Φλώρινας «Βασιλικής Πιτόσκα».

Βοσκοπούλου Χ., *Αρχιτεκτονική φυσιογνωμία της πόλης της Φλώρινας*,
περιοδικό Αριστοτέλης, Ιανουάριος-Φεβρουάριος-Μάρτιος 2000, τεύχος 255.

Βούρη Σ., (2004), *Η Φλώρινα στο μεταίχμιο του 19^{ου}-20^{ου} αιώνα: πεδίο εθνικών συγκρούσεων και κοινωνικών αλλαγών*, στο Ανδρέας Ανδρέου (επιμ.), *Πρακτικά συνεδρίου: Φλώρινα 1912-2002*, χορηγός έκδοσης: Υπουργείο Πολιτισμού.
Σελιδοποίηση-φίλμ-μοντάζ : Εκδόσεις Κεσόπουλος, Φλώρινα

Βούρη, Σ. (2004). *Η Φλώρινα στο μεταίχμιο του 19^{ου} -20ου αιώνα. Εθνικές συγκρούσεις και κοινωνικοί μετασχηματισμοί*. Στο συλλογικό τόμο *Φλώρινα 1912-2002*, Ιστορία & Πολιτισμός. Πρακτικά Συνεδρίου. Επιμέλεια Αντρέας Ανδρέου.

Γεώργιος Π. Τσότσος (2002), *Η γεωγραφική διασπορά στοιχείων της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής της Αχρίδας και της ευρύτερης περιοχής σε συσχέτιση με τον ρόλο του Ελληνικού στοιχείου κατά την ύστερη τουρκοκρατία*, περιοδικό: *Μακεδονικά*, Τόμ. 33, Αρ. 1

Γούσιος, Δ. (2003), '*Ανάπτυξη Αγροτικού χώρου*', πανεπιστημιακές σημειώσεις
Δημήτρης Μεκάσης, (2017), *Γειτονίες της παλιάς Φλώρινας*, Δημόσια
Κεντρική Βιβλιοθήκη Φλώρινας «Βασιλικής Πιτόσκα»

Ζιώτα Χ. (2007). "*Ταφικές Πρακτικές και Κοινωνίες της Εποχής το Χαλκού στην Δυτική Μακεδονία. Τα νεκροταφεία στην κοιλάδα και στις Γούλες Κοζάνης*".
Διδ.Διατριβή, Θεσσαλονίκη, ΑΠΘ.

- Ζώρα Πόπη, (1995), *Ελληνική Τέχνη, Λαϊκή Τέχνη*, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Ηλιάδου-Τάχου Σ., (2001), *Η εκπαίδευση στη Δυτική και Βόρεια Μακεδονία (1840- 1914)*, Διδακτορική Διατριβή, Εκδόσεις Ηρόδοτος.
- Ηλιάδου-Τάχου Σοφία, *Η Φλώρινα μέσα από τα αρχεία του Δήμου της περιόδου 1912-1936*, Αριστοτέλης, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος-Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1995, τεύχος 233-234.
- Καραμήτρου-Μεντεσιδή,Γ. (2003). “*Μυκηναϊκά Αιανής-Ελιμιώτιδας και Άνω Μακεδονίας*”, στο *Η περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου*, Β΄ Διεθνές Διεπιστημονικό Συμπόσιο, Λαμία 1999, 167-190.
- Κασκαμανίδης Ι. (2018). *Η Φλώρινα στην Οθωμανική Κυριαρχία*, Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Φλώρινας «Βασιλικής Πιτόσκα»
- Κασκαμανίδης, Γ. (2004). *Οθωμανική τοπογραφία στη Φλώρινα στις αρχές του 20ου αιώνα. Στο συλλογικό τόμο Φλώρινα 1912-2002*, Ιστορία & Πολιτισμός. Πρακτικά Συνεδρίου. Επιμέλεια Αντρέας Ανδρέου.
- Κασκαμανίδης, Ι. (2008). *Η Φλώρινα κατά τις τελευταίες δεκαετίες της οθωμανικής κυριαρχίας. Χαρτογράφηση των συνοικιών της πόλης*. Στο Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου ‘‘Necati Cumali. 1921-2001: ένας Τούρκος συγγραφέας από τη Φλώρινα’’ του Παιδαγωγικού Τμήματος του ΠΔΜ. Επιμέλεια: Μ. Σουλιώτης. Θεσσαλονίκη: Βιβλιολογεϊόν.
- Κατεμίδου, Α. Κωνσταντακάκος, Α. Στόιος, *Φλώρινα- Ιστορική φυσιογνωμία και Αρχιτεκτονική*, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Αθήνα 1987
- Κολλιόπουλος Σ., (2008), *Αφανείς, γηγενείς Μακεδονομάχοι*, επιστημονική επιμέλεια Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, University Studio Press, Θεσσαλονίκη
- Κυριακίδου-Νέστορος Αλκή, (1978), *Θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας*, Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας.
- Κωνσταντινόπουλος, Χ. (1983), *Οι παραδοσιακοί χτίστες της Πελοποννήσου*, Εκδόσεις Μέλισσα
- Κωνσταντινόπουλος, Χ. (1987), *Η μαθητεία στις κομπανίες των χτιστών της Πελοποννήσου*, *Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας*, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς.
- Λαμπρόπουλος Βασίλης. (2019), *Οι μαστορες της πέτρας*, ιδιωτική έκδοση.
- Λουκάκη Σπυριδούλα. (2005) *Νεοελληνική λαϊκή τέχνη*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.
- Μακρής Κίτσος, (1972), *Η Λαϊκή Τέχνη και ο Κίτσος Μακρής*, Αθήνα: Ώρα
- Μακρής Κίτσος, (1976), *Η Λαϊκή Τέχνη του Πηλίου*, Αθήνα: Μέλισσα

- Μακρής Κίτσος, (1979), *Βήματα*, Αθήνα: Κέδρος
- Μουτσόπουλος Νίκος, (1988) *Η αρχιτεκτονική προεξοχή "το σαχνίσι"* : συμβολή στη μελέτη της ελληνικής κατοικίας. Θεσσαλονίκη : Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.
- Μουτσόπουλος Νίκος, (2005), *Παραδοσιακή αρχιτεκτονική της Μακεδονίας 15ος - 19ος αιώνας*, Επίκεντρο. Θεσσαλονίκη.
- Μποσδελεκίδου Ζωή, *Η πολεοδομική εξέλιξη της πόλης από την απαρχή της μέχρι το 1939*, περ. Αριστοτέλης, Ιανουάριος-Φεβρουάριος-Μάρτιος 2000, τεύχος 255.(σελ.18-38).
- Ν. Βασίλης, (2019), *οι μάστορες της πέτρας*, "Αρμολόι", περιοδικό Προοδευτικής Ένωσης Πυρσόγιαννης.
- Ν. Μουτσόπουλος, Βυζαντινά και Μεταβυζαντινά Μνημεία της Μακεδονίας. Εκκλησίες του Νομού Φλώρινας, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 177-182.
- Νικήτα-Σκαρτάδου Β. (1977). *Το μοναστήρι της Μπουνάσιας και τα λιθανάγλυφά του*. Περιοδικό Μακεδονικά, 17 (1).
- Νικήτα-Χουλιάρα, Β. (2000). *Από το γλύπτη Μίλιο στο Βράγκα: συμβολή στη μελέτη της λαϊκής λιθογλυπτικής* (Doctoral dissertation, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ). Σχολή Φιλοσοφική. Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας).
- Ξενάριου-Μανασσή Α., (1991), *«Αρναία», Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική, τ. 8ος, Μακεδονία -Β Θράκη*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα.
- Οικονόμου, Α. Π. *Μεθοδολογία τεκμηρίωσης και αποκατάστασης ξύλινων στεγών σε εκκλησίες του 19ου αιώνα. Το παράδειγμα του Αγ. Δημητρίου Μοσχοχωρίου Ν. Φλώρινας*.
- Παπαγιαννάκης Μιχαήλ, (2016), *Το κτίριο Πείου στον πυρήνα του ιστορικού κέντρου της Φλώρινας*, Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Φλώρινας «Βασιλικής Πιτόσκα»
- Πετρονώτης, Α. (1986), *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*, Αρκαδία, Εκδόσεις Μέλισσα
- Πικιώνης Δημήτριος, (1925), *Λαϊκή Τέχνη κι εμείς*, Περιοδικό. Φιλική Εταιρεία, έτος Α', Αθήνα, τεύχος 40.
- Προβατάκης Θεοχάρης, (1990), Κρήτη, *Λαϊκή Τέχνη και ζωή*, Αθήνα: Θ. Προβατάκης

Ράπτης Κ. & Βασιλειάδου, (2013), *Αρχιτεκτονικά γλυπτά της ύστερης αρχαιότητας και των βυζαντινών χρόνων στο Χαμζά Μπέη τζαμί στη Θεσσαλονίκη*. Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, 34.

Σικελιανού Εύα, (1967), *Ανέκδοτη επιστολή της για την Ελληνική Λαϊκή Τέχνη*, περ. Ηως, αρ. 108.

Στάμκος Γιώργος & Κοσάνοβιτς, Μίλιτσα (2006), *Στοιχειωμένα βαλκάνια*, εκδόσεις: Άγνωστο.

Συμεών, Αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, (1791), *Τοῦ μακαρίου Συμεὸν Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Τὰ Ἄπαντα... ἐπιστάσια Πολυζώη Λαμπανιτζιώτη...*, Λειψία [= Βενετία, Δημήτριος Θεοδοσίου]

Σφέτας Σπύρος, (2010), *Ὅψεις του μακεδονικού ζητήματος στον 20ο αιώνα*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη .

τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης

Τρουπής, Θ. (1959), *Οι άνθρωποι της σκαλωσιάς*, Λάρισα

Τσαπάνου-Κωτσοπούλου, (2002), Ευθ., *Η πορεία του ρυμοτομικού σχεδίου πόλης Φλώρινας*, εκδ. Παπακοσμά Χρήστου, Φλώρινα.

Φίλιας Γ., (2005), *Κοινωνιολογία του Πολιτισμού*, Παπαζήσης.

Φωτιάδης Κ., (2002), *Προσφυγικές εγκαταστάσεις από την Μ. Ασία, τον Πόντο και την Θράκη*, στο Ευάγγελος Ν. Κυριακούδης (επιμ.), *Η Φλώρινα και η περιοχή της*, η έκδοση χρηματοδοτήθηκε από το πρόγραμμα Διασυνοριακής Συνεργασίας INTEREG II, Φλώρινα

Χρυσόχου, Αθ. (1952). *Η Κατοχή εν Μακεδονία. Οι Βούλγαροι εν Μακεδονία και Θράκη. τεύχος β΄. 1943 και 1944*. Θεσσαλονίκη: Δημοσιεύματα της Εταιρίας Μακεδονικών Σπουδών.

Ηλεκτρονικές πηγές

<http://florineanews.blogspot.gr>

<http://florineanews.blogspot.gr>

<http://konitsa-epirus.blogspot.com>

<http://lithoglyptamastoroxorion.blogspot.com>

<http://theologoikritis.sch.gr/index.php?option=com>

<http://www.anthitispetras.gr/images/antipetras/pml>
http://www.ntua.gr/MIRC/db/epirus_db/ARXITEKTONIKH/Mastores.htm
<http://www.remen.gr/glosses/gkoudaritika.html>
<https://doi.org/10.12681/dchae.1707>
<https://doi.org/10.12681/makedonika.368>
<https://echoflorina.gr>
https://florina-history.blogspot.com/2010/01/blog-post_19.html
<https://vetonews.gr/editorial/item/>
<https://www.florinapress.gr/epistoles>

Αρχαία/Εφημερίδες

ΗΧΩ Φλώρινας, Άρθρα και Νέα Φλώρινας, Αμύνταιου, Πρεσπών & όχι μόνο.
Αρχαιολογικό και Βυζαντινό Μουσείο Φλώρινας Αρχειοθετήθηκε 2009-04-30
στο Wayback Machine.

ΑΝ.ΦΛΩ. Α.Ε. (2005α), *Συλλογή περιγραφικών γεωγραφικών στοιχείων από προηγούμενες μελέτες*, Φλώρινα,

ΑΝ.ΦΛΩ. Α.Ε. (2005β) *Συλλογή στοιχείων με τη διάρθρωση των τομέων παραγωγής από οικονομικές μελέτες*, Φλώρινα.

ΑΝ.ΦΛΩ. Α.Ε. (2005γ), *Συλλογή πολιτιστικών στοιχείων από υφιστάμενες μελέτες*, Φλώρινα.